PREFAȚĂ

Planul acestei lucrări este determinat de însuși principiul ce stă la baza întregii expuneri: acel genealogic. Din faptul că limba română este reprezentanta latinei vorbite în mod neîntrerupt, din momentul stabilirii stăpânirii romane în părțile orientale ale imperiului roman și până astăzi, decurge în mod firesc necesitatea, pentru istoric, de a urmări cronologic vicisitudinile prin care a trecut limba latină în regiunile acestea ale imperiului roman. Volumul de față este consacrat cercetării fondului latin al limbii române; volumele următoare vor expune în ce măsură latina a suferit modificări mai mult sau mai puțin importante, care interesează diverse domenii ale gramaticii, dela populațiile autohtone ale Daciei și Peninsulei Balcanice sau dela acelea venite din alte regiuni și stabilite apoi în regiunile dunărene.

Prezentul volum își propune deci să stabilească stadiul de evoluție al latinei ce stă la baza limbii române, acesta fiind punctul de plecare necesar al desvoltărilor ulterioare determinate de structura limbii latine și de tendințele care domină evoluția sa. Expunerea se mulțumește cu înregistrarea inovațiilor ce explică evoluția latinei orientale, devenită mai târziu limba română, fără a urmări desvoltarea însăși a acestor inovațiuni. O expunere de acest fel va deschide volumul consacrat secolului al XVI-lea: acolo se va vedea în mod succint cum a evoluat limba

latină, din momentul pătrunderii sale în părțile orientale ale imperiului roman și până la ivirea primelor monumente de limbă românească.

In expunerea faptelor, am plecat întotdeauna dela ceea ce este atestat în texte. Romanistul dispune astăzi de un material de limbă suficient pentru construcțiile sale. In privința exemplelor din inscripții, m'am mulțumit cu acelea ce se găsesc în Corpus Inscriptionum Latinarum. *Cercetarea materialului nou, publicat anual în revistele de specialitate, m'ar fi dus prea departe de scopurile ce le urmăresc în cartea de față.*

Am căutat să informez pe cititor cu un număr limitat de exemple și să reduc expunerea la strictul necesar. Am indicat întotdeauna, la inscripții, locul provenienței și data. In majoritatea lor, inscripțiile sunt însă nedatate, și trebue admis că ele constitue o mărturie pentru limba din sec. I-IV d. C.

La baza prezentului volum se află cursul pe care l-am ținut la Facultatea de litere din București, în anul școlar 1933-1934. Față de expunerea orală a materiei, redactarea actuală prezintă, firește, remanieri de tot felul. Dar scopul ce mi l-am propus a rămas același: de a oferi cititorilor, și în primul rând studenților în filologia română, un manual la curent cu stadiul actual al cercetărilor.

Volumul de față, ca și acelea ce vor veni ulterior să completeze seria, este rezultatul dorinței mele de a studia o materie ce merită o atenție deosebită atât prin problemele ce le propune cercetătorului, cât și prin avantajul ce-l prezintă de a constitui studiul limbii materne.

Dintre domeniile gramaticei studiate în prezentul volum, s i n t a x a este acela în care cercetătorul simte cel mai mult lipsa lucrărilor de amănunt și a unei s i n t a x e d e s c r i p t i v e a limbii vorbite. Expunerea cuprinsă aci trebue deci con-

siderată ca o schiță, ce urmează să fie desvoltată mai târziu, în baza lucrărilor nouă.

Dificultățile ce le întâmpină un cercetător în domeniul limbii latine la București, din cauza lipsei unei biblioteci înzestrate cu lucrările recente și cu periodicele ținute la zi, mi-au fost micșorate mulțumită d-lui Scarlat Lambrino, titularul catedrei de istorie antică la Facultatea de litere din București, care, cu o extremă bunăvoință, mi-a pus la dispoziție bogata bibliotecă a Seminarului d-sale.

D. N. Georgescu-Tistu, bibliotecarul Bibliotecii Centrale a aceleiași Facultăți, a binevoit să-mi comunice de mai multe ori unele publicații rare, împrumutate, la cererea mea, dela biblioteca Facultății de litere din Cernăuți.

D. Al. Graur a citit întreaga lucrare în manuscris. Problemele cele mai importante tratate în acest volum au fost examinate și desbătute în prealabil cu d-sa; datorez d-lui Graur sugestii importante și rectificări de detaliu.

D. J. Byck a binevoit să citească și d-sa lucrarea în manuscris și să-mi împărtășească o serie de observații prețioase.

D-nii Byck, Graur și C. Racoviță au citit câte o corectură a lucrării; d. C. Racoviță a redactat în întregime indicele *dela sfârșitul volumului.*

Tuturor le aduc pe această cale calde mulțumiri pentru sprijinul atât de eficace oferit acestei lucrări.

De primirea de care se va bucura primul volum al acestei istorii a limbii române pe lângă publicul cititor, depinde apariția eventuală a unei ediții nouă, în care voi căuta să țiu seamă de observațiile persoanelor competente făcute cu prilejul apariției primei ediții.

București, iunie 1937. *A. R.*

NOTAŢIA FONETICĂ

å : vocală între *a* şi *ǫ* (în istroromână).
ạ : vocală între *a* şi *ă* (în megleno-română).
u̯ sau *w* notează semi-vocala *w*: fr. *oui*.
y : *i* consoană: fr. *y*eux.
č : dr. *č*er.
ğ : dr. *g*er.
ł : *l* velar, ca în rus. *pałka* « băţ ».
ṅ : *n* gutural: rom. A*n*ghel.
š : dr. *ş*i.

SEMNE DIACRITICE

* înaintea unui sunet, a unui cuvânt care nu sunt atestate în texte.
′ după o vocală indică locul accentului de intensitate (de ex. *inimi'cus*, cu *i* accentuat); după sau deasupra unei consoane, notează « palatalizarea » sau « muierea » ei: ar. *mul'are*, *ńel*, în care *l'* şi *ń* se pronunţă ca în it. mo*gl*ie, fr. a*gn*eau.
˛ sub o vocală deschisă: *ę*.
. sub o vocală închisă: *ẹ*.
˘ deasupra vocalelor scurte: *ă*, *ĕ*, etc.
‐ deasupra vocalelor lungi: *ā*, *ē*, etc.; deasupra lui *r*, indică vibraţiile apicale (vârful limbii): *r̄*.
⁀ sub o vocală arată că vocala face parte dintr'un diftong, ca prim element: *e̯a*.
> « a dat ».
< « derivă din ».

ABREVIAŢIUNI

Abreviaţiunile folosite în citarea numelor şi titlului operelor autorilor latini sunt acelea întrebuinţate îndeobşte în lucrările de specialitate.

AAR	= *Analele Academiei Române*, Bucureşti.
abruzz.	= (dial.) abruzzez.
ac.	= acuzativ.
Act. Ap. Apocr.	= *Acta Apostolorum Apocrypha*, 3 vol., Leipzig, 1891-1903.
A.I.St.Cl.	= Universitatea « Regele Ferdinand I » din Cluj. Publicaţiile Institutului de studii clasice. *Anuarul* pe anii 1928-1932. Partea I—II, Cluj, 1932-1933. Vol. II, cu titlul schimbat: *Anuarul Institutului de studii clasice*, Cluj, 1936.
alb.	= albaneză.
angl.-sax.	= anglo-saxonă.
AP sau App. Pr.	= *Appendix Probi* (ed. W. A. Baehrens, *Sprachlicher Kommentar zur vulgärlateinischen Appendix Probi*, Halle, 1922, p. 5 sq.)
Apicius	= Apicius, *De re coquinaria*, ediderunt C. Giarratano et Fr. Vollmer, Lipsiae, 1922.
Apuleius	= Apulei *Opera quae supersunt*, recens. R. Helm, 3 vol., Lipisae, 1905-1910 (Apol. = Apologia; Met. = Metamorphoseon libri).
ar.	= aromână.
arh.	= arhaic.

Augustin	= Sancti Aurelii Augustini *Confessionum* (în *Corpus scriptorum ecclesiasticorum latinorum*, XXXIII, s. I, pars I).
B.-A.	= *Balkan-Archiv*, hgg. v. G. Weigand, I-IV, Leipzig, 1925-1928.
Bartoli, Introd.	= Matteo Bartoli, *Introduzione alla neolinguistica*, Geneva, 1925.
bearn.	= (dial.) bearnez.
Bellum Hisp.	= C. Iulii Caesaris *Commentarii*, ex. recens. B. Kübleri. Vol. III, pars altera: *Commentarius de Bello hispaniensi*, Lipsiae, 1897.
BL	= *Bulletin linguistique*, p. p. A. Rosetti, Bucureşti-Paris, 1933 sq.
BSF	= *Buletinul Societăţii Filologice*, I-III, Bucureşti, 1905-1907.
BSL	= *Bulletin de la Société de linguistique de Paris*, Paris, 1871 sq.
Bul. Philippide	= *Buletinul Institutului de filologie romînă « Alexandru Philippide »*, Iaşi, 1934 sq.
ca.	= circa.
Caes. B.G.	= C. Iulii Caesaris *Belli Gallici libri VII*. Neunte völlig umgearbeitete... Auflage besorgt von Prof. Dr. Gottlob Bernhard Dinter. I. Heft 1890, II. Heft 1890, III. Heft 1892, Leipzig.
calabr.	= (dial.) calabrez.
campid.	= (dial.) campidanez.
Candrea, Oaş.	= I. A. Candrea, *Graiul din Ţara Oaşului*, Bucureşti, 1907 (extr. din *BSF*, II).
Capidan, Nom. Suff. Ar.	= Th. Capidan, *Die nominalen Suffixe im Aromunischen*, WJb., XV, 1 sq.
Capidan, Megl.	= Th. Capidan, *Megleno-Românii*, I-III, Bucureşti, 1928 [-1936].
Capidan, Arom.	= Th. Capidan, *Aromânii. Dialectul aromân*, Bucureşti, 1932.

Caragiale = I. L. Caragiale, *Opere*, ed. P. Zarifopol, Bucureşti, Cultura Naţională, 1930 sq.

Cassiodor = Magni Aurelii Cassiodori Senatoris *Variarium*, Berlin, 1894 (*Monum. Germaniae Hist.*, *Auct. Ant.*, XII).

cat. = catalană.

Cato, Agr. = M. Porci Catonis *De agri cultura liber*, ex. recens. H. Keilii, Lipsiae, 1882.

Catul = Catulli Veronensis *Liber*, recensuit Aem. Baehrens, 2 vol., Lipsiae, 1885-1893.

cf. = confer « compară ».

CGL = *Corpus glossariorum latinorum*, 7 vol., Leipzig, 1888 sq.

Cic. = M. Tulii Ciceronis *Opera rhetorica*, recognovit G. Friedrich, 2 vol., Lipsiae, 1893-1903 (Or. = Orator; Top. = Topica). M. Tulii Ciceronis *Scripta quae manserunt omnia*, recognovit C. F. W. Mueller, 7 vol., Lipsiae, 1901-1905 (Att. = Epist. ad. Atticum; Caecin. = Pro A. Caecina oratio; De imp. Pomp. = De imperio Cn. Pompei ad Quirites Oratio; Cat. = Oratio in Catilinam; Phil. = In M. Antonium oratio philippica).

CIL = *Corpus inscriptionum latinarum*, Berlin, 1862 sq.

Cohn = G. Cohn, *Die Suffixwandlungen im Vulgärlatein und im vorlitterarischen Französisch nach ihren Spuren im Neufranzösischen*, Halle, 1891.

Commodian = Commodiani *Carmina*, ex. recensione B. Dombart, Vindobonae, 1887 (*Corpus scriptorum ecclesiasticorum latinorum*).

cos. = (dial.) cosentin (Calabria).

Cross = Ephraim Cross, *Syncope and kindred phenomena in latin inscriptions*, New-York, 1930.

Curt.	= Q. Curti Rufi *Historiarum Alexandri Magni Macedonis libri qui supersunt...*, besorgt von Alfred Weinhold, Leipzig und Berlin, 1903-1906.
d.	= dativ.
DA	= *Dicţionarul limbii române*, publ. de Academia Română, Bucureşti, 1913 sq.
Dal.	= I. Dalametra, *Dicţionar macedo-român*, Bucureşti, 1906.
d. C.	= după Christos.
DE	= I. A. Candrea şi Ov. Densusianu, *Dicţionarul etimologic al limbii române. Elementele latine. A- Putea*, Bucureşti, 1907-1914.
Def. tab.	= *Defixionum tabellae*... collegit... A. Audollent, Paris, 1904.
Densusianu, H.d.l.r.	= Ov. Densusianu, *Histoire de la langue roumaine*, I, Paris, 1901; II, fasc. 1, Paris, 1914; fasc. 2, Paris, 1932.
Dessau	= *Inscriptiones latinae selectae*, ed. H. Dessau, Berlin 1892-1916.
Diehl, AI	= *Lateinische altchristliche Inschriften* [2], ausgewählt... v. E. Diehl, Bonn, 1913.
Digest.	= *Digesta* Iustiniani Augusti, recogn. Th. Mommsen, Berlin, 1868-1870.
dim.	= diminutival.
Dimand	= Dr. Bernhard Dimand, *Zur rumänischen Moduslehre*, Wien, 1904 (*Denkschriften* d. kaiserl. Akad. d. Wissenschaften in Wien, phil.-hist. Kl., Bd. XLIX, III).
dr.	= dacoromână.
DR	= *Dacoromania*, buletinul « Muzeului Limbii Române » condus de Sextil Puşcariu, Cluj, 1921 sq.
engad.	= (dial.) engadin.
Ennius, Ann.	= *Annales* in *Ennianae Poesis reliquiae*..., recens. Ioh. Vahlen, Lipsiae, 1903.
Ernout, Morphol. hist. du lat.	= A. Ernout, *Morphologie historique du latin*, Paris, 1914.

EW = *Etymologisches Wörterbuch der rumänischen Sprache*, v. Sextil Puşcariu, I, Heidelberg, 1905.

f. = feminin.

Festus = Festus, ed. W. M. Lindsay, Paris, 1930 (*Glossaria latina*, IV).

flor. = florentin.

fr. = franceză.

franc. = francă.

Frăţilă = A. Frăţilă, *Sensul şi întrebuinţarea prepoziţiunilor în limba română*, Galaţi, 1905.

friul. = (dial.) friulan.

g. = genitiv.

germ. = germană.

Gamillscheg, Roman. Tempuslehre = Ernst Gamillscheg, *Studien zur Vorgeschichte einer romanischen Tempuslehre*, Wien, 1913 (*Sitzungsber.* d. kaiserl. Akad. d. Wissenschaften in Wien, phil.-hist. Kl., 172. Bd., 6. Abhandl.).

Gamillscheg, Olt. Mdt. = E. Gamillscheg, *Oltenische Mundarten*, Wien, 1919 (*Sitzungsber.* Akad. d. Wissenschaften in Wien, phil.-hist. Kl., 190. Bd., 3. Abhandl.).

Gaster, Chrest. = *Chrestomatie română* de M. Gaster, I, Leipzig-Bucureşti, 1891.

A. Gellius = A. Gellii *Noctium Atticarum Libri XX*, post Martinum Hertz edidit Carolus Hosius, 2 vol., Lipsiae, 1903.

gen. = (dial.) genovez.

GL = *Grammatici latini*, ex recensione Henrici Keilii, 7 vol., Leipzig, 1864-1874.

got. = gotică.

gr. = greacă.

Graur, I et V en lat. = A. Graur, *I et V en latin*, Paris, 1929.

Graur, Cons. gem. = A. Graur, *Les consonnes géminées en latin*, Paris, 1929.

Graur, N. d'ag. et adj.	= A. Graur, *Nom d'agent et adjectif en roumain*, Paris, 1929.
Grandgent	= C. H. Grandgent, *Introduzione allo studio del latino volgare*, Milano, 1914.
Gr. de Tours, H.F.	= Gregorii Turonensis *Opera*. I: *Historia Francorum. Liber Vitae Patrum*, Hanovra, 1884 (*Monum. Germaniae Historica. Scriptores rerum Merovingicarum*).
Grevander	= Sigfrid Grevander, *Untersuchungen zur Sprache der Mulomedicina Chironis*, Lund-Leipzig [1926].
Gröber's Gr.	*Grundriss der romanischen Philologie*, hgg. v. Gustav Gröber, I², Strassburg, 1904-1906.
Grom. vet.	= *Gromatici veteres*, ex recens. C. Lachmanni, Berolini, 1848.
GS	= *Grai şi suflet*, revista « Institutului de filologie şi folklor », publ. de Ov. Densusianu, Bucureşti, 1923 sq.
Hieronim	= Sancti Eusebii Hieronymi *Commentarii in epistolas Sancti Pauli*, în Migne, *Patrologia latina*, vol. 30, Paris, 1865.
Hor.	= Q. Horatii Flacci *Opera*, tertium recognovit L. Mueller, Lipsiae, 1904 (Sat. = Saturarum Libri).
ibid.	= ibidem.
id.	= idem.
î. l.	= în loc.
în. d. C.	= înainte de Christos.
ionian-att.	= (dial.) ionian-attic.
Iordan, Rum. Top.	= Iorgu Iordan, *Rumänische Toponomastik*, I-III, Bonn-Leipzig, 1924-1926.
Ispirescu, Leg.	= P. Ispirescu, *Legende sau basmele Românilor*, I², Bucureşti, Minerva, 1907.
istr.	= istroromână.
it.	= italiană.

Jeanneret = M. Jeanneret, *La langue des tablettes d'exécration*, Paris-Neuchâtel, 1918.

Jokl, Ling. kult. Unters. = N. Jokl, *Linguistisch-kulturhistorische Untersuchungen aus dem Bereiche des Albanischen*, Berlin-Leipzig, 1923.

land. = (dial.) landez.

LB = *Lettres roumaines de la fin du XVI*[e] *et du début du XVII*[e] *siècle tirées des archives de Bistritza (Transylvanie)*, p. p. A. Rosetti, Bucureşti, 1926.

lecc. = dial. din Lecce (Apulia).

Liechtenhan = Ed. Liechtenhan, *Sprachliche Bemerkungen zu Marcellus Empiricus*, Basel, 1917.

Liv. Andr. Trag. = Livius Andronicus, fragmente din tragedii, în A. Ernout, *Recueil de textes latins archaïques*, Paris, 1916.

Löfstedt, Peregr. Aeth. = E. Löfstedt, *Philologischer Kommentar zur Peregrinatio Aetheriae*[2], Uppsala, 1936.

loc. = localitate.

log. = (dial.) logudorez.

lomb. = (dial.) lombard.

lucc. = dial. din Lucca.

Lucr. = Lucrèce, *De la nature*, texte établi et traduit par A. Ernout, Paris, Les Belles Lettres, 1924.

lyon. = (dial.) lyonez.

magl. = dial. din Maglia (Apulia).

mant. = (dial.) mantovan.

megl. = megleno-română.

Meillet-Ernout = A. Ernout et A. Meillet, *Dictionnaire étymologique de la langue latine*, Paris, 1932.

Meillet-Vendryes = A. Meillet et J. Vendryes, *Traité de grammaire comparée des langues classiques*, Paris, 1924.

G. Meyer, Et. Wb.d.alb.Spr. = Gustav Meyer, *Etymologisches Wörterbuch der albanesischen Sprache*, Strassburg, 1891.

Meyer-Lübke, Gr.	= W. Meyer-Lübke, *Grammatik der romanischen Sprachen*, I-IV, Leipzig, 1890-1902.
Meyer-Lübke, Einf. [3]	= W. Meyer-Lübke, *Einführung in das Studium der romanischen Sprachwissenschaft* [3], Heidelberg, 1920.
Mihăileanu	= Şt. Mihăileanu, *Dicţionar macedo-român*, Bucureşti, 1901.
Mitteil. d. rum. Inst. Wien.	= *Mitteilungen des rumänischen Instituts an der Universität Wien*, hgg. v. W. Meyer-Lübke, I, Heidelberg, 1914.
Mohrmann	= Christine Mohrmann, *Die altchristliche Sondersprache in den Sermones des hl. Augustin*, I, Nijmegen, 1932.
Morariu	= Leca Morariu, *Morfologia verbului predicativ român*, I, II, 1 şi 2, Cernăuţi, 1924-1928 (extr. din *Codrul Cosminului*, I, II şi IV).
Mulom. Chiron.	= Claudii Hermeri *Mulomedicina* Chironis, edidit E. Oder, Lipsiae, 1901.
n.	= neutru.
n.	= nominativ.
n.	= nord.
n.	= nume.
n. pr.	= nume propriu.
ned.	= nedefinit.
Olcott	= G. N. Olcott, *Studies in the word formation of the latin inscriptions*, Roma, 1898.
op. cit.	= opus citatum « lucrarea citată ».
Ov.	= P. Ovidius Naso, ex iterata R. Merkelii recognitione (Met. = Vol. II: *Metamorphoses*, Lipsiae, 1909; Trist. = vol. III: *Tristia*, Lipsiae, 1904).
pad.	= (dial.) padovan.
Papahagi, Basme	= Per. Papahagi, *Basme aromâne şi glosar*, Bucureşti, 1905.
Papahagi, M-ţii Apuseni	= T. Papahagi, *Cercetări în Munţii Apuseni*, Bucureşti, 1925 (extr. din *GS*, II).

parm.	= (dial.) parmigian.
Peregr. Aeth.	= *Silviae vel potius Aetheriae peregrinatio ad loca sancta* [2], hgg. v. W. Heraeus, Heidelberg, 1921.
Petronius	= Pétrone, *Le Satiricon*, texte établi et traduit par A. Ernout, Paris, Les Belles Lettres, 1922.
Philippide, Ist. lb. rom.	= A. Philippide, *Istoria limbii romîne*. I: *Principii de istoria limbii*, Iași, 1894.
Philippide, Orig. Rom.	= A. Philippide, *Originea Romînilor*, I-II, Iași, 1923-1927.
pis.	= (dial.) pisan.
pl.	= plural.
Plaut	= T. Macci Plauti *Comoediae*, ex. recens. G. Goetz et Fr. Schoell, Lipsiae, 1901-1906, 7 vol. (Amph. = Amphitruo; Asin. = Asinaria; Bacch. = Bacchides; Cist. = Cistellaria; Curc. = Curculio; Epid. = Epidicus; Men. = Menaechmi; Merc. = Mercator; Mil. = Miles gloriosus; Most. = Mostellaria; Pe = Persa; Pseud. = Pseudolus; R. = Rudens; Trin. = Trinummus).
Plin. Ep.	= C. Plini Caecili Secundi *Epistularum libri novem*, ex. recens. Henrici Keilii, Lipsiae, 1870.
PO	= ***Palia d'Orăștie (1585-1582). I: Préface et Livre de la Genèse***, publiés par Mario Roques, Paris, 1925.
port.	= portugheză.
pr.	= pronume.
prov.	= provansală.
Pușcariu, Contrib. gr. ist. lb. rom.	= S. Pușcariu, *Contribuții la gramatica istorică a limbii române*, I, București, 1911 (*A A Rom.*, XXXIII, liter.).
Pușcariu, Ét. de ling. roum.	= Sextil Pușcariu, *Études de linguistique roumaine...*, Cluj-București, 1937.

Pușcariu, Istr.	= Sextil Pușcariu, *Studii istroromâne*, II-III, București, 1926-1929.
Puschlav	= dial. din Puschlav (Grisons).
Quintilian	= M. Fabii Quintiliani *Institutionis oratoriae libri duodecim*, recens. Ed. Bonnell, 2 vol., Lipsiae, 1903-1905.
REW	= *Romanisches etymologisches Wörterbuch* [3], von W. Meyer-Lübke, Heidelberg, 1935.
RF	= *Revista filologică*, organ al Cercului de studii filologice de pe lângă Facultatea de filosofie și litere din Cernăuți, director Al. Procopovici, I-II, Cernăuți, 1927-1929.
RLiR	= *Revue de linguistique romane*, Paris, 1925 sq
rom.	= română.
romagn.	= (dial.) romagnol.
Rönsch, It. u. Vulg.	= H. Rönsch, *Itala und Vulgata*, Marburg, 1875.
Rosetti, Rhot.	= A. Rosetti, *Étude sur le rhotacisme en roumain*, Paris, 1924.
Rosetti, Rech.	= A. Rosetti, *Recherches sur la phonétique du roumain au XVIe siècle*, Paris, 1926.
Rosetti, Lb. r. s. XVI	= Al. Rosetti, *Limba română în secolul al XVI-lea*, București, 1932.
rus.	= rusă.
s.	= substantiv.
s.	= sud.
Șăineanu, Semasiol.	= Lazăr Șăineanu, *Incercare asupra semasiologiei limbei române*, București, 1887.
Șăineanu, Infl. orient.	= Lazăr Șăineann, *Influența orientală asupra limbei și culturei române*, 3 vol., București, 1900.
Saintong.	= dial. din Saintonge.
sard.	= sardă.
sax.	= saxonă.
Schuchardt, Vok.	= Hugo Schuchardt, *Der Vokalismus des Vulgärlateins*, I-III, Leipzig, 1866-1868.

Seelmann	= E. Seelmann, *Die Aussprache des Latein..*, Heilbronn, 1885.
sg.	= singular.
sic.	= siciliană.
sl.	= slavă.
Sommer	= F. Sommer, *Handbuch der lateinischen Laut- und Formenlehre*[3], Heidelberg, 1914.
sp.	= spaniolă.
sprslv.	= (dial.) suprasilvan (Grisons).
sq.	= sequens « următor ».
Stolz-Schmalz [5]	= Stolz-Schmalz, *Lateinische Grammatik*[5]..., neubearbeitet v. Manu Leumann u. J. B. Hofmann, München, 1928.
Suet. Aug.	= C. Suetoni Tranquilli *Opera*. Vol. I. *De vita Caesarum libri VIII*, recens. Max. Ihm. Liber II: *Divus Augustus*, Lipsiae, 1927.
Tac. Ann.	= Cornelii Taciti *Libri qui supersunt*, quartum recognovit C. Halm, Lipsiae, 1909 (Ann. = Annales).
tar.	= (dial.) tarentin.
TCLP	= *Travaux du Cercle linguistique de Prague*, Praga, 1929 sq.
Ter. Phorm.	= *Ausgewählte Komödien des P. Terentius Afer*... erklärt von Karl Dziatzko. Erstes Bändchen: *Phormio*. Dritte veränderte Auflage bearbeitet von Dr. Edmund Hauler, Leipzig, 1898.
Tiktin	= H. Tiktin, *Rumänisch-deutsches Wörterbuch*, Bucureşti, 1903-1925.
top.	= topic.
v.	= vechi.
v.	= verso.
v.	= vezi.
v.	= vocativ.
vald.	= (dial.) valdez.

Varro, Ling. lat.	=	M. Terenti Varronis *De lingua latina libri*, emendavit...Leonardus Spengel; Leonardo patre mortuo edidit et recognovit filius Andreas Spengel, Berolini, 1885.
Varro, RR.	=	M. Terenti Varronis *Rerum rusticarum libri tres*, ex. recens. H. Keilii, Lipsiae, 1884.
vegl.	=	(dial.) vegliot.
veneţ.	=	(dial) veneţian.
veron.	=	(dial.) veronez.
Verg. Georg.	=	P. Vergilii Maronis *Georgicon libri quattuor*, in P.V.M. *Opera*, iterum recognovit Otto Ribbeck, Lipsiae, 1907.
Virgilius gram.	=	Virgilii Maronis Grammatici *Epitome*, ed. I. Huemer, Lipsiae, 1886.
Vitae patr.	=	*Vitae patrum*, în Migne, *Patrologia latina*, vol. 73 şi 74, Paris, 1879.
Vitr.	=	Vitruvii *De architectura libri decem*, iterum edidit Valentinus Rose, Lipsiae, 1899.
WJb.	=	*Jahresbericht des Instituts für rumänische Sprache (Rumänisches Seminar) zu Leipzig*, hgg. v. G. Weigand, Leipzig, 1894 sq.
zool.	=	zoologie.
ZRPh.	=	*Zeitschrift für romanische Philologie*, Halle, 1877 sq.

INDICAŢII BIBLIOGRAFICE

1. Latina

Pentru lucrările apărute începând cu anul 1914, există, în afară de bibliografiile critice publicate în revistele de specialitate ca *Glotta*, Göttingen, Vandenhoeck u. Ruprecht (vol. 24, apărut în 1936, cu bibliografia anului 1933), *Indogermanisches Jahrbuch*, Berlin-Leipzig, W. de Gruyter (vol. XX, cu bibliografia anului 1934, apărut în 1936), etc., excelenta bibliografie generală publicată sub direcţia lui J. MAROUZEAU: *Dix années de bibliographie classique. Bibliographie critique et analytique de l'antiquité gréco-latine pour la période 1914-1924*, Paris, Les Belles Lettres, 1927 (partea I) şi 1928 (partea a II-a), continuată anual: *L'année philologique. Bibliographie critique et analytique de l'antiquité gréco-latine*, I (1927). *Bibliographie des années 1924-1926*, Paris, Les Belles Lettres, 1928; II: *Bibliographie de l'année 1927 et complément des années antérieures*, Id., 1928 sq.

H. BECKBY, *Entwicklung der lateinischen Sprache*, I: *Text*, II: *Kommentar*, Bielefeld u. Leipzig, Velhagen & Klasing, 1931 (manual şcolar).

E. BERGER, *Stylistique latine* remaniée par Max Bonnet et F. Gache, quatrième éd. revue et augmentée, Paris, Klincksieck, 1928 (pentru latina clasică).

KARL BRUGMANN, *Verschiedenheiten der Satzgestaltung nach Massgabe der seelischen Grundfunktionen in den indogermanischen Sprachen*, Leipzig, Teubner, 1918 (*Ber. über die Verhandlungen der Sächs. Gesellsch. d. Wissenschaften zu Leipzig*, phil.-hist. Kl., 70. Bd., 1918, 6. Heft; privire de ansamblu; principii generale).

Inscriptiones latinae selectae, edidit H. DESSAU, Berolini, Weidmann, 1892-1916, 5 vol. (colecţie excelentă şi comodă, cu indice complet).

Vulgärlateinische Inschriften herausgegeben von Dr. ERNST DIEHL, Bonn, Marcus u. Weber, 1910 (lucrare astăzi clasică; inscripţiile sunt grupate după particularităţile lor gramaticale; mai multe indice, la sfârşitul lucrării, permit consultarea ei comodă).

Lateinische altchristliche Inschriften, mit einem Anhang jüdischer Inschriften, ausgewählt u. erklärt von Dr. E. DIEHL, 2. Aufl., Bonn, Marcus u. Weber, 1913 (aceleaşi calităţi ca şi colecţia de inscripţii latine vulgare îngrijită de autor).

A. ERNOUT, *Morphologie historique du latin,* Paris, Klincksieck, 1914 (clar, precis şi bine informat).

Recueil de textes latins archaïques, par A. ERNOUT, Paris, Klincksieck, 1916 (manual excelent, cu comentarii, note şi indice al cuvintelor).

A. ERNOUT et A. MEILLET, *Dictionnaire étymologique de la langue latine, histoire des mots,* Paris, C. Klincksieck, 1932 (lucrare fundamentală, în care cea mai prudentă ştiinţă etimologică este aliată unei cunoştinţe profunde a izvoarelor).

C. H. GRANDGENT, *Introduzione allo studio del latino volgare,* traduzione dall' inglese..., Milano, Hoepli, 1914 (informaţie utilă).

J. B. HOFMANN, *Lateinische Umgangssprache,* Heidelberg, Winter, 1926 (cartea unui cunoscător profund al materiei).

M. JEANNERET, *La langue des tablettes d'exécration latines,* Paris-Neuchâtel, Attinger Fr., 1918 (expunere gramaticală).

E. KIECKERS, *Historische lateinische Grammatik; I: Lautlehre; II: Formenlehre,* München, Max Hueber, 1930-1931 (manual concis şi bine informat, în care se înfăţişează întreaga curbă de evoluţie a limbii, dela indo-europeana comună şi până astăzi).

W. KROLL, *Die wissenschaftliche Syntax im lateinischen Unterricht,* Berlin, Weidmann, 1925 (vederi interesante).

CH. LAMBERT, *La grammaire latine selon les grammairiens latins du IVe et du Ve siècle,* Dijon-Paris, 1908 (*Revue bourguignonne,* t. XVIII, nos 1-2; expunere utilă, cu trimiteri la operele gramaticilor).

PAUL LEJAY, *Histoire de la littérature latine. Des origines à Plaute,* publ. par L. Pichard, Paris, Boivin & C-ie, f. d. (scrisă de un linguist; sugestiuni utile asupra limbii primelor monumente literare).

EINAR LÖFSTEDT, *Philologischer Kommentar zur Peregrinatio Aetheriae. Untersuchungen zur Geschichte der lateinischen Sprache*[2],

Uppsala, 1936 (lucrare importantă pentru latina vulgară, datorită unui cunoscător profund al materiei).

J. MAROUZEAU, *Traité de stylistique appliquée au latin*, Paris, Les Belles Lettres, 1935 (lucrare de ansamblu datorită unui specialist).

A. MEILLET, *Esquisse d'une histoire de la langue latine*, Paris, Hachette, 1928 (sinteză originală datorită unui mare linguist).

A. MEILLET et J. VENDRYES, *Traité de grammaire comparée des langues classiques*, Paris, Champion, 1924 (lucrare fundamentală).

W. MEYER-LÜBKE, *Die lateinische Sprache in den romanischen Ländern* (în *Grundriss der romanischen Philologie*, I. Bd., zweite verbesserte und vermehrte Auflage, Strassburg, Trübner, 1904-1906, p. 451 sq.).

H. F. MULLER and P. TAYLOR, *A chrestomathy of vulgar latin*, New-York, Heath and Comp., 1922 (sugestiuni utile).

M. NIEDERMANN, *Précis de phonétique historique du latin*, nouvelle éd. revue et augmentée, Paris, Klincksieck, 1931 (manual datorit unui latinist cu renume; idei personale).

L. PERRET, *Les inscriptions romaines. Bibliographie pratique*, Paris, Klincksieck, 1924 (un ghid util).

W. E. PLATER and H. Y. WHITE, *A Grammar of the Vulgate*, Oxford, 1926 (manual clar şi bine ordonat).

O. REBLING, *Versuch einer Charakteristik der römischen Umgangssprache*, zweiter, mit einigen Veränderungen versehener Abdruck, Kiel, Lipsius & Tischer, 1883 (sugestiuni interesante).

Lateinische Sacralinschriften ausgewählt von FR. RICHTER, Bonn, Marcus u. Weber, 1911 (colecţie utilă şi bine prezentată).

O. RIEMANN, *Syntaxe latine* d'après les principes de la grammaire historique, septième éd. revue par A. Ernout, Paris, Klincksieck, 1932 (o bună orientare în sintaxa latinei clasice).

JOS. SCHRIJNEN, *Charakteristik des altchristlichen Latein*, Nijmegen, Dekker & van de Vegt en J. W. van Leeuwen, 1932 (expunere interesantă).

HUGO SCHUCHARDT, *Der Vokalismus des Vulgärlateins*, 3 vol., Leipzig, B. G. Teubner, 1866-1868 (lucrare fundamentală).

EMIL SEELMANN, *Die Aussprache des Latein nach physiologisch-historischen Grundsätzen*, Heilbronn, Gebr. Henninger, 1885 (lucrare fundamentală).

Vulgärlateinisches Übungsbuch, hgg. v. Dr. FR. SLOTTY, Bonn, Marcus u. Weber, 1918 (elementar).

FERD. SOMMER, *Handbuch der lateinischen Laut- und Formenlehre*, 2-te und 3-te Auflage; *Kritische Erläuterungen zur lateinischen Laut- und Formenlehre*, Heidelberg, C. Winter, 1914 (manual de informaţie şi referinţe; lucrare fundamentală).

FERD. SOMMER, *Vergleichende Syntax der Schulsprachen (deutsch, englisch, französisch, griechisch, lateinisch), mit besonderer Berücksichtigung des Deutschen*, 2-te Aufl., Leipzig u. Berlin, B. G. Teubner, 1925 (materie bogată, dar de o prezentare rebarbativă pentru începători).

STOLZ-SCHMALZ, *Lateinische Grammatik*, *Laut- und Formenlehre*, *Syntax und Stilistik*, in fünfter Auflage völlig neu bearbeitet von MANU LEUMANN u. J. B. HOFMANN, München, C. H. Beck, 1928 (lucrare fundamentală; un instrument de lucru absolut indispensabil. *Fonetica* şi *morfologia*, datorite lui Fr. Stolz, sunt revizuite de Manu Leumann, iar *sintaxa* şi *stilistica*, scrise de J. H. Schmalz, sunt revizuite de J. B. Hofmann).

K. STRECKER, *Einführung in das Mittellatein*, 2-te erweiterte Aufl., Berlin, Weidmann, 1929.

THESAURUS LINGUAE LATINAE, editus auctoritate et consilio Academiarum quinque germanicarum Berolinensis, Gottingensis, Lipsiensis, Monacensis, Vindobonensis, Lipsiae, in aedibus B. G. Teubneri, 1900 sq. (I: *a-Amyzon*, 1900; II: *an-Byzeres*, 1900-1906; III: *c-comus*, 1906-1912; IV: *con-cyulus*, 1906-1909; V, 1: *d-dyticos*, 1910-1924; V, 2: *e-ex*, 1931-1937; VI, 1: *f-gloria*, 1913-1931; VI, 2: *gloria-gytus*, 1933-1934; VI, 3: *h-haruspex*, 1936; VII, 1: *i-immobilis*, 1934-1936; VIII: *m-malachim*, 1936; lucrare fundamentală). Pentru trimiterile bibliografice şi abreviaţii, există un volum separat: *Index scriptorum inscriptionum, ex quibus exempla adferuntur*, Lipsiae, 1904. Numele proprii sunt publicate aparte, într'un ONOMASTICON, din care au apărut vol. II: *C*, Lipsiae, 1907-1913; vol. III, fasc. I-II: *D-2. Donusa*, 1918-1923.

ALOIS WALDE, *Lateinisches etymologisches Wörterbuch*, zweite umgearbeitete Auflage, Heidelberg, Winter, 1910; dritte neu bearbeitete Auflage von J. B. Hofmann, Heidelberg, 1930 şi urm. Ultima fascicula, din 1936, ajunge până la *is* (lucrare fundamentală, cu indicarea întregii bibliografii).

HENRY WEIL, *De l'ordre des mots dans les langues anciennes comparées aux langues modernes. Question de grammaire générale*, 3e éd., Paris, Vieweg, 1879 (lucrare fundamentală).

2. Limbile romanice

In afară de bibliografia generală publicată ca supliment anual la *Zeitschrift für romanische Philologie* (Halle, Max Niemeyer; ultimul caiet, apărut în 1931, conţine bibliografia pe 1926), sunt utile de consultat cronicile retrospective publicate în *Revue de linguistique romane*, Paris, Champion, 1925 sq.

MATTEO BARTOLI, *Introduzione alla neolinguistica; principi, scopi, metodi*, Geneva, Leo S. Olschki, 1925 (expunere personală; teoria « ariilor » de repartiţie a cuvintelor, în Romania; v. şi expunerea pe scurt din *Breviario di neolinguistica*, Modena, 1925, parte II: *Criteri tecnici*, di MATTEO G. BARTOLI).

ÉD. BOURCIEZ, *Éléments de linguistique romane*, 3e éd. révisée, Paris, Klincksieck, 1930 (clar, corect şi bine informat).

P. E. GUARNERIO, *Fonologia romanza*, Milano, Hoepli, 1918 (autorul nu e linguist; metodă anacronică, chiar la data publicării volumului; informaţia românească, deseori greşită).

GUSTAVE GUILLAUME, *Le problème de l'article et sa solution dans la langue française*, Paris, Hachette, 1919 (vederi originale; lucrare importantă pentru teoria generală).

IORGU IORDAN, *Introducere în studiul limbilor romanice. Evoluţia şi starea actuală a limbilor romanice*, Iaşi, Inst. de filologie română, 1932 (expunere clară şi bine informată; autorul insistă asupra inovaţiilor aduse de geografia linguistică, în studiul limbilor romanice, şi asupra aportului metodelor nouă).

W. MEYER-LÜBKE, *Grammatik der romanischen Sprachen*, 4 vol., Leipzig, O. R. Reisland, 1890-1902 (I: *Romanische Lautlehre;* II: *Romanische Formenlehre;* III: *Romanische Syntax;* IV: *Register zur romanischen Grammatik.* Lucrare fundamentală. *Fonetica* e astăzi învechită. Autorul a publicat fragmente din capitolele ce ar fi constituit ediţia revăzută a acestui volum, în *Zeitschrift für romanische Philologie*, sub titlul *Beiträge zur romanischen Laut- und Formenlehre*, şi anume în următoarele volume: XXXIX, 257 sq. (*-gr-*), XL, 62 sq. (*au* acc.), XLI, 555 sq. (*-n-*),

XLV, 641 sq. (*ct*), şi, în broşură separată: ***Die Schicksale des lateinischen l im romanischen***, Leipzig, 1934. In volumul consacrat *sintaxei*, se pun sub aceeaşi etichetă construcţiile care aparţin latinei şi acelea care aparţin desvoltării proprii a fiecărei limbi).

W. MEYER-LÜBKE, *Einführung in das Studium der romanischen Sprachwissenschaft*, 3-te neubearbeitete Auflage, Heidelberg, Winter, 1920 (lucrare datorită unui cunoscător profund al materiei; titlul nu corespunde cuprinsului; cartea nu poate fi întrebuinţată cu folos decât de cine are cunoştinţe temeinice în materie).

W. MEYER-LÜBKE, *Romanisches etymologisches Wörterbuch*, 3-te vollständig neubearbeitete Auflage, Heidelberg, C. Winter, 1935 (lucrare monumentală).

ELISE RICHTER, *Zur Entwicklung der romanischen Wortstellung aus der lateinischen*, Halle, Max Niemeyer, 1903.

ELISE RICHTER, *Grundlinien der Wortstellungslehre*, Halle, Niemeyer, 1919 (Sonderabdruck aus *Zeitschrift für romanische Philologie*, Bd. XL).

PAOLO SAVJ-LOPEZ, *Le origini neolatine*, a cura del Prof. P. E. Guarnerio, Milano, Hoepli, 1920 (elementar).

AD. ZAUNER, *Romanische Sprachwissenschaft*, I. Teil: *Lautlehre und Wortlehre, I*; II. Teil: *Wortlehre II und Syntax*, Vierte, verbesserte Auflage, Berlin u. Leipzig, W. de Gruyter, 1921-1926 (expunere nu suficient de clară; informaţia românească cu multe erori; plan discutabil).

3. Româna

Revista *Dacoromania*, I, Cluj, 1921 sq. publică o preţioasă « revistă » a publicaţiilor periodice româneşti şi streine, continuată, începând cu vol. VI (1931), prin « *bibliografia periodicelor* » (vol. VIII, apărut în 1936, cuprinde bibliografia pe anii 1931-1932). Notele « *pe marginea cărţilor* » ale d-lui SEXTIL PUŞCARIU, publicate în *Dacoromania*, începând cu vol. IV, partea a 2-a (1927), sunt de asemenea utile de consultat.

J. A. CANDREA-HECHT, *Les éléments latins de la langue roumaine. Le consonantisme*, Paris, Bouillon, 1902.

J. A. CANDREA, *Cours complet de grammaire roumaine*, Bucarest, Cartea Românească, f. d.

I. A. CANDREA şi OV. DENSUSIANU, *Dicţionarul etimologic al limbii române. Elementele latine. A-Putea*, Bucureşti, Socec, 1907-1914, 4 fasc. (excelent, dar, din nefericire, rămas neterminat).

Dicţionarul limbii române, publ. de Academia Română, Bucureşti, 1913 sq. (lucrare fundamentală; referinţele privitoare la înţelesurile cuvintelor se dau cu începere dela cele mai vechi texte; etimologia fiecărui termen este discutată. Au apărut până în prezent: *a-b*, *c-confluent*, *f-i*).

OV. DENSUSIANU, *Histoire de la langue roumaine*, I: *Les origines*, Paris, Leroux, 1901 (lucrare fundamentală).

B. DIMAND, *Zur rumänischen Moduslehre*, Wien, 1904 (*Denkschriften* d. k. Akad. d. Wissenschaft. in Wien, phil.-hist. Kl., Bd. XLIX; lucrare importantă, ce nu a fost suficient ţinută în seamă).

W. MEYER-LÜBKE, *Rumänisch, romanisch, albanesisch*, în *Mitteilungen des rumänischen Instituts an der Universität Wien*, herausgegeben von W. Meyer-Lübke, I, Heidelberg, Winter, 1914 (articol important, în care autorul caută să fixeze trăsăturile caracteristice ale românei).

W. MEYER-LÜBKE, *Rumänisch und romanisch*, Bucureşti, 1930 (An. Acad. Rom., *Mem. Secţ. liter.*, Ser. III, t. V; privire de ansamblu datorită unui profund cunoscător al limbilor romanice).

ALEX. PHILIPPIDE, *Gramatică elementară a limbii române*, Iaşi, Isr. Kuppermann, 1897.

ALEXANDRU PHILIPPIDE, *Originea Românilor*. I: *Ce spun izvoarele istorice*, Iaşi, 1923 (în special p. 475 sq.: limba latină din Pen. Balcanică).

SEXTIL PUŞCARIU, *Etymologisches Wörterbuch der rumänischen Sprache*. I: *Lateinisches Element*, Heidelberg, Winter, 1905 (un instrument de muncă indispensabil).

SEXTIL PUŞCARIU, *Études de linguistique roumaine* traduites du roumain à l'occasion du soixantième anniversaire de l'auteur, 4 janvier 1937, Cluj-Bucureşti, 1937 (traducere în limba franceză a lucrărilor publicate de autor în cursul anilor, cu informaţia ţinută la zi; în special « les origines », p. 3-124).

KR. SANDFELD et HEDVIG OLSEN, *Syntaxe roumaine*. I: *Emploi des mots à flexion*, Paris, Droz, 1936 (sintaxă descriptivă a limbii scrise).

P. SKOK, *Pojave vulgarno-latinskoga jezika na natpisima rimske provincije Dalmacije*, izdala Jugoslavenska Akademija znanosti i umjetnosti,

Zagreb, 1915 (*Djela Jugoslavenske Akademije znanosti i umjetnosti*, kn. XXV; lucrare importantă consacrată latinei vulgare aşa cum e înfăţişată în inscripţiile descoperite în Dalmaţia şi datorită unuia dintre cei mai buni cunoscători ai latinităţii balcanice. Cu acelaşi titlu, o broşură de 32 pag. extr. din *Starinar*, a. 1922).

H. TIKTIN, *Rumänisch-deutsches Wörterbuch*, Bucureşti, 1903-1925 (excelent dicţionar de referinţe, cu exemple bine alese, traduse în limba germană, şi indicaţii etimologice).

H. TIKTIN, *Rumänisches Elementarbuch*, Heidelberg, Winter, 1905 (bună informaţie).

INTRODUCERE

Definiția genealogică a limbii române. Limba română este limba latină vorbită în mod neîntrerupt în partea orientală a imperiului roman, cuprinzând provinciile dunărene romanizate (Dacia, Pannonia de sud, Dardania, Moesia superioară și inferioară), din momentul pătrunderii limbii latine în aceste provincii și până în zilele noastre.

Această definiție genealogică a limbii române are avantajul de a lămuri chestiunea dacă româna este sau nu o limbă mixtă (latină și slavă). Faptul că româna este transformarea, potrivit împrejurărilor și influențelor externe, a latinei vorbite în părțile orientale ale imperiului roman ce au fost definite mai sus tranșează diferendul, în sensul că româna nu e o limbă mixtă: acei care ne-au transmis limba latină, din tată în fiu, în aceste părți dunărene, au avut întotdeauna conștiința că vorbesc aceeași limbă (latina), spre deosebire de acei care vorbeau limbi barbare. Se poate deci vorbi, în acest caz, de «voința» vorbitorilor de a întrebuința o anumită limbă, și nu alta.

Teritoriul de formațiune. Limba română s'a format pe o largă bază teritorială romanizată, cuprinzând provincia Dacia nord-dunăreană propriu zisă, adică, în primul rând: Oltenia, Bănatul și Ardealul, și, în al doilea rând, Muntenia și sudul Moldovei, precum și zona sud-dunăreană învecinată de-a-

lungul fluviului, Dobrogea, iar la vest și sud-vest, provinciile romanizate ce au stat întotdeauna în strâns contact, atât administrativ, cât și comercial, cu Dacia: Pannonia, Dardania și cele două Moesii.

Pușcariu, Roumain et roman, Ét. de ling. roum., 55 sq.

Latina orientală. Româna, dimpreună cu dalmata și, până către jumătatea a doua a secolului al III-lea d. C., dimpreună cu latina vorbită în Italia, face parte din grupul oriental al limbilor romanice.

Dalmata era vorbită odinioară pe coasta Adriaticei, și a dispărut astăzi cu totul. Limba ultimului supraviețuitor care cunoștea dalmata, ce nu mai era întrebuințată de părinții săi, a fost cercetată la fața locului, în insula Veglia, în 1897. Albaneza nu este o limbă romanică, ci a suferit numai o atât de puternică influență latină, încât Gustav Meyer a putut să o socotească drept « jumătate romanică ».

« Eine halbromanische Mischsprache »: G. Meyer, W. Meyer-Lübke, în Gröber's Gr., I², 1039. M. G. Bartoli, Das Dalmatische, I-II, Wien, 1906.

Cucerirea și romanizarea Daciei. Cucerirea Daciei de către Traian (101-107 d. C.) a fost pregătită de o serie de măsuri de caracter militar și administrativ care au făcut posibilă, în momentul transformării Daciei în provincie romană, repedea ei romanizare. Prin cucerirea acestei provincii se urmărea un îndoit scop: militar, în primul rând, economic, în al doilea, pentru a lega Dacia cu Drobetae și regiunea învecinată și a exploata bogățiile miniere ale Daciei.

V. Pârvan, Inceputurile vieții romane la gurile Dunării, București, 1923. Id., Dacia, tr. R. Vulpe, București, 1937, p. 151 sq.

Din punct de vedere strategic, cine voia să stăpânească Dacia trebuia, în prealabil, să cucerească teritoriile dela vestul şi estul ei: Dacia nu putea fi romanizată decât după stabilirea puterii romane în regiunile Budapestei şi Dobrogei de astăzi. Pe de altă parte, pentru consolidarea stăpânirii romane la sudul Dunării, se impunea cucerirea şi romanizarea Ardealului.

Pe scurt, fazele procesului de romanizare a provinciilor dunărene sunt următoarele: romanizarea a fost inaugurată, în secolul I d. C., prin consolidarea stăpânirii romane pe Dunăre, astfel după cum coloniile greceşti de pe litoralul Mării Negre, pe la 500 în. d. C., transformase Dunărea, dela gurile ei şi până la confluenţa cu Siretul, într'un fluviu grecesc, pentru asigurarea comerţului în interior.

In 15 d. C. (sub Tiberiu), prefectul roman al litoralului Mării Negre rezidă în Dobrogea (el depindea de guvernatorul Moesiei superioare, stabilit pe Dunăre, în vechea Serbie), iar flota romană circulă pe Dunăre, astfel încât, începând cu anul 46 d. C., se înfiinţează vama litoralului dunărean, cu posturi vamale şi inevitabilii mici comercianţi, veniţi pe urmele armatei. Cetăţile romane, clădite pentru a străjui fluviul, cu garnizoanele lor şi teritoriul învecinat închiriat cetăţenilor romani, cu legionarii liberaţi instalaţi acolo, sunt tot atâtea centre de romanizare a teritoriului dunărean. De asemenea, staţiunile flotei romane pe Dunăre. Dar stăpânirea romană nu s'ar fi putut menţine pe Dunăre, dacă Romanii nu ar fi stăpânit Dobrogea. In toate timpurile, Dobrogea, prin caracterul ei geografic (ea face parte din sistemul septentrional), a fost cheia stepei româneşti: cine stăpâneşte Dobrogea poate controla Dunărea şi hinterlandul ei. Claudiu cucereşte teritoriul dela dreapta Dunării, iar Moesia inferioară, adică teritoriul

cuprins între Balcani și Dunăre, până la vărsarea în mare, devine provincie romană în 86 d. C. (sub Domițian). Dobrogea a fost repede romanizată, mulțumită populației romanizate stabilite în punctele vamale, cetăților, stațiunilor flotei și administrației romane; după 150 d. C., viața romană este generalizată în Dobrogea.

Const. C. Giurescu, Ist. Românilor, I, București, 1936, p. 101 sq.

Inconjurată de provincii romanizate, cu Dunărea fluviu roman, Dacia nu mai putea opune o stavilă romanizării, cu atât mai mult cu cât imperiul, pentru siguranța graniței sale de nord, trebuia să pacifice și să-și asigure stăpânirea în această regiune barbară.

Din punct de vedere economic, Dacia prezenta un mare interes pentru minele sale de aur și de sare, care au fost exploatate în timpul lui Traian, — sub Septimiu Sever exploatarea agricolă, creșterea vitelor și industria lemnului trecând pe primul plan.

V. Christescu, Viața economică a Daciei romane, Pitești, 1929.

Civilizația romană se răspândise la nordul Dunării prin comercianți, încă dinainte de cucerirea lui Traian; dela 50 până la 150 d. C., vedem pe acești pionieri ai civilizației pătrunzând în interiorul teritoriului barbar nord-dunărean. După cucerirea Daciei, mici stabilimente romane apar în Țara Românească și Moldova, provincia romanizată restrângându-se la Oltenia, Bănat și Ardealul vecin. Orașele romane s'au clădit numai în Dacia romanizată, restul teritoriului fiind numai sub controlul roman. Astfel, pe văile Siretului și Trotușului s'au descoperit stabilimente romane la Bărboși, Șendreni și Poiana, pe locurile fostelor centre comerciale grecești: Băr-

boşi, Poiana (confluenţa Trotuşului cu Siretul), Piscul Crăsanilor (Ialomiţa) şi Spanţov (Argeş).

Pârvan, l. c. Id., La pénétration hellénique et hellénistique dans la vallée du Danube, Bullet. de la Sect. hist. de l'Acad. Roum., X, Bucarest, 1923, p. 23 sq.

Colonizarea Daciei. După cucerire, Dacia a fost colonizată cu colonişti aduşi din provinciile romane occidentale, cu deosebire din Serbia, Bulgaria, Ungaria şi Austria de astăzi; dar o mare parte au venit din Asia Mică (secolul al II-lea şi al III-lea d. C.). Toţi aceşti colonişti, de origini diferite, vorbeau limba latină şi o întrebuinţau ca limbă a raporturilor zilnice. Cunoaşterea limbii latine era necesară nu numai în raporturile cu administraţia romană, dar şi ca mijloc de comunicare între oameni veniţi din regiuni atât de diferite ale imperiului roman. Intrebuinţarea limbii latine apare deci ca o necesitate, şi răspândirea ei printre Daci se explică, în primul rând, din nevoia de a avea un instrument de comunicare între oameni ce vorbeau limbi diferite. Alipită imperiului roman în 106, Dacia este în întregime romanizată în 150 d. C. Aceasta nu înseamnă, fireşte, că limbile locale dispăruse, în favoarea limbii cuceritorilor, ci numai că populaţia cucerită învăţase limba latină şi o întrebuinţa în raporturile cu administraţia şi cu coloniştii veniţi din alte părţi, limba locală rămânând să fie folosită şi mai departe în interiorul familiei, ca un grai specializat.

V. consideraţiile generale ale lui Meyer-Lübke, Gröber's Gr., I², 450 sq. şi A. Graur, Romanizarea Daciei prin colonişti străini, Rev. Fund. Regale, III, n-l 6, 669 sq.

Orientarea politică şi economică a Daciei. Orientarea politică şi economică a Daciei spre vest a făcut ca noua provincie să rămână în contact cu provinciile occidentale, primind

inovațiile lexicale pornite din centru: cea mai importantă arteră comercială era Dunărea; la Viminacium (azi Kostolac), era punctul de întretăiere a drumului comercial ce unea apusul cu răsăritul și cu Dacia. O altă cale comercială unea Italia (Via Appia), prin Brindisi și Durazzo, cu Via Egnatia, marea arteră comercială care ducea la Salonic, aproximativ pe traseul ce-l urmează astăzi calea ferată.

Orientarea spre apus a comerțului Daciei, faptul că, din punct de vedere vamal, Dacia fusese încadrată în circumscripția Illyricului, în sfârșit așezarea în Dacia a unui număr de coloniști veniți din Dalmația ne fac să înțelegem asemănările dintre română și dialectele italiene centrale și meridionale, asemănări care nu se pot explica prin desvoltarea în aceeași direcție, dar independentă, care se observă uneori la dialectele ce derivă dintr'o limbă primitivă comună.

Grupul linguistic apenino-balcanic. Româna face parte din grupul linguistic apenino-balcanic, dimpreună cu dalmata, albaneza și dialectele italiene centrale și meridionale (abruzzez și pugliez). Printre trăsăturile comune acestui grup linguistic, care nu sunt simple paralelisme, sunt de amintit: păstrarea lui *ŭ* latin în română, dialectele italiene de sud și sardă: rom. *furcă*, sard. *furca*, pe când în celelalte limbi romanice, *ŭ* a trecut la *o*; conservarea surdității oclusivelor *p*, *t*, *k* și a semi-oclusivei *s*: rom. *căpăstru*, *roată*, *păcurar* (sp. *cabestro*, *rueda*, port. *pegureiro*), it. *capestro*, *rota*, *pecoraio*, rom. *casă*, it. *casa* (fr. *chez*); tratamentul la fel al grupului *kl'*: rom. *cheie* (ar. *cl'aie*), it. *chiave* (prov., cat. *clau*), rom. *ochi* (ar. *ocl'u*), it. *occhio* (fr. *oeil*, sp. *ojo*); pluralul în *-i* la numele de decl. a III-a: rom. *munți*, it. *monti*; răspândirea numelor în *-ora*: it. *cápure* «i capi», *fócure* «i fuochi di gioja», rom. *capuri*, *focuri* (pl.); frecvența numelor formate cu *ex-* (*de-ex-*): it. *scalvecá*, rom. *descăleca*, it.

scapetá, rom. *scăpăta*; nume formate cu *extra-*: it. *strabello* « prea frumos », cf. rom. *străvechi*, it. *sterlúce*, rom. *străluci*; întrebuințarea sufixului *in-*: it. *invininari* « avvelenare », rom. *învenina*, it. *'mbrazziari*, rom. *îmbrățișa*; frecvența sufixului *-arius*: it. *caddararu*, rom. *căldărar*, it. *palumbaru* « piccionaia », rom. *porumbar*; sufixul *-ia*: it. *surdia*, rom. *surzie*, it. *firraria*, rom. *fierărie*; în sfârșit, există în dialectele italiene meridionale, în dalmată și în română o serie de expresii asemănătoare precum și cuvinte ce nu mai apar în celelalte limbi romanice.

Iorgu Iordan, Dialectele italiene de sud și limba română, Arhiva XXX-XXXV, Iași, 1923-1928. J. Jud., Arch. f. d. Stud. d. neueren Spr., CXXII, 425-435. Pușcariu, Ét. de ling. roum., 15 sq. W. v. Wartburg, La posizione della lingua italiana nel mondo neolatino, Leipzig, 1936 și harta I; Id., Die Ausgliederung der romanischen Sprachräume, ZRPh., LVI, 1 sq. și harta 6.

Creștinismul în Dacia. Creștinismul pătrunde în Dacia sub formă latină; generalizarea cultului creștin în provinciile dunărene nu se produce decât în secolul al IV-lea d. C. Inainte de secolul al IV-lea, creștinismul se infiltrase în Dacia prin coloniști orientali.

C. Daicoviciu, Există monumente creștine în Dacia Traiană din sec. II-III?, A. I. St. Cl., II, 192 sq. Un termen ca *păresimi* < *quadragesima* (REW, 6911) confirmă această datare, întrucât el nu apare decât în cursul secolului al IV-lea d. C. (Mohrmann, I, 140).

« Părăsirea » Daciei. Imperiul de Orient. După părăsirea « oficială » a Daciei, de către Aurelian (275 d. C.), viața romană a continuat în provincia romanizată, iar populația rămasă a dus pe aceste locuri un trai mult mai modest, despre care însă nu ne putem face nici o idee.

Cf. W. v. Wartburg, ZRPh., LVI, 17: « es kann wohl heute als erwiesen gelten, dass zahlreiche Romanen auch nach 257 in Dazien verblieben sind, dass sie unter und mit den wechselnden germanischen, slavischen, mongolischen Herrenvölkern gelebt und diese überdauert haben, und dass sie zum Grundstock der heutigen Rumänen geworden sind. »

Dacia sud-dunăreană sau aureliană, dimpreună cu teritoriile romanizate dela nord, au rămas în legătură cu provinciile occidentale ale imperiului roman, până la sfârşitul secolului al IV-lea d. C., când, printr'o nouă împărţire administrativă, Dacia aureliană a fost separată de provinciile occidentale. In 379, sub Graţian, diocesele Daciei şi Macedoniei, dimpreună cu Dalmaţia de sud (Praevalitana), sunt cedate imperiului de Orient, iar Illyria occidentală rămâne grupată cu Italia. Pannoniile sunt grupate şi ele cu Dacia sud-dunăreană, în 424-437, şi formează mai târziu, sub Justinian (527-565), arhiepiscopia Justinianei Prime, dimpreună cu Dardania, Moesia prima, Praevalitana şi Macedonia, provincii ce aparţineau imperiului de Orient începând cu secolul al V-lea d. C.

Graniţa dintre cele două imperii, pornită din munţii golfului Cattaro, se îndrepta apoi înspre Belgrad, trecând la vestul acestei localităţi: cu începere dela împăratul Heraclius (610-641), greaca înlocueşte latina, ca limbă oficială, în imperiul de Orient.

I. Şiadbei, Le latin dans l'empire d'Orient, Iaşi, 1932. W. v. Wartburg, l. c.

Izolarea Daciei. De fapt, încă din secolul al III-lea d. C., Roma nu mai avea forţa de a impune provinciilor îndepărtate şi din ce în ce mai autonome, ca Dacia, inovaţiile sale lexicale. O serie de cuvinte, cunoscute de limbile romanice occidentale,

nu mai pătrund în Dacia: *aviaticus*, *carruca*, *(ex)tutare*, *sugia*, etc.

Bartoli, Introd., 33. J. Jud, RLiR, I, 191-192 şi 234 sq.

Gustav Gröber a susţinut (1884) că diferenţele dintre limbile romanice s'ar explica prin datele succesive de romanizare ale provinciilor: anumite inovaţiuni fonetice se petrecuse la o dată anterioară romanizării cutărei provincii, iar unele cuvinte ce lipsesc din cutare limbă romanică nu erau încă pan-romane, în momentul cuceririi provinciei.

G. Gröber, Vulgärlateinische Substrate romanischer Wörter, Arch. f. lat. Lex., I, 204 sq.; cf. Meyer-Lübke, Einf.[3], 18 sq.

Criteriul acesta cronologic de explicaţie ar putea fi valabil, dacă provinciile romanizate ar fi rămas izolate şi nu ar fi primit inovaţiuni dela centru; dar lucrurile s'au petrecut altfel: ştim că inovaţiile lexicale pornite din centru au pătruns, până la o anumită dată, în provinciile cele mai îndepărtate ale imperiului roman. De aceea, diferenţa dintre limbile romanice, adică diferenţierea felurită după provincii a latinei vorbite, nu se poate explica decât ţinând seamă de populaţiile autohtone, diferite în fiecare provincie, cărora limba latină le-a fost impusă o dată cu romanizarea şi care au transformat, fiecare într'un mod diferit, limba cuceritorilor Romani.

Conservatismul de care dă dovadă limba română în domeniul lexicului, ca şi sarda, se explică prin izolarea acestor două limbi.

Latina « vorbită ». După cum am văzut, româna reprezintă faza actuală a latinei vorbite în părţile dunărene, din cele mai vechi timpuri şi până în zilele noastre. Termenul de latină « vorbită » sau latină a conversaţiei curente (germ. *Umgangs-*

sprache) trebue preferit acelui de latină « vulgară », care poate induce în eroare asupra caracterelor acestei limbi. Intr'adevăr, acești termeni definesc limba conversației, în primul rând, care variază, ca « ton », după nivelul social al interlocutorului. Fiecare persoană are la dispoziția sa graiuri diferite, pe care le întrebuințează după împrejurări; altfel vorbim cu un țăran decât cu un orășean, și așa mai departe, facem uz de graiuri diverse potrivit mediului social al interlocutorului nostru. Aceste variații interesează nu numai vocabularul, dar și sintaxa limbii vorbite. Latina « vulgară », « populară », « vorbită » sau « a conversației curente » cuprinde deci o serie de variațiuni, potrivit împrejurărilor. De fapt, nu există texte scrise în latina vulgară și nici autori care să fi scris în mod conștient în latina vulgară; există numai texte latinești care conțin vulgarisme (Mohl, Introd. à la chronologie du lat. vulg., Paris, 1899, p. 20). Latina vorbită apare în două categorii de monumente scrise: textele literare și juridice, cu limba puternic influențată de limba greacă scrisă, care i-a servit de model: latina așa zisă clasică, și textele « vulgare », care se adresează cititorilor din categoriile sociale de jos.

O. Rebling, Versuch einer Charakteristik der römischen Umgangssprache[2], Kiel, 1883. Schuchardt, Vok., I, 44 sq. Olcott, XI sq. J. Marouzeau, Notes sur la fixation du latin classique, Mém. de la Soc. de ling. de Paris, XVII, 266 sq., XVIII, 146 sq. Id., Notes sur la fixation du latin littéraire, ibid., XX, 77 sq. și Notes sur la formation du latin classique, ibid., XXII, 174 sq. și 263 sq. Meyer-Lübke, Einf.[3], 120. P. Savj-Lopez, Le orig. neolatine, Milano, 1920, p. 107 sq. Löfstedt, Peregr. Aetheriae, 3 sq. K. v. Ettmayer, Vulgärlatein, Grundriss d. indo-germ. Sprachwissensch. u. Altertumskunde, I, Strassburg, 1916, p. 243 sq. P. Kretschmer, Sprache, Leipzig-Berlin, 1923, p. 117-119 (în Einleitung in die Altertumswissenschaft, hgg. von A. Gercke u. E. Norden, I. Bd., 6. Heft).

J. B. Hofmann, Lateinische Umgangssprache, Heidelberg, 1926. J. B. Hofmann, în Stolz-Schmalz[5], 9 sq. H. Leclercq, Latin, în Dict. d'archéologie chrétienne et de liturgie, fasc. 74-75, Paris, 1928, col. 1464 sq. A. Meillet, Esquisse d'une hist. de la lg. latine, Paris, 1928, 239 sq.

Trăsăturile populare se regăsesc, firește, și în acea literatură latină arhaică care nu era scrisă pentru cititorii rafinați (comediile lui Plaut, de exemplu): desele apropieri ce se pot stabili între textele latine arhaice și cele vulgare de mai târziu se explică deci prin nivelul social al cititorilor pentru care această literatură fusese scrisă.

Prin slăbirea puterii centrale, și anume începând cu secolul al III-lea d. C., iar mai târziu, după 550, din cauza invaziilor barbare și efervescenței provocate de noile idealuri ale creștinătății, usajul latinei clasice se pierde și literatura se scrie într'o limbă foarte apropiată de limba vorbită. Suntem în epoca « latină vulgară » propriu zisă. Creștinismul, în special, care trebuia propovăduit într'o limbă înțeleasă de cei mai mulți, întrebuințează, pentru opera sa de prozelitism, latina vorbită de clasele de jos, care îmbrățișase noua credință. Intre 392 și 405 Sf. Hieronim traduce din limba ebraică *Vechiul Testament*; traducerea aceasta este cunoscută sub numele de *Vulgata*; pentru prima oară se punea la dispoziția miilor de credincioși un text scris « ad usum vulgi ». Versiunea aceasta este impusă de biserică în secolul al VII-lea d. C. In secolul al IV-lea, s'au mai efectuat traduceri fragmentare ale *Bibliei*, de pe textul grecesc al celor Șaptezeci, reunite sub numele de *Itala*. Limba acestor traduceri biblice, ca și limba textelor profane zise « vulgare », este compozită: ea are la bază latina vorbită de toată lumea, cu greșelile inerente unei limbi întrebuințate de oameni inculți. La această dată tardivă se ajunsese, din cauza evoluției limbii,

la un divorț total între limba scrisă și limba vorbită în fiecare provincie romană, ce se desvoltase în mod independent, după dispariția puterii centrale. Astfel în Gallia, de ex., în secolul al VII-lea și al VIII-lea, latina nu mai era înțeleasă: textele scrise sunt pline de greșeli grave. De aceea, în 813, rugăciunile se redactau în limba franceză, iar Carol cel Mare institue o reformă (774), pentru întrebuințarea corectă a latinei.

G. Gröber, Sprachquellen u. Wortquellen des lateinischen Wörterbuchs, Arch. f. lat. Lex., I, 35 sq. F. Lot, A quelle époque a-t-on cessé de parler latin?, Bulletin Du Cange, VI, 97 sq.

In privința latinei transportate în provinciile romanizate, se știe că populațiile care emigrează nu duc cu sine graiurile locale, ci limba comună a regiunii respective, deci limba micilor centre provinciale. Franceza adusă de emigranți în Canada are la bază limba literară din secolul al XVI-lea și al XVII-lea (Mohl, op. cit., 146).

« **Unitatea** » **latinei vulgare.** Textele de care dispunem, pe de o parte, comparația dintre diferitele limbi romanice, pe de alta, arată că latina « vulgară » sau « vorbită » care stă la baza limbii române nu diferă de latina vorbită în alte provincii.

« Les langues romanes dans la généralité des cas nous font remonter à une langue homogène dans toute l'étendue de la Romania et très semblable à la langue des inscriptions impériales... S'il a existé des dialectes du latin parlé, les inscriptions ne nous permettent jusqu'ici d'en saisir aucune trace. » (Mario Roques, Romania, XXIX, 275; XXXII, 311).

Dacă au existat divergențe dialectale, ele nu transpar în texte decât în mod sporadic (cf. H. F. Muller, A chronology of vulgar latin, Halle, 1929, p. 3) și nu au lăsat alte urme în limbă. Iar pronunțările dialectale ale cutărui personaj sunt

relevate în mod expres de autori (Ibid., p. 2-3). Unitatea aceasta, cel puţin teoretică, a latinei vulgare, nu se aplică însă lexicului, care nu a fost niciodată unificat în « orbis latinus »: cercetările mai nouă, pornite dela principiile de geografie linguistică aplicate limbilor moderne, au arătat că sunt cuvinte care nu au pătruns în anumite provincii, şi inovaţiuni, pornite din unele centre, care s'au răspândit în cutare sau cutare provincie, cu excepţia altora. Pentru definirea latinei vulgare, dispunem de criteriul comparativ: comparaţia dintre diversele limbi romanice arată care dintre particularităţile textelor cu vulgarisme au supravieţuit în limbile romanice. Latina vorbită era o limbă compozită; regăsim în ea elemente eterogene, venite din medii şi epoci diferite: elemente ale graiului roman, de toate categoriile, graiul mahalalelor, provincialisme, termeni rustici, termeni arhaici, etc. Toate aceste elemente au pătruns în limba la origine « romană », în decursul timpurilor: pornită din Roma, adică dintr'un teritoriu foarte restrâns, latina s'a impus în curând în întreaga Italie, devenind limba oficială a întregii peninsule (90-89 în. d. C.; *lex Julia municipalis*). Latina provincială era îmbogăţită de toate aporturile aduse de populaţiile diverse care învăţase limba latină. Influenţa grecească se manifestă nu numai în limba literaturii (sintaxă şi vocabular), ci şi în limba vorbită, în care termenii greci trec de câteva mii. Cuvintele greceşti apar mai ales în vocabularele tehnice (meserii, ştiinţă, artă), dar limba populară, datorită limbii sclavilor, este şi ea plină de cuvinte greceşti. Persoanele culte întrebuinţau cu ostentaţie cuvintele greceşti, care confereau o nobleţe particulară graiului lor. Cicero, de exemplu, care evită termenii greci în scrierile sale, îi întrebuinţează cu o vădită predilecţie în corespondenţă. Poeţii utilizează termenul grec ca un ornament poetic, iar scriitorii întrebuinţează cuvin-

tele grecești atunci când termenul latin lipsește sau nu stă la îndemâna scriitorului: « *confessis quoque graecis utimur verbis, ubi nostra desunt* », ne spune Quintilian (I, 5, 58).

Originile limbii și literaturii latine. Originile literaturii, ca și ale limbii latine, sunt modeste : primii scriitori au fost legislatori și juriști. Limbă a unui popor de mici agricultori, cu un vocabular sărac, incapabil de a exprima altceva decât o cugetare naivă și de a reda un sentiment poetic, numai prin prelucrarea la care a fost supusă de primii scriitori, Livius Andronicus (Grec din Tarent) și Naevius, care au transpus în limba latină originalele grecești, și mai târziu, prin crearea unui vocabular abstract, mulțumită unui scriitor cu un rar simț al limbii, ca Cicero (106-43 în. d. C.), « care a naturalizat în limba latină cultura elenică » (A. Meillet), latina a ajuns să poată exprima cele mai subtile nuanțe ale cugetării și sentimentele cele mai variate.

A. Meillet, Esquisse d'une hist. de la lg. lat., 214-217.

Definiția latinei « vulgare ». Latina « vulgară » poate fi definită ca un ansamblu de tendințe realizate, în timp și spațiu, după împrejurări; ea apare ca o limbă omogenă, foarte apropiată de limba oglindită în inscripțiile din epoca imperială. « Unitatea » latinei vulgare este admisă ca o dogmă ce nu sufere desmințire, și ea s'a menținut atâta timp cât puterea centrală a avut posibilitatea să impună o limbă comună întregului imperiu roman, adică până către sfârșitul secolului al IV-lea, pentru imperiul de Orient, și sfârșitul secolului al VIII-lea, pentru provinciile occidentale.

Metoda romanistului. Limba latină ce stă la baza fiecărei limbi romanice trebue căutată în textele ce ne-au fost transmise. Pornind dela texte, și nu dela forme reconstruite prin compa-

rația limbilor romanice, ce riscă să nu fi existat în limba vorbită, suntem siguri că ne aflăm pe un teren solid. Criteriul reconstrucției trebue întrebuințat numai atunci când textele nu atestă un fonetism sau o formă, care există în cel puțin două limbi romanice. O formă reconstruită pe baza unei presupuneri, fără să existe un al doilea termen de comparație, este nesigură — afară de cazuri excepționale — și nu are șanse de a fi luată în considerație de cine vrea să urmeze o metodă riguros științifică.

Meillet, BSL, XXI, 228 sq. și Esquisse..., 239 sq.

FONETICA

ACCENTUL

Accentul latin consista în punerea în relief a unei silabe în cuvântul fonetic, prin elevațiunea glasului; silaba accentuată era deci emisă pe o notă mai înaltă decât silaba neaccentuată.

Accentul acesta, numit accent de înălțime muzicală, ton sau accent melodic, nu a avut nici o influență asupra calității timbrului sau asupra duratei vocalelor din silaba accentuată: în indo-europeana comună, toate silabele cuvântului fonetic erau tratate la fel.

Muzicalitatea frazei latine era deci bazată pe diferențele de ton dintre silabele lovite de accentul muzical și silabele neaccentuate. Mărturiile sunt lămurite și nu lasă nici o îndoială asupra naturii muzicale a accentului latin: « *Tenores sive accentus dicti sunt, quod naturalem unius cuiusque sermonis in vocem nostrae elationis servent tenorem* » (Sergius, GL, IV, 482, 16-17); « *Natura vero prosodiae in eo est, quod aut sursum aut deorsum: nam in vocis* altitudine *omnino spectatur, adeo ut, si omnes syllabae pari fastigio vocis enuntientur, prosodia sit nulla* » (Id., op. cit., 525, 21-24); « *Ipsa enim natura, quasi* modularetur *hominum orationem, in omni verbo posuit* acutam *vocem* » (Cicero, Orator, 18, 58); « *Accentus quid est? Certa lex et regula ad*

levandam *syllabam vel* premendam» (Audax, GL, VII, 357, 14-15).

Ritmul frazei latine era cantitativ, fiind alcătuit din succesiunea, într'o grupare determinată, a silabelor scurte și lungi. In cuvintele de două silabe, accentul muzical afecta silaba penultimă. In cuvintele de mai mult de două silabe, locul accentului muzical era determinat de cantitatea silabei penultime: dacă penultima era lungă, atunci ea purta accentul: *inimī'cus*, *legē'mus*, *pepe'rcī*; dacă penultima era scurtă, accentul cădea pe antepenultimă: *exī'stĭmo*, *le'gĭmus*, *te'nĕbrae*, *te'tĭgī*.

Existența accentului muzical în limba latină, atestată, după cum am văzut, de mărturii contemporane, nu exclude însă prezența concomitentă a accentului d i n a m i c (accent de i n t e n s i t a t e, de f o r ț ă, sau e x p i r a t o r), nesemnalat de gramatici, influențați de gramaticii greci, și rămas pe planul al doilea, dar care va trece pe planul întâi începând cu secolul al III-lea d. C. (A. Meillet, RLiR, I, 3).

Coexistența celor două accente e un fapt obișnuit. Limba română, de exemplu, cunoaște cele două feluri de accente; în română, locul accentului dinamic coincide cu al accentului muzical, în cuvântul izolat. Astfel, în *fată*, *masă*, de ex., accentul dinamic și cel muzical lovesc prima silabă a cuvântului, rostită cu mai multă forță și pe o notă ridicată (gama 2), pe când silaba a doua, neaccentuată, se aude mai slab și este emisă pe o notă mai joasă (gama 1, deci o diferență de o octavă). Lucrurile se petrec la fel și în alte limbi, în germană, bunăoară, dar repartiția aceasta a celor două accente în cuvântul fonetic nu e obligatorie. Astfel, de exemplu, în neo-greacă, locul accentului dinamic nu coincide cu al accentului muzical: în παιδί «copil» și φτωχή «săracă» intensitatea și lungimea sunt pe prima silabă (αι și ω), pe când tonul afectează silaba a doua (ί și ή; H. Per-

not, Ét. de ling. néo-hellénique, I. Phonétique des parlers de Chio, Fontenay s. Bois, 1907, p. 60). In frază, locul accentului muzical se schimbă; el are un rol afectiv, de a pune în relief cutare sau cutare membru al frazei: *Vii la masă? Poftiți la masă! Masa a fost bună,*— etc. Gramaticii nu semnalează în mod expres existența accentului muzical, în limba română. Dacă ar fi să-i urmăm, ar trebui să credem că limba noastră nu cunoaște decât accentul de intensitate. (De fapt, româna face parte din grupul de limbi cu accent expirator, în care cantitatea nu are rol fonologic; N. Trubetzkoy, TCLP, I, 42). Nu e deci de mirare că gramaticii latini, influențați de modelele grecești, nu au semnalat decât accentul muzical, care afecta aceeași silabă ca accentul dinamic. Accentul dinamic nu era însă foarte intens, pentrucă acțiunea sa nu s'a manifestat decât mai târziu, când, trecând pe primul plan, forța sa mecanică a crescut.

R.G. Kent, L'accentuation latine: problèmes et solutions, Rev. des ét. latines, III, 204 sq. M. G. Nicolau, L'origine du « cursus » rythmique et les débuts de l'accent d'intensité en latin, Paris, 1930 (cf. Meillet, BSL, XXXI, 104 sq.). M. Niedermann, Précis de phonétique historique du latin, Paris, 1931, p. 16 sq. A. Meillet, Théorie du rythme et du ton en indo-européen, BSL, XX, 1 sq. A. Debrunner, Indogerm. Forsch., XLIX, 248. Cf. R. Jakobson, TCLP, IV, 171, n. 21: « der sogenannte Verlust des musikalischen Akzentes bedeutet keinesfalls den Verlust der Höhe als eines der Betonungsfaktoren, sondern nur den Verlust der bedeutungsbildenden musikalischen Unterschiede ».

Pentru a înțelege cum s'a petrecut punerea în valoare a accentului de intensitate în limba latină, trebue să ne amintim că accentul muzical, în indo-europeană, avea un rol semantic; schimbarea locului său, în cuvântul fonetic, corespundea cu o modificare de sens. Pierzându-și mobilitatea, în epoca isto-

rică a limbii latine, accentul muzical își pierde rolul semantic ce-l avusese până atunci. Prin aceasta, accentul muzical nu își mai îndeplinea funcțiunea inițială și își pierdea importanța. El trece deci pe planul al doilea și cedează locul accentului dinamic, care crește în importanță și devine centrul ritmic al frazei.

O dată cu această substituire în domeniul accentului, diferențele cantitative dintre diversele silabe ale cuvântului fonetic dispar. In secolul al V-lea d. C., limba nu mai ține seamă de diferențele cantitative. Mărturiile următoare sunt decisive în acest sens: « *illa syllaba* plus sonat *in toto verbo, quae accentum habet. Ergo illa syllaba quae accentum habet plus sonat, quasi ipsa habet* maiorem potestatem. *Et quo modo invenimus ipsum accentum? Et hoc traditum est. Sunt plerique qui naturaliter non habent acutas aures ad capiendos hos accentus, et inducitur hac arte. Finge tibi quasi vocem clamantis ad longe aliquem positum, ut puta finge tibi aliquem illo loco contra stare et clama ad ipsum. Cum coeperis clamare, naturalis ratio exigit ut unam syllabam* plus *dicas a reliquis illius verbi; et quam videris* plus sonare *a ceteris, ipsa habet accentum* » (Pompeius, GL, V, 126, 31-127, 7).

Aceste modificări profunde în structura fonetică a limbii latine au avut urmări importante pentru desvoltarea ulterioară a limbii.

Prin abandonarea ritmului cantitativ al frazei, vocalismul latin a suferit o profundă modificare. Ne mai acordându-se importanță cantității, s'a ținut seamă de calitatea vocalelor sau, cu alte cuvinte, de timbrul lor. Limba nu a mai operat cu vocale « lungi » sau « scurte », ci cu vocale « închise » sau «deschise», noțiunile de închidere sau deschidere substituindu-se celorlalte două: *fĭdēs, ĭste > fẹdes, ẹste, scrīptum, vīnum >*

scrịptum, *vịnum*. Substituirea aceasta nu s'a făcut însă numaidecât, ci stadiul mixt a dăinuit câtva timp. Symmach (384 d. C.), de exemplu, întrebuințează un « cursus » mixt, adică două ritmuri: cantitativ și accentual.

Silabele scurte, când sunt lovite de accentul de intensitate (ulterior, vocalele din astfel de silabe au fost diftongate), se lungesc, pe când silabele lungi, neaccentuate, se scurtează.

Am văzut mai sus (p. 48) că, în genere, în limba latină accentul dinamic lovește silaba care primește accentul muzical, afară de cazurile următoare:

a) accentul e mutat de pe silaba care precedează « muta cum liquida » (adică *b*, *c*, *d*, *g*, *p*, sau *t* + *r*, *l*): *i'ntegrum* > *inte'grum*; oclusiva fiind grupată în silaba precedentă, silaba se lungește: *inte'grum*. Tot astfel, *colu'bra*, *palpe'bra*;

b) accentul se mută pe penultima (scurtă) când vocala palatală formează hiat cu penultima:

ari'etem > *are'tem*, *fili'olus* > *filio'lus*, *muli'erem* > *mulie'rem*, *pari'etem* > *pare'tem*, *Pute'olis* > *Puteo'lis*; cf., în AP, 141: *faseolus non fassiolus*.

In inscripții, *i* - *i* e indicat câteodată prin întrebuințarea lui « *i* longa »: *cuIus*, *eIus* (CIL, II, 1953; 5, 7: Cartima), *maIorem* (CIL, II, 1964; 55: Malaga), *PompeIus* (CIL, IX, 3748; 1: Marruvium, Italia centr.); cf. în manuscrise: *eiius* (Plaut. Most., 981), *peiius* (Id., 710), etc.

In *ares* (nesigur; Varro, Ling. lat., V, 98), *aretem* (dr. *arete*), *-ię-* a trecut la *ẹ*. Tot astfel, în inscripții: *paretes* (CIL, VI, 3714; 3: Roma; dr. *părete* > *perete*), *paretes*, (= parietes, CIL, VI, 31.007; 3: Roma).

Fenomenul acesta se explică prin natura consoanei precedente: *r*, într'un caz, *l* într'altul. Cele două vocale nu fusese

reunite în diftong; *-ie-* sau *-io-* se pronunțau în două silabe: *-iye-*, *-iyo-*. Dar *i* în hiat, ultra-scurt, a fost absorbit de yod: *ye*, *yo*. Accentul de pe *i* nu putea să rămână pe o vocală scurtă; el a trecut pe vocala următoare, care s'a închis: *-yẹ'-*, *-yọ'-*. (Meillet, BSL, XXXII, 112-113). Yodul a muiat consoana precedentă; muierea lui *r* s'a menținut probabil un timp, și a dispărut apoi cu totul, pe când *l* muiat s'a menținut mult timp: dialectele noastre sud-dunărene cunosc încă forme cu *l'*, în opoziție cu dacoromâna, în care *l'* a dispărut: ar. *mul'are*, megl. *mul'ari*, istr. *mul'ère*, față de dr. *muiere*.

Stolz - Schmalz[5], p. 182. Cf. mutarea accentului, în recompoziții: *re'nego* + *ne'go* > *rene'go* (Stolz - Schmalz[5], 193); la fel: *co'mputo*, *co'lligo*, *co'lloco*, *re'cipit*, cu accentul schimbat în latina vulgară. Compusele cu *cum-*, care nu au mai fost simțite ca compuse, au păstrat în dr. forma originară a prefixului și accentul: *cumnat*, *cumpăr*, *cumplu*, etc. Dimpotrivă, acolo unde radicalul era explicit, cuvântul a fost simțit ca fiind compus și despărțit de prefix: *cuprind* (dr. *prind*), *cutremur* (dr. *tremur*), *cuveni* (dr. *veni*), etc., cf. Graur-Rosetti, BL, IV, 183-184.

c) Sincoparea și închiderea timbrului vocalelor latine, în condițiuni determinate, s'au produs în epoca preistorică a limbii, sub influența intensității inițiale, dispărută apoi.

Unii linguiști, printre care A. Meillet, fără a admite că latina a cunoscut un astfel de accent inițial, explică modificările prin importanța dată, în elocuțiune, silabei inițiale. Inițiala avea, în epoca preistorică a limbii latine, o situație dominantă, în sensul că celelalte silabe ale cuvântului fonetic puteau fi scurtate, în folosul primei silabe. Importanța dată inițialei a făcut ca vocalele scurte să dispară sau să-și modifice timbrul, silabele celelalte, în special silaba a doua, scurtându-și durata. Astfel, vocalele scurte, în silabă interioară deschisă (atunci

când silaba nu este închisă de o consoană) tind să se închidă și își pierd timbrul propriu; ele trec la *i* sau la *u*. Vocalele din silabele interioare sunt pronunțate mai scurte, în special după *r*, *w*, *l* și *n*.

Diferența de cantitate dintre silabele cuvântului fonetic, dominat de silaba inițială, și existența vocalelor interioare ultra scurte, de tipul ierurilor slave (ъ, ь), explică deci, în mod mulțumitor, modificările survenite în structura cuvântului fonetic, în epoca ce a precedat perioada istorică a limbii latine.

Sincoparea vocalelor din interiorul cuvântului fonetic apare ca o tendință a limbii latine; ea este atestată în mod constant în monumentele de limbă, până în epoca romană.

In regulă generală, vocala sincopată urmează după *m*, *n*, *r*, *l*, *y* sau *w*.

Quintilian ne spune că August socotea pronunțarea nesincopată a lui *calidum* drept « pedantă » (Inst. orat., I, 6, 19); *āridus* și *ardus*, *valide* și *valde* sunt dați de Plaut (R. 574; Ps. 364 și 344; Pe. 266); *virdis* de Cato (Agr. CXLV, 3) și *caldus* de Varro (RR, III, 2,1), *peduclum* de Petronius (LVII) și *panucla* (= panicula) de Marc. Empiricus (15, 11, apud Liechtenhan, p. 42). Formele sincopate și cele nesincopate circulau deci laolaltă în limbă: adeseori găsim în aceeași inscripție amândouă formele (Cross, 24).

Appendix Probi înregistrează numeroase forme sincopate. Dăm aci pe acelea care interesează limba română: *angulus non anglus* (10), *fax non facla* (133), *oculus non oclus* (111), *stabulum non stablum* (142), *vetulus non veclus* (5), *viridis non virdis* (201).

In inscripții (sec. I-IV d. C.), formele sincopate apar de numeroase ori:

abtissa (= abatissa, CIL, III, 9551; 2: Salonae), *Aesclapio* (= Aesculapio, Id., 1766, 1767: Narona), *annucli* (= annuculi,

Ib., 2602; 4-5: Salonae), *caldus* (CIL, XII, 979: Les-Baux), *domnus* (= dominus, CIL, III, 2130; 19-20: Salonae), *domno* (Ib., 1289: lângă Zlatna; 14.215; 16; 3: Apulum, Dacia), *mentla* (= mentula, Ib., 10.189: Dalmatia), *Musclosi* (= musculosi, Ib., 8993: Salonae), *posta* (= posita, Ib., 8935: Salonae), *titlum* (= titulum, Ib., 3182 b; 5: Dalmatia), *tumlum* (= tumulum, Ib., 9623; 2: Salonae), *vitlus* (Ib., 6010; 236: Bregenz, Raetia), *vetranus* (= veteranus, Ib., 12.904: Salonae).

Sincopa nu s'a produs în toate cazurile; astfel *u* a fost conservat în *lingură* < *lingula*, *mascur* < *masculus*, *negură* < *nĕbula*, *păcură* < *pĭcula*, *tremură* < *tremulat*; de asemenea, *i*: *oameni* < *homines*, *purice* < *pulicem* (dar *salce* < *salicem*).

Reacțiunea împotriva sincopării apare în falsele regresiuni, ce se întâlnesc deseori în inscripții (dar, în unele cazuri, e vorba de pronunțări reale, cf. Sommer, 139): de teamă de a întrebuința forme sincopate, judecate incorecte, se adaugă o vocală acolo unde ea nu a figurat niciodată.

Epenteza lui *i*:

digina (= digna, CIL, VI, 25.741: Bologna), *anicillae* (= ancillae, CIL, III, 5061: Noricum);

epenteza lui *u*: *tempuli* (= templi, CIL, VI, 406; 13: Roma);

epenteza lui *e*:

interantem (= intrantem, CIL, III, 10.233; 5: Sirmium).

Cf. Pușcariu, WJb., VIII, 181 sq.

d) *y* și *w* (= *i* și *u* consoane) în hiat, în silabă neaccentuată, dispar:

febrarias (CIL, XIII, 2425; 6-7: Lyon), *febraris* (Id., 2351: Lyon), *febraris* (CIL, III, 1968, b, 7: Salonae), *febraris* (CIL, III, 8690: Salonae), *februarius non febrarius* (AP, 208),

ianarius (= ianuarius, CIL, VI, 31.149, c, 4: Roma), *quattor* (= quattuor, CIL, VI, 13.302; 4-5: Roma), *quator* (CIL, XII, 4247; 7: Gallia Narb.), *quetus* (CIL, III, 14.115; 30: Raetia); cf., *Quetus* (= Quietus, CIL, VI, 3711; 1-2: Roma), *Queta* (CIL, VI, 25.359; 3: Roma), *quescat* (= quiescat, CIL, VI, 21.322; 4: Roma), *quescerent* (= quiescerent, CIL, VI, 25.272; 5: Urbino).

VOCALELE

Tendința de închidere a timbrului vocalelor latine, care se manifestă prin confuzia timbrului lor în monumentele scrise, a avut drept urmare, în română, închiderea până la limită a unor vocale; pe de altă parte, vocalele anterioare latine tind să devină posterioare, în română, printr'o mișcare dinainte înapoi a mușchiului lingual (Rosetti, BL, III, 85 sq.; IV, 53 sq.).

Tendința de a pronunța mai scurte vocalele în silabă finală, care se manifestă încă din epoca arhaică a latinei, a fost întărită prin noua grupare ritmică a silabelor, în urma desvoltării accentului de intensitate (v. mai jos, p. 56). Dându-se importanță vocalei accentuate, pronunțarea vocalei finale este neglijată: *i*, *o* și *u* finali își pierd din durată sau dispar: pl. *lupī* > dr. *lupĭ*, *crēdō* > *cred*, *lŭpus* > *lup* (cf. în alb. *rërë* < *arēna*, *mik* < *amīcus*, *mik'* < *amīcī*).

Prin punerea pe primul plan a accentului dinamic, durata nu mai constitue o caracteristică pentru fiecare vocală: vocalele sunt lungi sau scurte prin accent, și anume silabele accentuate sunt lungi iar acele neaccentuate scurte. Aceasta nu înseamnă însă confuzie între timbrul vocalelor: vocalele *ĕ* și *ē* au rămas

distincte prin timbrul lor. Ne mai respectându-se diferențele cantitative, în latina vulgară (dispariția cantității se constată în secolul al IV-lea d. C., M. Nicolau, Les deux sources de la versification latine accentuelle, Bullet. Du Cange, IX, 58), silabele scurte accentuate fiind lungite, iar cele lungi neaccentuate scurtate, timbrul vocalelor scurte închise a fost confundat cu timbrul vocalelor lungi deschise (v. mai sus p. 50): *ĭ* a fost confundat cu *ē* și *ŭ* cu *o*, în sensul că timbrele acestea vocalice s'au contopit în câte o singură vocală: *ẹ* (închis) și *ọ* (închis). Aceste vocale închise sunt notate în monumentele scrise când cu *e*, când cu *i* (= *ẹ*), sau când cu *o*, când cu *u* (= *ọ*). Notațiile acestea duble dovedesc confuzia de timbru amintită (v. mai jos, p. 58 sq.).

Tabloul general al vocalismului latin vulgar este următorul:

ī ū ĭ ē ŭ ō ĕ ŏ ă ā
| | \/ \/ | | \/
ị ụ ẹ ọ ę ǫ a

In română (ca în sardă, în dialectele italiene de sud și în albaneză, în ceea ce privește pe *ŭ*), *ŭ* și-a conservat însă timbrul, iar *ō* și *ŏ* au fost confundați într'o singură vocală de timbru *o*, deci:

ŭ ō ŏ
| \/
u o

gula > dr. *gură*, sard. log. *bula*, cos. *gula*; *lupus* > dr. *lup*, camp., tar. *lupe*, cos., lecc., magl. *lupu*, *fŏcus* > dr. *foc*, *pōmum* > dr. *pom*.

Iordan, Dial. it. de s., Arhiva, XXX, 25-26.

a

Cerasus « cireș », termen de origine greacă (κέρασος, κερασός), latinizat în limba vorbită: *ceresea*, *ciresia*, *ceresium* (Graur, Romania, LVI, 106), explică pe dr. *cireașă* și alte forme romanice (REW, 1823).

Codra (CGL, II, 351, 35; III, 183, 46) și *Codratus* (n. pr., CIL, VIII, 6741: Numidia) = *quadrus* (pentru *-ua-* > *-o-*, REW, 6921), explică pe dr. *codru*, alb. *kodrë* « Hügel » (pentru înțeles, v. DE, 384).

Cînepă presupune un **canepis* (veron., veneț. *kánevo*, prov. *canebe*, lyon. *šenevo*), cu *a* neaccentuat trecut la *e* (< *canapis*, formă bine atestată în glose; Graur, Romania, LVI, 106).

Pentru a explica vocalismul lui *foame*, nu putem pleca dela *fames* > **fomes* (Densusianu, H.d.l.r., I, 72-73), pentrucă *a* nu trece la *o* sub influența consoanelor labiale, ci dela derivatul **fămetos* > *fometos*, cu *ă* > *o* sub influența consoanelor labiale (cf. *fămeie* > pop. *fomeie* etc.). Vocalismul lui *foame* este deci refăcut după *fometos* (Graur, BL, III, 49-50).

Dr. *ghem* (ar., megl., istr. *gl'em*) reproduce un lat. **glemus -i*, formație paralelă cu *glomus-ī* (Graur, Rev. de philologie.., XI, 1937, p. 267); cf. alb. *l'ëmš*, ven. *ǧemo*, mant. *ǧemb* (REW, 3801).

Asimilație: Stolz - Schmalz[5], 96; formație analogică după cazurile oblice: Meyer-Lübke, Einf.[3], 180.

Dr. *greu* < lat. *grevis* (CGL, IV, 207, 37), refăcut după analogia lui *levis*, căruia *grevis*, cu sensul moral de « cu greutate, autoritate, importanță » îi este deseori opus (Meillet-Ernout, 415, s. v.).

Pe lângă *mālum* « măr » circula și forma *mēlum* (Petronius, LVI, 8; conjectural), care explică vocalismul dr. *măr*, căci *a*

accentuat ar fi trebuit să rămână neatins în română. Forma cu *e* este refăcută după gr. *μῆλον* (ion.-att.) sau împrumutată din grecește; cf. engad. *mail*, log. *mela*, it. *melo*. Cuvântul este răspândit sub această formă (vocalismul *e*), în latina târzie.

Cearcăn, legăna, trăgăna < *cĭrcĭnus, lĭgĭnare, *tragĭnare* ar presupune prototipuri cu *a* î. l. de *ĭ*, pentrucă *e* (< *ĭ*) ar fi trebuit să altereze oclusiva precedentă: **cearcen*, etc. Confuzia între timbrele *a* și *e* ar fi astfel confirmată (Skok, ZRPh., L, 486 sq.). După Pușcariu (Arch. f. d. St. d. neueren Spr., CLXIV,213; ZRPh., LVII, 263, n. 2), *cearcăn* s'ar explica prin **circanus*, hiperurbanism după analogia lui *cithara-cithera*, *cerasus-ceresus*, etc. Totuși fonetismele cu *ă* se explică în mod mulțumitor prin analogie: *cearcăn*, sg. refăcut potrivit proporției: pl. *gemeni- *cearceni*, sg. *geamăn - cearcăn*; tot astfel, 1 sg. *leagăn*, potrivit proporției: 2 sg. *seameni-leageni*, 1 sg. *seamăn-leagăn*, etc. (DE, 312 și 1089).

e

Inscripțiile oferă multe exemple de confuzie a lui *e* și *i*, ceea ce probează că aceste timbre vocalice fusese confundate, în limba vorbită. De aceea, se notează o vocală în locul celeilalte.

i î. l. de *ĕ*: *risti(tu)tori* (CIL, XII, 5561; 2-3: Lyon), *bineficio* (= beneficio, CIL, VI, 68; 7: Roma), *benemerinti* (= benemerenti, CIL, VI, 28.448; 3-4: Roma), *rista* (= resta, CIL, III 12.396; 2: Moesia inferior), *comindavi* (= commendavi, CIL, X, 4529; 1-2: Capua), *iovenim* (= iuvenem, CIL, XIII, 1483; 6: Clermont), *karmin* (= carmen, CIL, XIII, 2477; 10: Gallia).

i î. l. de *ē*: *comidi* (= comedi, CIL, III, 14.524; 2: Moesia superior), *criscit* (= crescit, CIL, XIII, 2477; 7 și 2478; 5: Gallia), *havite* (= habete, CIL, V, 1636; 13-14: Aquileia),

rigni (= regnum, CIL, XIII, 1483; 8: Clermont; 2478; 10: Gallia).

e î. l. de *ĭ*: *testemonium* (= testimonium, CIL, V, 6372; 10-11; 12: Laino, în Lucania, Italia), *feduciare* (= fiduciare, CIL, X, 2244; 8: Puteoli).

e î. l. de *ī*: *demediam* (= dimidiam, CIL, VII, 140; 4: Gloucester).

ī neaccentuat e confundat cu *e* în *cetate* < *cīvĭtatem*, *tăciune* < *tītionem* (prin **te-*) și *vecin* < *vīcinus* (cf. fr. *voisin*, prov. *vezin*, cat. *vehi*, sp. *vecino*).

Meyer-Lübke, Einf.[3], 158-159, explică fenomenul prin disimilarea *e* - *i* < *i* - *i*.

Cucută, ca și saintong. *kukü*, fr. de s. *kuküdo* reproduc un **cucuta*, cu asimilarea *u-u* < *ĭ-u* (*cĭcuta*).

Pasăre < **passare* (ca și friul. *pásare*, cat. *passara*, sp. *pájaro*, port. *pássaro*), cu *ĕ* (*passĕre*) > *a* prin asimilare (cf. *anser non ansar*, AP, 129, 164).

Salvaticus, dublet vulgar al lui *silvaticus* e atestat în CGL (III, 538, 44; 546, 77; 632, 66) și explică pe dr. *sălbatec*, it. *salvatico*, engad. *sulvedi*, friul. *salvadi*, fr. *sauvage*, prov. *salvatge*.

Vostru reproduce pe *voster*, refăcut după analogia lui *noster* (v. mai jos, p. 111).

O

Confuzia dintre *u* și *o* apare deseori în inscripții:

u î. l. de *o*: *punere* (= ponere, CIL, III, 9585; 5: Salonae), *urnat* (= ornat, CIL, III, 9634; 5: Salonae), *octub(res)* (= octobres, C I L, III, 14.839; 2: Dalmatia), *cunvixit* (= convixit,

CIL, XI, 2657; 6-7: Saturnia, în Etruria, Italia), *munimentu* (= monimentum, CIL, VI, 14.344; 2-3: Roma), *marmuris* (= marmoris, CIL, V, 7647; 13: Fossano, Italia), *frute*, *ublicu* (= frontem, ombilicum, CIL, X, 8249: Minturnae, în Latium, Italia), *frunte* (= frontem, CIL, X, 4936: Venafrum, în Samnium, Italia), *numin(clatori)* (= nomenclatori, CIL, VI, 8937; 2: Roma), *annus* (= annos, CIL, III, 2702; 6: Tragurium, Dalmatia), *nepus* (= nepos, CIL, X, 6565; 5: Velletri, în Latium, Italia).

o î. l. de *u*: *avomculo* (= avunculo, CIL, III, 2370; 4: Salonae), *avonculo* (CIL, III, 8465; 2: Narona, Dalmatia), *oxor*, *oxsor* (= uxor, CIL, III, 9585; 2; 9605; 3: Salonae).

Dr. *gutîi* (fonetism originar; *gutui*, prin asimilare: *u-î* > *u-u*) reproduce o variantă a lui **cottaneus*, cu **g-*, derivat din *cottana* « smochină » (apropiat, prin etimologie populară, de *cotoneum* « gutuie »). Formele romanice variate (REW, 2436) se explică prin aceea că numele gutuiului e un împrumut mediteranean, în latină (Graur, BL, IV, 84 sq.).

Locusta a suferit accidente diverse, în limbile romanice (REW, 5098). *Lăcustă*, ca și v. fr. *laoste*, land. *laguste*, cat. *llagosta*, sp. *la(n)gosta* reproduc un **lacusta*, cu *a* analogic (cf. *lacus*, *lacerta*).

Noră, cu *o* nediftongat, se explică prin *nŏrus* (*noricuiae*, CIL, IX, 1954: Beneventum, Italia) > *nor(u)*; *-ă* este analogic, ca la *soră* (v. mai jos, p. 105).

Rătund (*ă*, fonetism originar), ca și v. it. *ritondo*, prov. *redon*, sp., port. *redondo* reproduc un *rĕtŭndus*, atestat în latina vulgară (CGL, IV, 347, 16; 377, 16; V, 280, 29).

Ușe < *ūstium* (CGL, III, 91, 42), atestat în limba vorbită (î. l. de *ōstium*) și cu reprezentanți în limbile romanice (it. *uscio*, friul. *us*, engad. *üš*, fr. *huis*, prov. *uis*, v. sp. *uzo*).

u

ŭ s'a păstrat intact în română, albaneză și sardă: *gula* > *gură*, *lupus* > *lup*, *numerus* > *număr*. Nu există excepții la acest tratament; cazurile pretinse aberante (*bour*, *broască*, *coif*, *cot*, *doi*, *fost*, *moare*, *nor*, *ploaie*, *pleoapă*, *roib*, *roș*, *său*, *scoate*, *soage*, *soc*, *tău*) se explică altfel (Graur, Romania, LV, 469 sq.). Singur *toamnă* prezintă trecerea lui *ŭ* la *o* (< *autumnus*). Trebue admis că acest termen fusese răspândit și în Orientul imperiului roman, sub forma fonetică inovată (*ŭ* era foarte deschis și se confunda cu *o*, vezi mai sus, p. 56), înainte de despărțire.

Intrucât, în regulă generală, româna nu cunoaște confuzia lui *ŭ* cu *o*, e probabil că și în cazul pronumelui de pers. II și III: *tău*, *său* trebue să plecăm dela **teus*, **seus*, refăcuți după *meus* (Graur, op. cit., 473-474). In ceea ce privește trecerea lui *ẹ* la *ă*, în aceste forme, ea e normală, pentru *ẹ* accentuat după *s* (cf. *său* < *sēbum*), iar *e* neaccentuat trece în regulă generală la *ă* (*bunătate* < *bonĭtatem*, *sănătate* < *sanĭtatem*, etc.). Exemple ca *tou(am)* (? CIL, I², 1805; 6-7: Vestini) și *so* (CIL, V, 2007; 3: Oderzo, Veneția italiană) nu sunt deci valabile pentru română.

Istr. *te(v)*, *se(v)* nu reproduc fonetismul latin, ci sunt analogici (după *mev*; Pușcariu, Istr., II, 77).

ụ și *ų* sunt redați prin *u* (v. mai sus, p. 56): *cruce* < *crŭcem*, *crud* < *crūdus*.

Cumineca (gen. *komingá*, v. pad. *cominicar*, lomb. *skuminiar*, v. fr. *comengier*, prov. *comenegar*, cat. *combregar*) < **commĭnĭcare*, cu *ĭ* neaccentuat î. l. de *ū* (*communicare*), prin etimologie populară (cf., de ex. *minuō*, *comminuō*).

adînc < *adancus*, v. mai jos, p. 161.

ü

υ grecesc, pronunțat *ü*, apare notat cu ajutorul literelor *y*, *u* și *i*; pronunțarea cu *ü* a persoanelor culte făcuse loc, în limba vorbită, pronunțării cu *u*, înaintea unei oclusive labiale, prin rotunjirea prematură a buzelor, și cu *i*, înaintea celorlalte consoane. In practică însă, cele două grafii sunt amestecate, astfel încât scrierea cu *u* și *i* apare și acolo unde timbrele *u* și *i* nu sunt justificate de fonetică.

υ: *Clymene* (Def. tab., 131; 3-4: S. Severino, s. I d. C.), *Eutychiam* (Def. tab., 138;5: Roma, s. I în. d. C.).

u: (dar unele din numele enumerate aci mai jos sunt poate forme indigene, cu *u* etimologic, cf. de ex. *Durracinae*): *Hyacuntho* (= Hyacyntho, CIL, V, 4616; 1: Brescia, Italia), *Palmur(a)* (= Palmyra, CIL, III, 7693; 6: Potaissa, Dacia), *Olumphia* (= Olympia, CIL, VIII, 21.284; 2: Caesarea, Numidia), *Durracinae* (= Dyrracinae, CIL, V, 4104; 1: Cremona), *Chrusanto* (= Chrysanto, CIL, VI, 7260; 2-3: Roma), *Surus* (= Syrus, CIL, III, 1800; 4: Narona, Dalmatia), *Illurico* (= Illyrico, CIL, III, 9733; 8: Delminium), *zefurus* (= zephyrus, Def. tab., 272, a; 7; 273, a; 7; 274, a; 8: Hadrumetum, Africa, s. II d. C.), *gurent* (= gyrent, Def. tab., 272, a; 12: Id., s. II d. C.), *marturi* (C I L, IX, 4320; 2: San Vittorino, Italia); cf. dr. *martur*, lomb. *mártul*, log. *márturu*, dr. *mustață* < **mustacium* (gr. *μυστάκιον*) și *myrta non murta*, *tymum non tumum* (AP, 195, 191).

i: *Stafilus* (= Stafylos, CIL, VI, 29.264; 2: Roma), *Nimphydia* (= Nymphydia, CIL, VIII, 12.794; 2: Carthagina), *nimpis* (= nymphis, CIL III, 8680; 2: Salonae), *Quirenarice* (= Cyrenaice, CIL, III, 2063; 3: Salonae), *filacterium* (=fy-

lacterium, Def. tab., 250 a; 20: Carthagina, s. I d. C.), *gyrus non girus* (A P, 28).

Vechiul *ü* latin, notat cu ajutorul lui *i* și *u*, pentru că nu exista o literă specială pentru a reda acest sunet (*υ* grecesc nota pe *u*), provine din *i* așezat înaintea unei consoane labiale (epoca preistorică a limbii). In epoca imperială, trecerea lui *ü*, precedat sau urmat de o oclusivă labială, la *u*, se efectuase (dar nu este exclusă posibilitatea să avem aface cu împrumuturi pătrunse din grecește la o epocă veche, când *υ* era pronunțat ca *u*), pe când înaintea celorlalte consoane *ü* trece la *i*: *byrsa* > it. *borsa*, fr. *bourse*; it. *busta*, fr. *boîte* (cf. CGL, V, 93, 7: *pixidem, quam nos corrupte buxidem dicimus*); it. *grotta*, v. fr. *croute* < *crypta* (Meyer-Lübke, Einf.[3], 135), *genune* < *gyronem*, cu *i* (< *y*) neaccentuat redat prin *e* (explicarea prin *genus*, propusă de Spitzer, DR, IV, 647, n. 1, nu pare justificată). Limbile romanice atestă trecerea lui *i*, în această situație, la *u*: **capruficus* > log. *krabufigu*, prov. *kabofigo*, *kapofigo*, *inflare* > log. *unflare*, dr. *umfla*, *implere* > log. *umpire*, cat. *umplir*, dr. *umplea* (Graur, I et V en lat., 76 sq.).

Dr. (sec. XVI): *îmfla*, *împlea*, megl. *anflu*, *ampl'u* (Capidan, Megl., I, 109), istr. *ămflå*, prezintă fonetismul originar. Dr. *jur* (< *ǵur*) trebue deci explicat prin gr. *γῦρος*, întrucât *υ* a fost redat aci prin *i̯u*, ca în împrumuturile din grecește, și nu prin *i* (cf. Philippide, *Altgriechische Elemente im Rumänischen*, Festgabe f. A. Mussafia, Halle, 1905, p. 46 sq.).

Vocalele în hiat

e. In afară de faptele relevate mai sus (p. 51), trebue semnalat tratamentul lui *e* în hiat, în următoarele condiții:

e postconsonantic urmat de *a* (*o*, *u*) > *y*:

aria (= area, CIL, VI, 10.718;10: Roma); *dolio* (= doleo, CIL, XI, 932; 4: Modena), *extranium* (= extraneum, CIL, III, 2082; 7: Salonae), *capriolo* (= capreolo, CIL, III, 9052; 2: Salonae), *vinias* (= vineas, CIL, I², 1853, 5: San Vittorino, Italia). Cf. *balteus non baltius*, *brattea non brattia*, *calceus non calcius*, *cavea non cavia*, *palearium non paliarium*, *solea non solia*, *tinea non tinia*, *vinea non vinia* (AP, 55, 63, 65, 68, 80, 81, 117) și falsele regresiuni: *lilium non lileum*, *alium non aleum*, *ostium non osteum* (A P, 61, 113, 114).

Cf. Caper (GL, VII, 106, 11): « *non iamus, sed eamus* ».

u. *u* în hiat dispare: *mortus* (= mortuus, CIL, IV, 3129; 5279: Pompei; Def. tab., 231, 7: Carthagina, s. I d. C.); cf. « *vacuus, quod per c, non per q scribendum est* » (Albinus, GL, VII, 296, 7-8).

Dispariția lui *w* prin absorpțiune (v. mai jos, p. 70) a produs hiatul lui *u*: *avus non aus*, *rivus non rius* (AP, 29, 174).

h marchează hiatul în *dehe* (= deae, CIL, VI, 2808; 1: Roma), *Ihesum* (= Iesum, CIL, X, 8076; 1: Tropeae).

DIFTONGII

ae

Diftongul *ae* provine din *ai*. In afară de exemplele de grafii *ai*, ce apar în cele mai vechi monumente de limbă, regăsim această grafie și în monumente mai recente, unde figurează însă ca un arhaism: *Caicilia* (= Caecilia, CIL, III, 9391; 3: Salonae), *Primitiai* (= Primitiae, CIL, III, 9292; 3: Salonae).

Monoftongarea lui *ae* în *e* apare de timpuriu, dialectal. Ea este semnalată de Varro, ca o pronunțare dela țară (*edus* î. l. de *haedus*, Ling. lat., V, 97).

Monoftongarea lui *ae* în *e* este notată într'un mare număr de inscripții:

dulcissime (= dulcissimae, CIL, III, 15.166; 7: Budapesta), *carissime*, *s(e)pulture* (= carissimae, sepulturae, CIL, XII, 1210; 3; 4-5: Carpentras, Franța), *pientissime* (= pientissimae, CIL, III, 9721; 3: Delminium; 12.821; 5-6: Dalmatia; 14.269; 8: Salonae), *Salone* (= Salonae, CIL, III, 13.341; 11: Veglia), *filie* (= filiae, CIL, III, 9822; 4-5: Dalmatia), etc.

In unele monumente, amândouă grafiile (cu *ae* și cu *e*) apar laolaltă, de ex.:

filiae infelicissime et obsequentissime (CIL, III, 2738;8-10: Spalato), *Aurelie Victorinae... carissimae... quae* (CIL, III, 2741; 4-6: Spalato).

Grafiile foarte numeroase cu *ae* în loc de *e* probează că *ae* nota un monoftong; grafia aceasta este aplicată de persoane semiculte cuvintelor care nu au cunoscut diftongul:

aeam (= eam, CIL, III, 2107; 4: Salonae), *aevocatus* (= evocatus, CIL, VIII, 4197; 18: Numidia), *aetiam* (= etiam, Dessau, 6455: Napoli), *aeorum* (= eorum, CIL, III, 1808; 9: Narona), *aeclesie* (= ecclesiae, CIL, III, 2654; 8: Salonae), *benaemerenti* (= benemerenti, CIL, III, 8460; 4-5: Narona), *puaero* (= puero, CIL, III, 14.321; 26; 4-5: Dalmatia).

Aramă, ca și celelalte forme romanice (it. *rame*, log. *ramine*, engad. *aram*, v. fr. *arain*, prov. *aram*, port. *arame*) reproduce un **aramen*, cu asimilarea *a-a* < *ae-a* (*aeramen*).

Cf. următoarea observație a lui Probus: « *inter* sobriae *et* sobrie *hoc interest, quod* sobriae *nomen designat,* sobrie *autem adverbium esse demonstrat* » (GL, IV, 203, 14-15).

au

Pronunțarea vulgară *o* a diftongului *au* este atestată deseori în inscripții:

Olii (n. pr. = Aulus, CIL, IV, 1375; 1: Pompei), *Oricla* (n. pr. = Auricula, CIL, XII, 5686; 652: Gallia), *oriculae* (CGL, II, 139, 48); cf. la Festus (194-196): « *orata genus piscis appellatur a colore auri quod rustici orum dicebant, ut auriculas oriculas* » și *auris non oricla* (AP, 83), de unde dr. *ureche*; de asemenea, *coadă* < *coda* (î. l. de *cauda*, cf. it. *coda*, friul. *kode*), *curechi* < **colĭculus* (î. l. de *cauliculus*, cf. it. *colecchio*), dr. *înnota*, v. dr. *nuta* < **nŏtare* (î. l. de *natare*; cf. it. *nuotare*, engad. *noder*).

Româna, dalmata, friulana, siciliana, provansala și catalana prezintă însă exemple de conservare a diftongului, în silabe accentuate, prin analogie (*lăuda'* după *la'ud*) sau nu (*aur* etc.; cf. Meyer-Lübke, ZRPh., XL, 62 sq.):

aurum > dr. *aur*, vegl. *yaur*, v. prov. *aur*, *laudare* > dr. *lăuda*, friul. *lauda*, prov. *lauzar*, *taurus* > dr. *taur*, friul. *taur*, v. cat. *taur* (sic. *taureḍḍu*, *tauruni*).

Când silaba următoare conținea un *u*, diftongul a fost redus la *a*, prin disimilare:

dr. *asculta* < *auscultare*, dr. dial. *agust* < *agustus*; cf., în inscripții: *Agusto* (=Augusto, CIL, IV, 2124: Pompei), *agustas* (= augustas, CIL, III, 9610; 2: Salonae), it. *agosto*, prov., cat. *agost*, sp., port. *agosto*, it. *ascoltare*, log. *askultare*, engad. *ascolter*, v. fr. *ascouter*, prov. *escoutar*, sp. *ascuchar*, port. *escutar*, dr. (trans.) *agura* < **agurare* (cf. v. it. de n. *a(g)urar*, campid. *aguriai*, sp. *agorar*, port. *agourar*), *ausculta*, *non asculta* (GL, VII, 108, 6) și exemple mai puțin sigure, ca: *Fastina* (= Faustina, CIL, VIII, 23.496; 2: Maktar, Africa), *Cladio*

(= Claudio, CIL, VI: 34.925; 1: Roma), *Cladia* (= Claudia, CIL, VI, 37.335; 2: Roma), *Cladius* (= Claudius, CIL, VIII, 5948, 1: Ain-el-Bey, Africa).

In română, fenomenul acesta de reducere a lui *au* la *a* s'a produs și atunci când diftongul nu era urmat de *u* în silaba următoare: *plăsa* < **plausare*, *răposa* (< **răpăsa*) < *repausare* (Pușcariu, DR, I, 411 sq., IV, 706 sq.; Candrea, GS, III, 423).

ei

Diftongul *ei* se monoftongase în *ē* încă din secolul al II-lea în. d. C. Grafiile inverse *ei* (= *e*) apar în câteva inscripții:

decreivit (= decrevit, CIL, I^{2}, 614; 1: Spania), *leigibus* (= lēgibus, CIL, I^{2}, 62: Praeneste).

oe

oe se confundase cu *ĭ* și *ẹ*:

poena > *pẹna* (de unde, it., log. *pena*, friul. *pene*, fr. *peine*, prov., cat., sp. *pena*). Cf., în inscripții: *Phebus* (= Phoebus, CIL, III, 2370; 3: Salonae; IV, 1890: Pompei), *penam* (= poenam, CIL, III, 10.016; 7: Zara) și grafia inversă: *Foelix* (= Felix, CIL, III, 8641; 5: Salonae).

CONSOANELE

b și v

b. *b* inițial și intervocalic este redat nu numai cu litera *B* dar și cu litera care notează pe *v*: *venemerenti* (= benemerenti, CIL, VI, 2286; 4-5; 2625; 11: Roma; X, 166; 3: Potenza,

Italia), *venaemerenti* (= benemerenti, CIL, XIV, 614; 4-5: Ostia), *vene* (= bene, CIL, XIV, 1169; 6: Ostia), *iuvente* (= iubente, CIL, XI, 137; 6: Ravenna), *avetat*, *ave(o)* (= habitat, habeo, CIL, III, 14.524; 1-2; 2: Kostolac), *lavoraverunt* (= laboraverunt, CIL, III, 8591; 6: Agram).

Aceste grafii atestă spirantizarea lui *b*, în limba vorbită, urmată, în română, de dispariția lui *-b-*: *cal* < *caballus*, *bea* < *bibere*, etc.

v. Pronunțarea aceasta (sec. II d. C.) stă alături de a lui *v* spirant, care, în epoca clasică, era pronunțat ca *w* englezesc (cf. Velius Longus, GL, VII, 58, 17-19: « v *litteram digamma esse interdum non tantum in his debemus animadvertere, in quibus sonat cum aliqua adspiratione, ut in* valente *et* vitulo *et* primitivo *et* genetivo »).

-v- și *-b-* au avut aceeași soartă în română: *sēbum* > *seu*— cf. log. *seu*, v. fr. *siu*, prov., cat. *seu*—, **grĕvis* > *greu* (cf. prov., cat. *greu*). Urmarea confuziei în pronunțare a lui *b* și *v* sunt falsele regresiuni (*b* scris în locul lui *v*, simplu fapt de grafie):

cibes (= cives, CIL, III, 413; 5: Smyrna), *comparabit* (= comparavit, CIL, III, 8742; 3: Salonae), *jubeni* (= iuvenis, CIL, III, 14.838; 12: Dalmatia), *Octabiae* (= Octaviae, CIL, III, 14.820; 2: Dalmatia), *Baleriano* (=Valeriano, CIL, III, 14.904; 1: Dalmatia), *Bictoria* (= Victoria, CIL, III, 14.809; 2: Dalmatia), *boto* (= voto, CIL, III, 1677; 3: Niš), *bixit* (= vixit, CIL, III, 2044; 1: Salonae; 6422; 2: Dalmatia; 9887; 4: Scardonae), *bos* (= vos, CIL, III, 2509; 6: Salonae), *vone* (= bone, CIL, VIII, 10.640; 2: Rfana, Africa).

« Betacismul » e atestat începând cu anul 159 d. C.; în secolul al III-lea d. C., felul acesta de scriere este frecvent.

Trecerea f o n e t i c ă a lui *v* la *b* este atestată în inscripții și în limbile romanice după *l* și *r*, și atunci când *b* din silaba următoare a asimilat pe *v* din silaba precedentă:

larba (= larva, GL, VII, 186, 7; 277, 23), *verbex* (= vervex, Id., 193, 2), *berba* (= verba, CIL, X, 476; 5; 478; 6: Paestum), cf. *alveus non albeus* (AP, 70), dr. *albie*, *berbex* (= vervex, Petronius, LVII, 1), dr. *berbec*, dr. *corb* < *corvus*, dr. *serba* < *servare*, etc. Cf. *bobis* (= vobis) la Consentius (GL, V, 392, 15).

Fenomenul *v* > *b* apare în unele limbi romanice și la inițială, ca o întărire a inițialei amenințate să dispară.

Faptul că fenomenul nu e generalizat (cf., în română, în regulă generală, *v* păstrat: *vacă*, *vedea*, *văr*, *vărsa*, *vechi*, etc.) probează tocmai că e vorba aci de o ezitare a limbii între două sunete, cu realizări într'o direcție (*v*) sau într'alta: dacă *berbex* e pan-roman (REW, 9270; fonetismul acesta e atestat în limba vulgară: *berbeces* CIL, VI, 2099; 24: Roma; CGL, II, 29, 22; 534, 33; 569, 48), *bată*, *bătrîn*, *bășică*, dr. (dial.) *boace*, *sbura* apar cu *b-* în română și uneori și în celelalte limbi romanice: < *vĭtta*, REW, 9404 (*bittatis* = vittatis, CIL, VI, 2099, II; 25: Roma); *veteranus*, 9287 (*beteranus*, *betranus*, CIL, V, 1796; 9: Italia; VI, 669; 1: Roma; 3458; 4: Roma; X, 3665; 3-4: Napoli; 6577; 3: Velletri, Italia; XIV, 222; 4: Ostia; 2295; 4: Albano, Italia); *vessica*, 9276 (cf. *besica*, GL, VII, 169, 10, log. *bušika*, port. *bexiga*, etc.); *voce*, 9459 (vegl. *baud*, tosc. *boce*, etc.); **exvolare*, 3115. Cf. în inscripții: *byrginio* (= virginio, CIL, XIV, 1064; 4: Ostia), *byyris* (= viris, CIL, VI, 3722 a; 5; 31.038; 5: Roma), *bir* (= vir, CIL, X, 7756; 6: Cagliari), *vibe* (= bibe, CIL, VI, 142 e: Roma), *vibas* (= vivas, CIL, VIII, 10.550; 1: Carthagina), *bixit* (= vixit, CIL, VI, 29.756; 4-5: Roma), *berbum* (= ver-

bum, CIL, VIII, 11.269; 3: Thelepte, prov. Byzacena), *bivo*, *bobis* (= vivo, vobis, CIL, VI, 8987; 3; 9: Roma.)

-v-. *v* intervocalic, pronunțat ca engl. *w*, s'a menținut, în regulă generală, în afară de cazurile când era precedat sau urmat de vocale de aceeași calitate (Stolz-Schmalz [5], 112; Meillet-Vendryes, 77): 1. *o* (afară de cazul când *v* era inițial): *deorsum* < **dē-worsom*: 2. după *u* (provenit din orice vocală scurtă): *genui* < **gena-wai* (A. Burger, Ét. de phonét. et de morphol. lat., Neuchâtel, 1928, p. 92).

Fenomenul e atestat în inscripții, indiferent de calitatea vocalelor înconjurătoare, dar aceste exemple nu au mare valoare probantă, întrucât, în afară de română, *-v-* a fost menținut în celelalte limbi romanice, cu excepția poziției înaintea lui *o*, *u*, când, potrivit tendinței manifestate de mult în limbă, *v* a dispărut (Burger, op. cit., 96-97). Tratamentul românesc aplicat lui *-v-* trebue pus în legătură cu tratamentul analog al lui *-b-*: *cal* < *caballus* (v. mai sus, p. 68), ca și *viu* < *vīvus*:

aunculo (= avunculo, CIL, III, 908; 8-9: Potaissa; VI, 2774; 3: Roma), *aunculis* (CIL, II, 5720; 6-7: Armada, Spania), *aunculus* (= avunculus, CIL, III, 10.532; 4-5: Aquincum, Pannonia inf.), *aunclus* (CIL, XII, 3694; 6: Nîmes), *aulae* (= avulae, CIL, 4120 b; 6: Lambaesis, Numidia), *uius* (= vivus, CIL, III, 7545; 6: Tomi), *uius* (= vivus, CIL, V, 2046; 4: Belluno, Italia), *uio* (= vivo, CIL, V, 7465; 4: Moncucci, Italia), *via* (= viva, CIL, VI, 7761; 2: Roma), *uius* (= vivus, CIL, III, 15.055; 3: Dalmatia), *serus* (= servus, CIL, IV, 1638; 1839: Pompei), *Flaus* (= Flavus, CIL ,III, 8921; 8: Salonae), *iuenes* (= iuvenes, CIL, III, 15.121: 1: Dalmatia), *iuenta* (= iuventa, CIL, I^2, 1603; 5: Capua).

Dr. *unchi*, ca și alb. *unk'*, campid. *kunku*, vald. *auk*, fr. *oncle*, reproduc o formă latină scurtată **unculus*.

t

t + *i* + vocală era pronunțat în două silabe: *nātiō*, de ex., forma trei silabe. Palatalizarea lui *t* (*ti* > *ti̯*), urmată de asibilarea sa, sunt atestate în sec. al II-lea d. C.: *i* > *y* formează diftong cu vocala fostă în hiat. Alterarea lui *t* e notată în mod aproximativ: *tz*, *si* și *s*; când *c* + *i* a fost asibilat (v. mai jos p. 74), cele două pronunțări s'au confundat; urmarea acestei confuziuni sunt grafiile *ci* î. l. de *ti* și *ti* î. l. de *ci*:

terminac(iones), *defenicionis* (= terminationes, definitiones, CIL, VIII, 8812; 5; 6-7: Tipusuctu, Mauretania), *observasione* (= observationem, CIL, XIII, 2405; 2-3: Lyon), *sapiensie*, *passiins* (= sapientiae, patiens, CIL, XIII, 2477; 4—5; 6: Ambarri, Gallia), *tersio* (=tertio, CIL, XII, 2081; 11: Vienne, Franța), *colpacioni* (= culpatione, CIL, XIII, 2799: Autun, Franța), *δeposicio* (= depositio, CIL, XIII, 7653; 4: între Lehmen și Gondorf, Germania), *Marcias* (= Martias, CIL, XIII, 2365; 4: Lyon), *Vincentzus* (= Vincentius, Def. tab., 253; 10, 11, 16, 19, 20, 39, 41, 49, 50, 53, 54, 57: Carthagina, s. I d. C.), *Sabasianus* (= Sabbatianus, CIL, III, 2009; 6: Salonae).

In privința pronunțării asibilate a lui *t* + *i* în hiat, mărturiile gramaticilor sunt lămurite: « iustitia *cum scribitur, tertia syllaba sic sonat, quasi constet ex tribus litteris:* t, z *et* i, *cum habeat duas*, t et i » (Cassiodorius, ca. 480-580, GL, VII, 216, 8-9); « *fit hoc vitium, quotiens post* ti *vel* di *syllabam sequitur vocalis, si non sibilus sit. Quotienscumque enim post* ti *vel* di *syllabam sequitur vocalis, illud* ti *vel* di *in sibilum vertendum est. Non debemus dicere ita, quem ad modum scribitur* Titius, *sed* Titius*; media illa syllaba mutatur in sibilum. Ergo si volueris dicere* ti *vel* di, *noli, quem ad modum scribitur, sic proferre, sed*

sibilo profer» (Pompeius, sec. al V-lea d. C., GL, V, 286, 11-16); «*iotacismi sunt, quotiens post* ti *vel* di *syllabam sequitur vocalis, et plerumque supra dictae syllabae in sibilum transeunt tunc scilicet, quando medium locum tenent, ut* meridies. *Quando autem primum locum tenent, etiam sic positae, sicut dicuntur, ita etiam sonandae sunt, ut* dies tiaras» (Servius, GL, IV, 445, 8-12).

d

d urmat de *i* în hiat a fost muiat și apoi asibilat. După Servius, asibilarea nu ar fi afectat pe *d-* (GL, IV, 445, 8-12, v. mai sus), dar în monumentele scrise găsim exemple de alterare și a inițialei. Asibilarea este notată în mod aproximativ: *dz*, *z* sau *i*:

Zadumeneni (= Diadumeni, CIL, IX, 4326; 2: Aquila, Italia), *aiutric(i)s* (= adiutricis, CIL, III, 11.240; 1: Carnuntum, Pannonia super.), *aitricis* (= adiutricis, CIL, III, 981; 5: Apulum), *adzutor* (= adiutor, CIL, VIII, 26.683; 2: Dugga, Africa), *Zaconus* (= Diaconus, CIL, III, 2654; 1: Salonae), *ziaconus* (= diaconus, CIL, III, 8652; 1: Salonae), *Zonysius* (= Dionysius, CIL, III, 3174 a; 4-5: Dalmatia ?), *oze* (= hodie, CIL, VIII, 8424; 2: Setib, Mauretania), *ζie* (= hodie, Def. tab., 253; 10, 13, 18, 20, 42, 62), *zebus* (= diebus, CIL, XIV, 1137; 6: Ostia), *zabolicam legem* (= diabolica, cu *z* asigurat prin acrostih, Commodian, Instructiones, I, 35, 23).

i consoană

i consoană, notat *i* și pronunțat ca *y* (cf. Quintilian, I, 4, 11), se consonifică în epoca imperială și devine semi-oclusivă: «*similiter et* i *sic patitur:* itur *ecce tenuis sonat; si dicas* Titius,

pinguis sonat et perdit sonum suum et accipit sibilum» (Pompeius, GL, V, 104, 5-7). In latina târzie, *i*- inițial (și intervocalic, dar fenomenul nu e general) e confundat cu *g* sau *d*(+ *e*, *i*) într'o singură oclusivă muiată *d'*- (v. mai sus, p. 72). Sunetul acesta este notat aproximativ în monumentele scrise:

zanuario (= ianuario, CIL, X, 2466; 3-4: Puteoli), *gianuaria*, (= ianuaria, CIL, XI, 4335; 6: Terni, Italia), *sustus* (= iustus, CIL, X, 2170; 4: Puteoli), *codiugi*, *congiugi* (= coniugi, CIL, X, 2559; 4: Puteoli; XI, 1016; 13: Canossa), *huzus* (= huius, CIL, VI, 37.200 b; 5: Roma).

In română, *j*- + *a* e reprezentat prin *z*: *zăcea* < *jacere* iar *j*- (sau -*j*-) înaintea lui *o*, *u*, prin *ǧ* (> *j*): *ajuna* < **ajunare*, ar. *aǧun*, *juca* < *jocare*, *joi* < *jovis* (*dies*), *judeca* < *judicare*, etc., *ajunge* < *adjungere*, *ajuta* < *adjutare*, etc.

j + *e* nu e consonificat, ci dispare, în română: *aiepta* < *adjectare* (cf. it. *agetto*, v. fr. *agiets*, etc.).

k

Sonorizarea lui *c*, în *grassus* (CGL, II, 35, 36), explicată de Meyer-Lübke prin contaminarea *crassus* + *grossus* (Einf.[3], 181): *gras*, it. *grasso*, cat. *gras*, sp. *graso*, port. *graxo*, mai apare în *gratie* < *cratis* (cf. it. *grata*, lomb. *grat*, sp. *grada*, port. *grade*) și în *gaură*, parm. *gavla* < **cavŭla*. Fenomenul e atestat în limba vorbită; cf. *graticula* (CGL, II, 315, 37; III, 23, 43; 326, 17; 368, 65; 518, 77; V, 420, 48; 429, 29), *calatus non galatus* (= gr. *κάλαθος*, AP, 78), *crabatum antiqui; nunc grabatum* (GL, V, 573, 19).

Pronunțarea palatalizată a lui *k* sau *g* urmați de *e* este atestată în epoca preistorică a latinei: *scelus-sceleris*, *gelu-gelare*, față de *holus* (arh. *helus*) - *holeris* (Meillet-Vendryes, 76). *k* + *e*, *i* a

fost mai târziu asibilat, într'o parte a limbilor romanice; asibilarea nu s'a produs în același timp pe întreg teritoriul Romaniei.

Cele mai vechi împrumuturi făcute latinei de către limbile germanice atestă pronunțarea neasibilată a lui *k:* got. *akeit*, *kaisar*, *lukarn*, *karkara* < *acetum*, *Caesar*, *lucerna*, *carcer*, v. germ. s. *kĕllāri*, *kista*, *wicka* < *cellarium*, *cista*, *vicia* (v. sax. *tins*, *krūzi*, angl. sax. *yntse* < *census*, *crucem*, *uncia* sunt împrumuturi mai recente; Kluge, Urgermanisch, Strassburg, 1913, p. 20, 26). Cf. n. top. *Kellmünz* < *Celio monte* (470 d. C.; Bavaria) și *Kelsbach* < *Celeusum* (sec. VI d. C.; Bavaria).

Deși asibilarea lui *k* apare în monumentele scrise în secolul al V-lea d. C., cu toate acestea grafiile cu *k* sunt întrebuințate până târziu:

keri (= cerus, CIL, I^2, 445: Roma), *Dekem(bris)* (CIL, I^2, 1038: Roma), *Mukianus*, *Markellino* (CIL, V, 3555; 4; 6; 10: Verona).

k a fost conservat neasibilat în Sardinia, Dalmația și Illyria: log. *kenare*, vegl. *kenur* < *cenare*, alb. *k'eł* < *caelum*, vegl. *kaina* < *cēna*, alb. *pël'keń*, vegl. *plakar* < *placēre*, etc. Gramaticii Terentianus Maurus (GL, VI, 331, 194-196; sec. II d. C.), Marius Victorinus (GL, VI, 33, 22-23; sec. IV d. C.) și Martianus Capella (s. V d. C.) atestă pronunțarea neasibilată. Exemplele de asibilare apar în secolul al V-lea d. C.:

intcitamento (= incitamento, CIL, XIV, 2165; 14-15: Aricia, Italia), *dissessit* (= discessit, CIL, VIII, 21.801; 3-4: Lalla-Marnia, Mauretania).

Metateza lui *l* în **clinga* (< *cĭngŭla*) s'a petrecut în momentul când *k* nu era încă asibilat, deci în secolul al V-lea sau la o epocă anterioară; cf. dr. *chingă* (dar *č*: *cinge*, *incinge* < *cĭngĕre*).

Asibilarea lui *k'* + *i* în hiat s'a produs încă din secolul al II-lea d. C., deci mult mai de vreme decât a lui *k'* + *e* sau *i*, pentrucă

în această situație oclusiva a oferit mai puțină rezistență acțiunii lui yod: *brachium* > *braț*, dar *dĕcem* > *zece*. Asibilarea lui *k'* + *i* în hiat e atestată în inscripții: *consiensia* (= conscientia, CIL, XII, 2153; 3: Vienne, Franța), *tersiu* (= tertium, CIL, VIII, 21.642; 9: Arbal, Mauretania), *Marsias* (= Martias, CIL, XII, 1792; 8; 2094; 2: Vienne, Franța), *Vincentzus* (= Vincentius, Def. tab., 253; 10; 11; 16-17; 19; 20; 39; 41; 49; 53; 54; 57: Carthagina, sec. I d. C.).

Meyer-Lübke, Einf.[3], 160 sq.

ǵ

Alterarea lui *g* (+ *e*, *i*) este atestată în inscripțiile care omit să noteze pe *g*:

trienta (= triginta, CIL, XII, 5399; 4-5: Toulouse, Franța), *maester* (= magister, CIL, III, 14.730; 2: Dalmatia),

sau în inscripțiile care îl redau prin grafia *z*:

septuazinta (= septuaginta, Hübner, Inscr. Hisp. Christ., 22; 566 d. C., apud Sommer, 198).

g intervocalic a fost spirantizat și a dispărut, în urmă:

eo (= ego, CIL, VIII, 13.134; 21: Carthagina); cf. *Austa* (= Augusta, CIL, VIII, 9877; 5: Hadjar er-Rûm, Mauretania), *trienta* (= triginta, CIL, XII, 5399; 4-5: Toulouse), *vinti* (= viginti, CIL, VIII, 8573; 6: Mauretania), *calcostegis non calcosteis* (AP, 12).

Dispariția lui *-g-* e atestată în limbile romanice: *ego* > *eu*, vegl. *yu*, it. *io*, engad. *eu*, friul. *yo*, v. fr. *jou*, prov., cat. *jo*, sp. *yo*, port. *eu*, *magis* > *mai*, it. *mai*, fr., prov., port. *mais*, sp. *más*, *magister* > *măestru*, it. *ma(e)stro*, prov., cat. *maestre*, sp.

m(a)estro, port. *mestre*, *quadragesima* > *păresimi*, it. *quaresima*, engad. *quaraisma*, fr. *carême*, prov. *caresma*, cat. *coresma*, sp. *cuaresma*, port. *quaresma*.

k^w

Tendința de a elimina, în anumite condițiuni, apendicele labiovelar al oclusivei prepalatale apare, în latină, încă din epoca preistorică a limbii. Trecerea lui k^w la *k*, în latina vulgară, înaintea tuturor vocalelor afară de *a*, e atestată în inscripții și semnalată de gramatici (Velius Longus, GL, VII, 58, 19-59, 1 sq.). Ea s'a produs la date diverse și nu interesează decât o parte a limbilor romanice: în română și în unele dialecte italiene, schimbarea este preromană (cf. *coquens non cocens*; *coqui non coci*, *exequiae non execiae*: AP, 39, 40, 27); *k*, provenit din k^w urmat de o vocală palatală, a fost în urmă palatalizat și asibilat ca și *k* originar: dr. *ce*, *cer*, *încet*, *cine*, etc. < *quĭd*, *quaero*, *quētus*, *quem*.

Pentru tratamentul k^w > *k*, dispunem de o serie de mărturii:

conda (= quondam, CIL, XII, 936; 4-5: Arles, Franța), *cis* (= quis, CIL, V, 6244; 9: Milano), *cot* (= quot, CIL, III, 2107; 4: Salonae), *Codrato* (= Quodrato, CIL, III, 12.495; 2: Dobrogea); cf. *codru* < *codra* (REW, 6921), *ce* (= quae, CIL, VI, 18.532; 4: Roma), *cot* (= quot, CIL, IX, 3058; 11: S. Valentino, Italia);

grafii inverse: *quiesquit* (= quiescit, CIL, XIII, 3983; 12-13: Nîmes, Franța), *qun* (= cum, CIL, XIV, 2555; 4: Albano, Italia), *quravit* (= curavit, CIL, X, 7596; 5-6: Cagliari).

Pierderea apendicelui labio-velar înaintea lui *a* s'a produs în sardă și în latina orientală numai în *care*, vegl. *kal*, log. *kale*, *ca*, v. it., log. *ca*, *cînd*, vegl., friul. *kand*, log. *kando* și

cît, vegl. *kont*, log. *kantu* < *qualis*, *quam*, *quando*, *quantus*. Fenomenul se explică prin faptul că aceste cuvinte au fost atrase în sfera pronumelor *ce* < *quĭd*, *cine* < *quem* (v. log. *ki* < *qui*, *ken* < *quem*, *ki* < *quĭd*) și pronunțate la fel cu ele (cf. Meyer-Lübke, Mitteil. Rum. Inst. Wien, I, 11-12). In celelalte cazuri, k^w și-a menținut apendicele labio-velar și a evoluat în aceeași direcție în sardă și în română: *apă*, log. *abba* < *aqua*, *iapă*, log. *ebba* < *equa*, *păresimi* < *quadragesima*, log. *baranta* < *quadraginta*, *battigoru* < **quadricornus*, v. sard., log. *bardone* < **quadrone*, *patru*, log. *báttoro* < *quattuor*.

Părerea lui Herzog (DR, I, 220 sq.; V, 483 sq.), că fenomenul s'ar fi petrecut și înaintea lui *e* (v. sard. *libidu* < **liquidare*, log. *kimbe* < *cinque*) e întemeiată pe o etimologie contestabilă: *lepăda* < **liquidare* (termenul este explicat de Drăganu, DR, VI, 295 sq., VII, 138 sq. prin **lepidare* iar de Candrea, GS, VII, 288 sq., prin *lapidare*, v. și mai jos, p. 160) și nu poate fi deci admisă fără rezerve.

Elementul labial s'a desvoltat în detrimentul celui palatal; acesta, implosiv în silabă, se afla în poziție slabă: k^w > $k\text{-}^p w$ > $k\text{-}p$ > $^k p$ > p (cf. Rosetti, GS, V, 353-354), cu singura deosebire că în sardă elementul labial apare sonorizat, prin confuzia lui k^w și g^w, care au suferit același tratament: (cf. log. *abba*, *limba* < *aqua*, *lingua*). Dr. *scamă* presupune deci un lat. vulg. **scama* (cf. prov., cat., sp., port. *escama*).

Pușcariu, Ét. de ling. roum., 11 și 19. Herzog, DR, I, 220 sq.; V, 483 sq.

g^w

g^w a suferit aceeași evoluție ca k^w, în română și în sardă: *limbă*, log. *limba* < *lingua*, log. *imbena* < *inguine*, *întreba* < **interguare* (Meyer-Lübke, Einf.[3], 87-88). *Sînge* < *sanguine*

arată un tratament diferit; pierderea elementului labial s'ar putea explica prin prezența lui *e*, care a palatalizat consoana precedentă. Sarda nu cunoaște acest fenomen: log. *sambine* (cf. și log. *ambizua*, campid. *abbizui* < *sanguisuga*).

l

După Pliniu, latina cunoștea trei feluri de *l*: « plenus », la finală sau în grup: *sol*, *silva*, *clarus*, « exilis » când era geminat: *ille*, și « medius » în celelalte cazuri: *lectus*.

Această clasificare se reduce, de fapt, la două categorii: *l* palatal, înaintea lui *i*, și *ł* velar, înaintea vocalelor *a*, *e*, *o*, *u*, înaintea unei alte consoane (afară de *l*), și la finală (*l* « pinguius » și « exilius » descriși de Consentius, GL, V, 394, 25 sq.). *ll* este întotdeauna palatal; notația cu *l* dublu în *vīlla*, *mīlle* se explică prin aceea că notația cu *l* simplu, înaintea lui *a* și *e*, ar fi indicat un *l* velar; dar grafia cu *l* dublu nu mai e necesară când urma un *i*, care garanta nuanța palatală a lui *l*: *mīlia*, *vīlicus*.

l palatal era probabil ușor muiat (un fel de *l* francez); *ł* velar era de tipul lui *ł* polon sau rus (rus. *pałka* « băț »).

In română, *l* inițial a fost conservat: *lînă* < *lana*, *lemn* < *lignum*, *loc* < *locus*, *lună* < *luna*. Intervocalic, *l* velar a trecut la *r* (afară de cazul când era urmat de *i* în hiat și deci nu era velar, ci palatal: *femeie* < *familia*, *foaie* < *folia*, prin muierea lui *l* palatal): *curastră* < *colastră*, *păr* < *pilum*, *scară* < *scala*.

In română și în italiană, *l* + consoană s'a păstrat și nu s'a vocalizat, ca în celelalte limbi romanice: *alt*, it. *altro*, dar sp. *otro*, port. *outro*, fr., prov. *autre* < *alter*.

ll (palatal) s'a menţinut: *cale* < *callis*, *foale* < *follis*, afară de cazul când era urmat de *ī* sau *i* în hiat, şi a dispărut: *găină* < *gallina*, ar. *găl'ină*, *păioară* < *palliola*.

ll + *a* avea o nuanţă velară (cf. Puşcariu, ZRPh., XXXII, 480) particulară şi deosebită de a lui *l* velar provenit din *l* simplu, pentrucă am văzut mai sus că *-l-* a trecut la *r*. In această situaţie, *ll* a suferit un dublu tratament: 1. în silaba aşezată înaintea accentului de intensitate, *ll* se menţine: *călariu* < *caballarius*, *măcelar* < *macellarius*. 2. *ll* dispare atunci când este aşezat în silaba care urmează după accent: *căţea* < *catella*, *mărgea* < *margella*, *măduvă* < *medulla*, *stea* < *stella*.

Tratamentul acesta diferit, înaintea lui *a*, se explică prin poziţia lui *ll* în silabă: când *ll* deschidea silaba şi se găsea în poziţie tare, s'a menţinut: *caba-llarius* > *călariu*; când închidea silaba şi se găsea în poziţie slabă, a dispărut: *stell-a* > *stea*.

A. Graur et A. Rosetti, Sur le traitement de lat. *l* double en roumain, BL, IV, 46 sq. Pretinsele excepţii la trecerea lui *-l-* la *r*, atunci când era urmat de *n* sau de *m* (Puşcariu, DR, III, 658 sq.), se rezolvă în modul următor: *alin* < **allenare*, deci cu *ll* (DE, 989), *călin* < **calīnus*, deci cu *l* + *ī* (cf. Puşcariu, l. c.), *căloñu*<*cal* + *oñu* (formaţie românească), *cătelin*, *cătinel*< *cîte* + *lin*, DE, 362 (adverbul este deci o formaţiune românească şi nu reproduce pe lat. *cautela*, REW, 1782 a; Puşcariu, l. c.).

f

φ grecesc, pronunţat *p*, este redat cu litera care notează această consoană. Incepând cu secolul al III-lea d. C., *φ*, în împrumuturile din greceşte, e pronunţat spirant şi se confundă cu *f*. Cf. *strofa non stropa*, *amfora non ampora* (AP, 192 şi 227), *filacterium* (Def. tab., 250 a; 20: s. I d. C.), *zefurus* (Id., 272

a, 7; 273 a, 7; 274 a, 8); cf. grafia inversă: *fiscis* (î. l. de *piscis*, CGL, V, 371, 26).

Limbile romanice asigură pronunțarea spirantă: it. *cefalo* < *cephalus*, it. *stufare*, fr. *étuve* < _*extuphare_, dar și pronunțarea cu *p*: it., prov., cat., sp. *palanca* < _*palanca_ (*phalanx*), fr. *coup*, it. *colpo* < *colaphus*.

h

Dispărută din limba vorbită (Seelmann, 265-266), aspirația fusese conservată de clasele culte, influențate de pronunțarea grecească. *C*, *t* și *p* erau pronunțați uneori aspirați (cf. Cicero, Or., XLVIII, 160). Catul (LXXXIV) ironizează pe Arrius, care pronunța aspirat pe *k* din *commoda*. Aspirația apare în graiul acelora care voiau să imite pronunțarea claselor culte; în felul acesta trebue înțeleasă observația următoare: « *rusticus fit sermo,... si adspires perperam* » (A. Gellius, XIII, 6, 3).

Deseori, în inscripții, aspirația nu este notată la inițială:

onorim (= honorem, CIL, XIV, 107; 3: Ostia), *eres* (=haeres, CIL, VIII, 3520; 4: Lambaesis, Numidia), *aeres* (= haeres, CIL, XIV, 2286; 7: Albano, Italia), *ic*, *avetat*, *ave(o)* (= hic, habitat, habeo, CIL, III, 14.524; 1, 2: Kostolac), *onestam* (= honestam, CIL, VI, 3478; 4: Roma).

Grafiile inverse (*h* scris la inițiala cuvintelor care nu au cunoscut aspirația) probează de asemenea dispariția pronunțării aspirate a inițialei:

hobitum (= obitum, CIL, III, 14.190; 1: Eskischehir; X, 4915; 3: Venafro), *heiu(s)* (= eius, CIL, VIII, 3520; 5: Lambaesis, Numidia), *heorum* (= eorum, CIL, VI, 15.310; 6: Roma).

s

s intervocalic, pronunțat sonor (*z*), trecuse de mult la *r*: Pomponius (Digest., I, 2, 2, 36-37) ne spune că Appius Claudius, censor în 312 în. d. C., « *r litteram invenit, ut pro Valesiis Valerii essent et pro Fusiis Furii* », iar L. Papirius Crassus, censor în 339 în. d. C., este înfățișat ca cel dintâi care și-a scris numele cu *r*: *Papirius* (î. l. de *Papisius*, Cicero, Epist., IX, 21, 2).

s apare conservat în împrumuturi (*asinus*, *casa*, *rosa*, etc.), acolo unde a fost geminat și s'a simplificat (*causa*, *caesus*) sau în compuse (*desilio*, *nisi*, etc.); s'a menținut neatins în română: *soare* < *solem*, *casă* < *casa*.

nn

n geminat a fost menținut în română: *annus*, **gĕnna*, *pĭnna* > *an*, *geană*, *pană*. Spre deosebire de cuvintele cu *n* simplu, în care oclusiva nasală a modificat timbrul vocalei precedente, închizându-l, oclusiva nasală fiind grupată cu această vocală: *manus* > *mînu*, *bĕne* > *bine*, *n* geminat nu a avut aceeași influență asupra timbrului vocalei precedente. Vocala precedentă a avut deci libertatea să se diftongheze sau să rămână neatinsă: *pĭnna* > *peană*, *annus* < *an*. Faptul acesta probează că *n* geminat era o consoană lungă, grupată cu vocala următoare: **pe-nna*. Ținând seamă de această silabațiune, care s'a menținut, dr. mod. *pană* se explică prin diftongarea lui *e*, urmat, în silaba imediat următoare, de *a*, în *e̯a*: *pe̯ană*, pentru a se reveni apoi la forma cu monoftong: *pană* (Rosetti, Rech., 144 sq.).

ct

Grupul lat. _ct_ e reprezentat în română prin _pt_: _cuptor_ < _*coctorius_, _drept_ < _directus_, _fapt_ < _factum_, _lapte_ < _*lacte_, _noapte_ < _nocte_, _opt_ < _octo_, etc. Tratamentul nu depinde de timbrul vocalei precedente, ca în albaneză, și nici de locul accentului: _dre'pt_, ca și _cupto'r_, _coptu'ră_, _făptu'ră_, _lăptu'că_, _săptămî'nă_. Etapa intermediară _χt_, presupusă de unii linguiști între _ct_ și _pt_, nu explică prezența oclusivei labiale în locul oclusivei prepalatale: _ct_ > _pt_. Intr'adevăr, trecerea lui _χ_ la _p_ lasă întreagă problema substituirii articulației labiale celei palatale.

Fenomenul se explică prin aceea că grupul _ct_ nu a fost stabil în nici o limbă romanică. In grupul occidental, _k_ a trecut la _i_, inovația producându-se deci în direcția palatală, pe când în română ea s'a făcut în direcția labială (alb. _ft_, dar aci există și un tratament _it_, determinat de natura vocalei precedente: _dreitë_ < _directus_, _traitoj_ < _tractare_, în opoziție cu _l'uftë_ < _lucta_, _troftë_ < _*trocta_, _ftua_ < _cotoneum_). Tratamentul acesta particular, cu alb. _f_ sau rom. _p_ ca prim element al grupului, se explică prin faptul că limba nu avea la îndemână alt substitut fonetic al lui _k_, printre oclusive. (In albaneză, _**kt**_ este un grup neobișnuit;r cf. educerea grupului i.-e. _***kt**_: alb. _natë_, _tetë_.) In consecință, s'a recurs în mod obligator la o articulație din seria labială: _p_ în română și _f_ în albaneză. Tratamentul grupului _ct_, în română, este determinat deci de posibilitățile fonologice ale limbii: substitutul fonetic al lui _k_, în seria oclusivelor, este un fonem existent în limbă.

A. Graur et A. Rosetti, Sur le traitement des groupes lat. _ct_ et _cs_ en roumain, BL, III, 65 sq.; IV, 182 sq.

cs

Grupul *cs* apare menținut, la Roma, în epoca republicană, pe când dialectele inovase, *cs* trecând la *ss* prin asimilare (cf. forma asimilată *cossim*, atestată pe lângă *coxim* în secolul I în. d. C.); dar mai târziu tratamentul acesta este reprezentat pe întreg întinsul Romaniei:

visit (= vixit, CIL, X, 4113; 4: Capua; CIL, X, 270; 6: Grumentum, Italia), *vissi* (= vixi, CIL, III, 2564; 5: Spalato), *Sesti* (= Sexti, CIL, III, 2050; 1: Dalmatia), *Masimile* (= Maximile, CIL, III, 8324; 5: Dalmatia), *usure*, *usore* (= uxorem, Bologna, sec. IV-V d. C., Jeanneret, 47).

Gramaticii impuneau pronunțarea corectă, cu *cs*; această reacțiune « savantă » a dat naștere la grafii care marchează pronunțarea corectă, la grafii și chiar la pronunțări inverse (cf. în App. Pr.: *miles non milex*, 30; *aries non ariex*, 148; *poples non poplex*, 185; *locuples non locuplex*, 186): *xx*, *xs*, *xss*, *cx*, *cxs*, *cs* și *gx*:

vixxit (= vixit, CIL, XIII, 3458; 4: Châlons-sur-Marne); *Maxximinus* (= Maximinus, CIL, XII, 1416; 7-8: Gallia), *convixxit* (= convixit CIL, III, 2225; 6: Spalato), *Alexsander* (= Alexander, CIL, III, 8727; 1: Salonae), *vigxit* (= vixit, CIL, III, 14.738; 7: Salonae), *Alexsandri* (= Alexandri, CIL, V, 2313; 4: Adria, Italia), *vixsit* (= vixit, CIL, VIII, 138; 2: Capsa, prov. Byzacena), *uxsori* (= uxori, CIL, XII, 4495; 3: Narbonne, Franța), *Maxssimuna* (= Maximuna, CIL, III, 8971; 5-6: Salonae), *vicxit* (= vixit, CIL, VI, 17.387; 3: Roma; CIL, III, 14.292; 15: Salonae), *coniuncxs* (= coniux, CIL, VI, 29.403; 7: Roma), *salacs* (= salax, CIL, VIII, 20.855; 1: lângă Alger), *vicsit* (= vixit, CIL, II, 1240; 2: Sevilla), *xantissimo* (= sanctissimo, CIL, IX,

1055; 2: Aeclanum, Italia), *milex* (= miles, CIL, X, 8119; 11: Vicenza; CIL, V, 893; 2: Aquileia), *cleminx* (= clemens, CIL, XIII, 2477; 2: Ambarri, Gallia), *Salomonix* (= Salomonis, Diehl, AI, 352: sec. VI-VII d. C.), *fidelix* (= fidelis, Diehl, AI, 215: Syracusa).

Grupul *cs* e reprezentat în română, în regulă generală, prin *s* (*măsea* < *maxilla* și în verbe: *iese* < *exit*, *lăsa* < *laxare*, etc.) sau prin *š* (înaintea lui *ī*: *ieși* < *exīre*, *leșie* < *lixīvia*). In câteva cuvinte, *cs* a trecut la *ps*, prin reacțiune împotriva tendinței de asimilare; *c* a fost înlocuit cu *p*, pentrucă limba nu avea la îndemână alt substitut fonetic al lui *k*: *coapsă* < *coxa*, ar. *frapsin* (și dr. Bănat *frapsăn*; *frapsăńe*, *fraptsăn*) < *fraxinus*, *toapsec* < *toxicum*.

Tratamentul diferit suferit de grupul *cs* în aceste cuvinte nu e datorit locului accentului: *coa'psă*, dar *măsea'*, *lăsa'*, și apoi *la'să*, etc., prin analogie (împotriva acestei teorii vorbește de altfel tratamentul suferit de *cs* în *țese* < *texere*, cu accentul pe radical în majoritatea formelor). Intr'adevăr, cercetarea tratamentului lui *cs* în conjugarea verbelor ne arată că formele de perfect în *-cs-* (*zise* < *dixit*) nu au fost influențate de acele de participiu (*zis*) ci, dimpotrivă, formele de perfect au influențat pe acele de participiu.

Tratamentul grupului lat. *cs*, în română, ca și al grupului lat. *ct*, este deci independent de accentuarea cuvântului fonetic.

A. Graur et A. Rosetti, l. c.

dr

-dr- este redus la *r*: *quadragesima* > *păresimi*, în română și în celelalte limbi romanice (v. mai sus, p. 77).

gn

Grupul *gn* e redat în română prin *mn*, iar în sardă (log.) prin *nn*: *agnellus*, *cognatus*, *lignum*, *pignus*, *pugnus*, *signum* > dr. *miel*, *cumnat*, *lemn*, *pumn*, *semn*, log. *konnadu*, *linna*, *punźu* (recent), *sinnu*, pe când în celelalte limbi romanice grupul e reprezentat printr'o oclusivă nasală guturală sau muiată, de ex.: it. *agnello*, engad. *agné*, friul. *añel*, fr. *agneau*, cat. *anyell*, it. *cognato*, friul. *cuñat*, cat. *cunyat*, sp. *cuñado*, it. *legno*, friul. *leñ*, sp. *leño*, it. *pugno*, engad. *puoñ*, friul. *puñ*, fr. *poing* (cf. *poignet*), prov. *ponh*, sp. *puño*, port. *punho*, it. *segno*, engad. *señ*, prov. *senh*, cat. *senya*, sp. *seña*, port. *senha*. Grafia *gn*, în latină, ascunde o insuficiență grafică: redarea lui *ṅ* (gutural). Pronunțarea guturală a grupului *ṅn* e asigurată, în latină, prin trecerea lui *e* la *i*, înaintea lui *ṅ*. Așa dar *dignus*, *lignum*, *signum*, etc. (< **dek-no*, **leg-no*, **sek-no*) se pronunțau *diṅṅus*, *liṅṅum*, *siṅṅum*. Pronunțarea aceasta e redată de altfel, aproximativ, în unele inscripții:

sinnum (CIL, VI, 10.944; 2-3: Roma), *singnifer* (= signifer, CIL, VI, 3637; 5: Roma), *ingniis* (= ignes, CIL, IV, 3121: Pompei), *dingnissime* (= dignissime, CIL, XIV, 1386; 3: Ostia).

Tratamentul românesc se explică prin diferențierea punctului de articulație: *ṅṅ* > (< *ṅn*) > *mn*.

Singur *miel* (ar., megl. *ṅel*, istr. *ml'e*) prezintă dificultăți de explicare prin *agnellus*. Dispariția lui *a-* inițial, ca și în *rîie* < *aranea*, *toamnă* < *autumnus*, *mătușe* < *amita* + suf. *-ușe*, apare ca o anomalie, față de păstrarea lui *a-*, în regulă generală: *alună*, *albastru*, *altar*, *albină*, *amar*, *arete*, *argint*, *arină*, etc. Pe de altă parte, *m-* trebue explicat printr'un *ṅ* anterior, iar nu prin *mn* (< *gn*), pentrucă *mn* nu avea nici un motiv să treacă

la *mń*, în **mnel* (DE, 1100, Pușcariu, Ét. de ling. roum., 84), întrucât *n* împiedică diftongarea lui *ĕ* (cf. *anĕllus*, REW, 452, cu *n* dental în toate limbile romanice). Așa dar trebue admis că, în cazul acesta special, grupul *ńń* a fost tratat în română la fel ca în celelalte limbi romanice, adică redus la o consoană muiată: *ńel* (fonetism originar păstrat în aromână și meglenită). Fonetismul cu *m* (*miel*) ar fi deci recent și refăcut prin falsă regresiune, în regiunile în care oclusivele labiale nu fusese palatalizate, potrivit proporției: *mieu* = *ńeu*: *miel* = *ńel*.

mn

Grupul *mn* a rămas intact: *domn* < *dominus*, *somn* < *somnus*. *Scaun* reproduce o formă cu *b* vocalizat: **scabnum* (cf. *scabellum* reprezentat prin *scăuel*, *scăueș*, *scăuiaș*). *Scand* (băn., megl., istr. *scându*) se explică prin *scamnum* (ar. *scamnu*), cu *mn* > *nn*, prin asimilare și trecut apoi la *nd* prin diferențiere (Graur, BL, IV, 113-114).

nct

Grupul *nct* (pronunțat *ńt*) apare redus în mod normal la *nt* (cf. *quīntus* < **quenqutos*). Acolo unde este scris *nct*, avem de a face cu un *c* analogic: *nānctus* (*nanciscor*), *sānctus* (*sancio*), etc. In inscripții, chiar în cazurile acestea, găsim scris *nt*:

santo (= sancto, CIL, VI, 736; 5: Roma), *nantus* (= nanctus, CIL, III, 1635; 4: Cluj), *defunte* (= defuncte, CIL, III, 9846; 4: Gorica; 14. 275; 4; 3: Salonae), *defunto* (CIL, III, 13.290; 2: Dalmatia; 14.808; 2: Salonae).

E vorba deci de eliminarea caracterului gutural al lui *ń* și de trecerea oclusivei în seria dentală, sub influența lui *t*.

tl

Grupul *-tl-* a trecut la *-kl-*, la o epocă veche, prin diferențiere: *l* după consoană fiind articulat cu dosul limbii, a modificat articulația dentală a lui *t*, palatalizând-o: **pōtlom* > *pōclom* (*pōculum*). Fenomenul se produce din nou mai târziu, după ce, prin sincoparea vocalei interioare, *t* și *l* sunt puși în contact: *vetulus* > *veclus* > dr. *vechi*; cf., în App. Pr.: *vetulus non veclus* (5), *vitulus non viclus* (6), *capitulum non capiclum* (167); *stlataris sine c littera dicendum, ab stlata* (GL, VII, 107, 1), *aclhetico* (= athletico, CIL, VI, 10.154; 4: Roma) și grafia inversă *Artlaus* (= Arclaus, gr. *Ἀρχέλαος*, CIL, III, 11.240; 6: Deutsch-Altenburg, Pannonia super.).

La Marcellus Empiricus: *porcacla* (și *portulaca*), *asclaregia* și *astla regia* (dr. *așchie*; Liechtenhan, 44).

ps

Suprimarea oclusiunii lui *p*, asimilat de *s* următor, apare câteodată în inscripții:

isse (= ipse, CIL, IV, 148; 1085; 2: Pompei), *scriserunt* (= scripserunt, CIL, VI, 22.579; 4: Roma).

Grafia inversă: *ixi* (pron. *iksi*), pentru *ipsi*, este semnalată într'o anecdotă citată de Suetoniu (Aug. 88); e vorba de o falsă regresiune, datorită unui semicult, care, pentru a evita pronunțarea vulgară *issi*, a reconstituit un fonetism eronat *ks* (Graur-Rosetti, BL, III, 73-74).

ns

Suprimarea oclusiunii lui *n*, asimilat de *s*, apare încă din epoca preistorică a latinei: vocala precedentă a fost lungită și

nasalizată; mai târziu, nasalitatea a dispărut: acuzat. *equōs* < **ek^{w}ons*, *manūs* < **manuns*, *pedēs* < **pedens*, etc. După mărturia lui Quintilian (I, VII, 29), oclusiva nasală din *consul* nu se pronunța; cuvântul va fi fost pronunțat, deci, *cōsul*; Cicero pronunța *foresia*, *hortesia*, fără *n* (Velius Longus, GL, VII, 79, 1-2); cf. *mesa* (= *mēnsa*), la Varro (Ling. lat., V, 118).

Dispariția oclusiunii lui *n* și pronunțarea nasalizată a vocalei precedente e redată prin alternanțe grafice în notația grupului *ns*: unele grafii notează oclusiva nasală (*consul*, *censor*), iar altele omit pe *n:*

Cresces (= Crescens, CIL, IX, 1209; 4: Italia), *meses* (= menses, CIL, IX, 4032; 4: Alba, Italia), *defesori* (= defensori, CIL, XIV, 2080; 3: Latium), *agrimesore* (= agrimensore, CIL, VIII, 8812; 13: Tupusuctu, Mauretania), *inpesam* (= impensam, CIL, VI, 18.123; 2: Roma), *quostituta* (= constituta, CIL, VI, 29.756; 3-4: Roma), *costat* (= constat, CIL, VI, 5666; 5: Roma), *istrumenta* (= instrumenta, CIL, VIII, 12.457 c; 1-2: Carthagina), *doles* (= dolens, CIL, III, 8837; 11: Salonae), *libes* (= libens, CIL, III, 2906; 4: Zadar; 3158 a; 7: Dalmatia?).

Dispariția lui *n* și a nasalității vocalei precedente e reprezentată în toate limbile romanice; de ex.: *mēnsis* > ar. *mes*, vegl. *mais*, it. *mese*, log. *meze*, engad. *mais*, friul. *mes*, fr. *mois*, prov., cat., sp. *mes*, port. *mês*, *mensa* > *masă*, vegl. *maisa*, log. *meza*, engad. *maisa*, sp., port. *mesa*, fr. *moise*.

Introducerea unei oclusive nasale în *thens(auro)* (= thēsauro, CIL, XIV, 3679 a; 4: Tibur, Italia); cf. App. Pr.: *Hercules non Herculens* (19), *occasio non occansio* (123), *herens* (= heres, CIL, III, 673; 4: Philippi, Macedonia; 5839; 10: Raetia), *(fo)rmonsa* (= formosa, CIL, IV, 6885: Pompei),

pariens (= paries, CIL, VI, 17.565; 12: Roma), *Herculenti* (CIL, VII, 1032; 2-3: Riechester, Anglia), *Nemens* (= Nemes, CIL, VI, 31.171; 12: Roma), trebue pusă în legătură cu păstrarea lui *n* în *ānsa* (abruzz. *asa*, lomb., veron., calabr., log., port. *aza*, sp. *asa*, dar engad. *aunza*, Puschlav *ansa*, fr. *anse*), etc., și cu sforțările gramaticilor de a conserva pronunțarea corectă (cf. App. Pr.: *ansa non asa*, 76; *mensa non mesa*, 152). Grafiile de mai sus, cu *n* nejustificat etimologicește, ar fi deci datorite unor persoane semiculte care, știind că pronunțarea fără oclusivă nasală nu este corectă, au introdus pretutindeni pe *n* în pronunțare, chiar acolo unde nu trebuia; dar introducerea lui *n* în aceste cazuri poate fi explicată și într'altfel, ținându-se seamă de valoarea expresivă a oclusivei nasale (Graur, Cons. gem., 96-97).

In part. tr. *ascuns*, *prins*, *tuns*, etc. (< *absconsus*, *prensus*, *tonsus*), prezența lui *n* e datorită analogiei cu formele în care oclusiva nasală fusese păstrată înaintea altor consoane decât *s*: *abscondo*, etc.

ry

Grupul *ry* a fost conservat numai în Orientul imperiului roman: *arie* < *area* (cf. it. *aia*, engad. *era*, friul. *arie*, fr. *aire*, sp. *era*, port. *eira*).

rs

Reducerea grupului *rs* la *s*, prin asimilarea produsă de *s*, apare în grafiile care nu notează pe *r*:

pessicum (CGL, III, 358, 74); cf. *pe[rsica] non pessica* (AP, 149), *deosum* (= deorsum), la Varro (R.R., I, 6, 4), *susum* (= sursum, CIL, I², 584; 7: Genua, 117 în. d. C.).

Fenomenul acesta, petrecut în latina vulgară, e atestat în limbile romanice: *dorsum* > dr. *dos*, vegl. *duas*, it. *dosso*, log. *dossu*, engad. *dös*, friul. *dues*, fr., prov., cat. *dos*, *deorsum* > dr. *jos*, v. it., pis., lucc. *gioso*, log. *ǵosso*, cat. *jos*, *sursum* > dr. *sus*, vegl. *sois*, it. *su(so)*, engad. *sü*, friul. *su*, v. fr., prov., cat. *sus*, sp. *suso*, port. *sosso*.

In alte cazuri, *r* (+ *s*) a fost conservat, fie că reprezintă un grup mai vechi *-rks-* (*ursus* < **urksos*), fie că a fost menținut prin analogie cu formele în care *r* era urmat de o altă consoană, ca în *mersi*, *sparsi*, etc. (după *mergo*, etc.), fie, în sfârșit, că e vorba de un cuvânt savant, ca în *persica* > dr. *piersică*, prov. *persega*, bearn. *pe(r)sek*, cat. *pressec* (it. *pesca*, fr. *pêche* reprezintă forma cu *r* asimilat; cf. *pessicum*, CGL, III, 358, 74).

Consoanele finale

Consoanele finale de cuvânt, în indo-europeană, erau debile prin natură. Caracterul acesta al finalelor apare și în latină: consoanele finale sunt neglijate în pronunțare și tind să dispară. Tratamentul consoanei finale de cuvânt depinde de inițiala cuvântului următor. Dintre oclusivele nasale, s'a generalizat una singură, *n* sau *m*.

Dispariția consoanelor finale e atestată în primele monumente ale limbii latine; cf. *oino* (= ūnum) sau *duonoro optumo fuise viro Luciom Scipione* (= bonorum optimum fuisse virum Lucium Scipionem, CIL, I², 9; s. III în. de C.). Notarea consoanelor finale era impusă de gramatici; de aceea, cazurile de nenotare sunt sporadice: *donu* (= donum, CIL, I², 1531; 7: Sora, Italia).

Conservarea consoanelor finale se explică prin influența școalei și a cuvintelor grecești cu *-s* final; finalele sunt însă

conservate mai ales în Sardinia și peninsula Iberică, unde acești factori nu aveau posibilitatea să-și exercite influența, ca în Italia (Bartoli, Introd., 41-42).

W. v. Wartburg, La posizione della lingua italiana nel mondo neo-latino, Leipzig, 1936, p. 23; Id., ZRPh., LVI, 3. Conservarea și dispariția lui *-s*, ca și a celorlalte consoane finale, este un fapt fonetic și morfologic. Explicarea acestei diferențe de tratament prin locul diferit al accentului dinamic, în cuvântul fonetic, în română și în franceză (Pușcariu, ZRPh., LVII, 262 sq.) are împotriva ei faptul că în felul acesta problema este redusă la un singur aspect și fenomenul strămutat la o epocă posterioară, pe câtă vreme el interesează faza romană comună.

-m

-m nu e notat începând cu cele mai vechi monumente ale limbii latine, fiind redus la rezonanța nasală a vocalei precedente. Este sunetul descris de Quintilian (Inst. Orat., IX, 4,40), după cum urmează:

« m... *quotiens ultima est et vocalem verbi sequentis ita contingit, ut in eam transire possit, etiamsi scribitur, tamen parum exprimitur, ut* multum ille *et* quantum erat*; adeo ut paene cuiusdam novae litterae sonum reddat. Neque enim eximitur sed obscuratur et tantum aliqua inter duas vocales velut nota est, ne ipsae coeant.* » Cf. la Priscian (GL, II, 29, 15): « m *obscurum in extremitate dictionum sonat* ».

In inscripții, apar numeroase exemple de nenotare a lui *-m*: *annoru* (= annorum, CIL, VIII, 21.087: Caesarea, Numidia), *anoru* (= annorum, CIL, II, 1126; 7: Italica, Spania), *septe* (= septem, C I L, III, 8563; 3: Dalmatia), *memoria* (= memoriam, CIL, III, 9302; 4-5: Salonae), *mecu* (= mecum, CIL, III, 2741: 6-7: Spalato), *cura* (= curam, CIL, VIII, 11.306;

4: Gasrin, prov. Byzacena), *maemoria*, (= memoriam, CIL, V, 4616; 4: Brescia, Italia), *sale* (= salem, CIL, VI, 29.945; 3: Roma), *maesolaeu* (= mausoleum, CIL, VIII, 20.686; 1: Mauretania), *quaru* (= quarum, CIL, XII, 4355; 1: Narbonne, Franța); cf. App. Pr.: *passim non passi, numquam non numqua, pridem non pride, olim non oli, idem non ide, triclinium non triclinu* (217, 219, 223, 224, 226, 143).

In tabletele de execrațiune, nenotarea lui *-m* este de regulă: în 12 tablete, de exemplu, s'au numărat 550 de cazuri de nenotare a lui *-m* (Jeanneret, 60).

In limbile romanice occidentale, *-m* este conservat în monosilabe: *quem* > v. log. *ken*, campid. *kini*, sp. *quien*, port. *quem*, *rem* > v. port. *rem*, fr. *rien*, *spem* > v. it. *speme*, *spene*.

-S

-s dela nominativul singular apare uneori, în inscripții, iar alteori nu:

Cornelio (= Cornelius, C I L, I², 8; 1: Roma), *Fourio* (= Furius, CIL, I², 56: Frascati, Italia).

Incepând cu secolul al II-lea d. C., *-s* nu mai este notat în Italia. Unii învățați au văzut în această dispariție o influență a etruscei și umbrienei; dar începând cu secolul al III-lea d. C., *-s* este restaurat, prin influența Romei, și el apare conservat în limbile romanice occidentale (Devoto, RLiR, IX, 233-234).

In română, ca și în italiană, *-s* a dispărut, pe când în celelalte limbi romanice a fost menținut: *campus* > v. fr. *chans*, dar dr. *cîmp*, it. *campo*, log. *kampu*, engad., friul. *k'amp*, fr. *champ* (< *campum*, v. mai jos, p. 155), prov., cat. *camp*, sp., port. *campo*, *dormis* (2 sg. ind. pr.) > engad. *dorms*, sard. *dormis*, fr., prov. *dors*, sp. *duermes*, port. *dormes*, dar dr. *dormĭ*, it. *dormi*.

In inscripții, găsim dese exemple de nenotare a lui *-s*: *valiia* (= valeas, CIL, IV, 2260; 2: Pompei), *maritu* (= maritus, CIL, VIII, 3613; 5: Lambaesis, Numidia), *filiu* (= filius, CIL, III, 835; 6: lângă Dej), *cunere* (= conheres, CIL, VI, 3282; 6: Roma), *pube* (= pubes, CIL, VI, 19.055; 7: Roma), *sui* (= suis, CIL, VI, 16.809; 5: Roma), *iudicii* (= iudiciis, CIL, XIV, 2165: Aricia, Italia), *benemerentibu* (= benemerentibus, CIL, VI, 28.512; 9: Roma).

In tabletele de execrațiune, *-s* final este, în genere, menținut (18 cazuri de nenotare a lui *-s*, față de 650 cazuri de nenotare a lui *-m*, Jeanneret, 56 sq.).

-t

Căderea lui *-t* e atestată în inscripții, în exemple ca: *ama*, *peria*, *valia*, (= amat, pereat, valeat, CIL, IV, 1173; 23: Pompei), *vissi* (= vixit, CIL, III, 2564; 5: Spalato), *perdedi* (= perdidit, CIL, III, 8447; 6: Ianina), *posui* (= posuit, CIL, III, 9814; 2: Dalmatia; 13.198; 2: Dalmatia).

Consoanele inițiale

is-

Româna nu cunoaște fonetisme ca fr. *épouse*, cu *i* (> *e*) epentetic, prin întâlnirea unei consoane, la sfârșitul cuvântului fonetic, cu *s* combinat care deschide cuvântul următor: *in istrata*, *illas ispatas* (dar *tu stas*, *illa strata*). Astfel de grafii apar începând cu secolul al II-lea d. C. (Schuchardt, Vok., II, 338 sq.; cf. 365 sq.), de ex.:

Istefanus (CIL, VI, 26.942; 5: Roma), *Ispartacus* (CIL, X, 1974: Puteoli), *ispeldido* (sic! = splendido, CIL, VI, 31.850; 4: Roma), *(hoc) isciatis* (= sciatis, CIL, VI, 18.659; 6: Roma), *(in) istatuam* (= statuam, CIL, XI, 5996: Sestinum), *isperatus* (= speratus, CIL, VIII, 1949; 2: Tebessa, Numidia; 5445; 6-7: Calama, Numidia), *ispiritum* (= spiritum, Def. tab., 250 a, 17; b, 13: Carthagina, s. III d. C.), *Iscintilla* (= Scintilla, Def. tab., 279, 15: Hadrumetum, Africa, s. II d. C.), *ispirito* (= spirito, CIL, VI, 10.013: Roma), *ispose* (= sponsae, CIL, VIII, 3485; 7: Lambaesis, Numidia), *iscola* (= schola, CIL, VI, 32.965; 6: Roma), *isperatae* (= speratae, Def. tab., 220 a, 4: Carthagina, s. I d. C.), *ispatium* (= spatium, Def. tab., 244 b, 6: Id.).

MORFOLOGIA

NUMELE

SUBSTANTIVUL

Genul

Tendința latinei este de a elimina neutrul, absorbit de masculin și feminin. Categoria neutrului, la substantive, nu a fost conservată de limbile romanice, în afară de română. Sporadic, forma neutră a adjectivelor s'a conservat în formele romanice ale lui *hoc (anno)*, *id (ipsum)*, *ipse* (dr. *îns*), *quid* (dr. *ce*), *quod* (dr. *că*; cf. REW, 4161, 4256, 4541, 6953, 6970 și 6971).

După dispariția categoriei neutrului, desinențele în *-a* și *-ora* (pl. dela declinarea a III-a: *digita*, *tempora*) au fost întrebuințate, în italiană și română, pentru formarea pluralelor colective (*friguri*, *piepturi*, *timpuri*, în italiană, plurale trecute la singular, prin confuzie cu singularele de declinarea I în *-a*: sicil. *pittira*, sard. *pettọra*, *pittúra*, flor. *arcora*, v. romagn. *capora*, tosc. *campora*). Pluralele în *-a* s'au extins, apoi, în italiană, prin analogie: *braccia*, *corna*, *dita*, *ginocchia*, etc.

G. Caragață, Plurale românești și italienești în *-ora*, Bul. Philippide, III, 29 sq. și A. Graur, Les noms latins en *-us*, *-oris*, Rev. de philologie..., XI, 1937, p. 265 sq.

Categoria neutrului cuprindea la origine numai obiecte neînsuflețite. Cuvintele ca *manus*, *oculus*, *ventus* au fost tratate ca feminine și masculine, deoarece noțiunile pe care le reprezentau erau considerate ca forțe vii (mentalitatea primitivă fiind dominată de magie). Cu timpul, felul de a gândi

s'a schimbat și s'a ajuns ca masculinul și femininul să cuprindă și nume de obiecte. Limba română a remediat în oarecare măsură această stare de lucruri. In afară de aceasta, și animalele puteau avea nume de lucruri, dacă erau privite ca simple instrumente (*jumentum*). Limba română a eliminat această categorie. Se poate deci spune că româna a «întărit» ideea de neînsuflețit pe care o avea categoria neutrului în latină.

A. Graur, Les substantifs neutres en roumain, Romania, LIV, 249 sq.

In română, neutrul este confundat la singular cu masculinul, iar la plural cu femininul: *un scaun-două scaune*; neutrul mai posedă în plus, la plural, desinența *-uri*:

	sg.	pl.
masc.	*-e*: *berbece*	
	-ĭ: *ochi*	
	-ă: *tată*	*-ĭ*
	-w: *leu*	
	-cons.: *nepot*	*-ĭ*
	-u: *socru*	*-i*
fem.	*-e*: *carte*	*-ĭ*
	-ă: *albină*	*-e*
	-ă: *găină*	*-ĭ*
	-i: *zi*	*-le*
	-ea: *stea*	
neutru	-cons.: *cap*	*capete* (izolat)
	-u: *lucru*	*lucruri*
	-cons.: *piept*	*piepturi*
	-cons.: *scaun*	*scaune*
	-e: *nume*	*nume*
	-ĭ: *trunchi*	*trunchiuri*
	-w: *seu*	*seuri*

-uri derivă din *-ora*. Cum se explică trecerea lui *a* la *e* (în secolul al XVI-lea, toate textele dau pl. neutru în *-ure*: *čeriure, lucrure*, etc., Densusianu, H.d.l.r., II, 159 sq.) și *i* (< *e*)? *-a* a trecut la *ă*, dar sub această formă desinența se confunda cu fem. sg.-*ă*: *scaun-*scaună* (pl.), ca *masă*, etc. In unele cazuri, pl. fem. în *-e* se confunda cu pl. neutre în *-ă*, și anume: după *r*, *ș*, *ț*, când *e* trecuse la *ă* sub acțiunea consoanelor precedente: pl. *mure* > *mură*, *rațe* > *rață*, *moașe* > *moașă* (*e* trece la *ă* și după *w*: **doue* > *două*, *nouae* > *nouă*, iar *ă* trece la *e* după *y*: *cui*-pl. *cuie*, cf. bem. *albine*; *-e* în pl. *mure*, etc., este deci analogic: după *casă-case* s'a refăcut un pl. *mure*, etc.).

Expansiunea pluralelor în *-uri* (în loc de *-ură*) trebue deci explicată ca o reacțiune împotriva acestei confuzii a pluralelor feminine cu pluralele neutre.

-uri < *-ure*; pentru *-e* > *-i*, trebue să plecăm dela cazurile când *e* nu este final și trece în mod normal la *i*: *-urele* > *-urile*, și de aci, *-uri*; fenomenul e recent: secolul al XVIII-lea (Pușcariu, DR, II, 81-82).

Schimbările de gen, adică trecerea numelor dintr'o categorie într'alta, se observă deseori în latina vulgară.

Iată câteva exemple:

Masculine trecute la feminin:

cineres suas (CIL, VI, 27.593; 5-6: Roma), *(qua) fini* (*fata volebant*; CIL, IX, 3473; 9: Peltuinum, Italia centrală).

Feminine trecute la masculin:

arbor (*duos arbores*, CIL, XIII, 1780; 8-9: Lyon), *fagus, fraxinus, populus, ulmus* > dr. *arbore, fag, frasin, plop, ulm*.

Neutre trecute la masculin (dar uneori poate fi vorba și de o confuzie a finalelor, deoarece consoanele finale sunt numai grafice):

fatus (CIL, VI, 18.086; 2: Roma), *opus maximus* (CIL, XI, 5265; 10: Hispellum, în Umbria), *hunc castrum* (CIL, V, 5418; 8-9: Como), *hunc sepulcrum* (CIL, V, 5415; 14: Como), *hunc corpus* (CIL, III, 9508; 1: Salonae), *hunc sepulcrum* (CIL, III, 2632: Salonae), *aliquem corpus* (CIL, V, 6186; 5-6: Milano), *mentus* (Def. tab., 135 a; 6: Latium, s. II în d. C.), *omnem remedium*; *filacterium*; *tutamentum*; *oleum* (Def. tab., 250 a; 19; 20; 20-21; 21: Carthagina, s. I d. C.), *fatus* (Petronius, XLII, 5; LXXVII, 3), *vinus* (Id., XLI, 12).

Neutre trecute la feminin:

ossa exterae (CIL, III, 9450; 7: Salonae), *labras* (Jeanneret, p. 83: Roma (?), s. I în. d. C.), *labias* (Def. tab., 135 a; 5: Latium, s. II d. C.), *bracias* (Id., 135 a; 2), *nervias* (Id., 135 a; 7), *itestinas* (Id., 190; 10: Latium, s. II d. C.); cf. fem. dr. *armă*, *foaie*, *ghiață*, *tîmplă*, *ușe*, *vară*, provenind din pl. neutre terminate în *-a* și confundate cu fem. sg. în *-a*: *arma*, *facia*, *folia*, *glacia* (CGL, II, 34,4), *ostia*, *vera*.

Prin dispariția finalelor și deci a flexiunii cazuale, în latina vulgară, nu s'a mai putut face distincția cazurilor. Funcțiunea numelui în frază nemai fiind marcată de formele cazurilor, locul numelui devine fix. Acest fapt a avut urmări importante pentru sintaxă (v. mai jos, p. 139 și 154).

Cazuri

N o m i n a t i v u l (c a s u s r e c t u s, în opoziție cu celelalte cazuri, o b l i q u i) și v o c a t i v u l pot forma, fiecare singur, o frază. G e n i t i v u l și d a t i v u l sunt cazuri pur gramaticale (sau abstracte), pe când celelalte cazuri sunt «locale» (sau concrete). A c u z a t i v u l, l o c a t i v u l și a b l a t i v u l au deci rolul de a indica locul sau momentul

în care se petrece acţiunea sau punctul ei de plecare: *Romam ire*, *Romae oppido fugit*.

Nominativul este cazul în care stau subiectul şi atributul. Vocativul indică persoana căreia ne adresăm. Acuzativul este cazul în care stă complementul direct, iar genitivul este cazul complementului numelui (genitivul partitiv indică totul din care s'a luat o parte). Numele persoanei căreia un obiect îi este destinat se pune la dativ. Ablativul indică punctul de plecare, iar locativul locul unde se petrece acţiunea.

Incă devreme apare în latină tendinţa care se realizează mai târziu în latina vulgară, de a se reduce numărul cazurilor. Instrumentalul dispare încă din epoca preistorică a limbii. Nominativul se confundă uneori cu vocativul. Iar la plural se păstrează o formă unică pentru dativ, ablativ, instrumental şi locativ.

Româna a conservat dativul (cf. dativul fem. la declinarea I şi a III-a: *unei case* < *casae*, *unei morţi* < *morti*).

Numele şi-a schimbat caracterul. In latină, aceeaşi formă nominală indica, în acelaşi timp, genul, numărul şi cazul. In *bonum*, de exemplu, *-um* indica nominativul neutru, opus genitivului *ī*, dativului *ō*, etc.; *-um* era de asemenea opus lui *-ă*, dela plural. In sfârşit, această terminaţie deosebea neutrul de masc. *-us* şi fem. *-ă*. Genul substantivului era indicat de adjectivul ce întovărăşea numele: *bonus nauta* (neutru), *alta fagus* (fem.), etc.

Distincţiunea cazurilor, cuprinsă în silaba finală, dispare în latina vulgară şi în romana primitivă. Numele devine o marcă, pentru a denumi fiecare noţiune, iar articolul e întrebuinţat pentru a arăta în ce fel trebue privită noţiunea respectivă.

Declinarea

Declinarea numelor, așa cum e reprezentată în română, e redusă la trei categorii.

Categoria I: sg. *-a*, pl *-e*, *-as*: feminine.

Categoria II: sg. *-u*, pl. *-i*, *-a*, *-ora*: masculine și neutre.

Categoria III: sg. *-e*, pl. *-i*, *-es*: masculine și feminine.

In română, forma de nominativ singular nu poate fi luată întotdeauna drept noțiune tip, întrucât celelalte forme își pot exercita influența asupra ei; faptul acesta s'a întâmplat deseori: formele de nominativ plural au fost luate drept forme tip dela care s'a pornit, refăcându-se prin analogie o nouă formă de nominativ singular. Vechiul nominativ *geamăn* a fost înlocuit cu *gemen*, pornindu-se dela pl. *gemeni*, etc. Tendința care se manifestă în franceză, de exemplu, de a avea o formă invariabilă pentru fiecare noțiune, nu este vie în română, care a rămas la un stadiu mai înapoiat de evoluție.

Necesitatea de a uniformiza forma de singular și cea de plural, sau de a le diferenția, e obținută de limbă prin apropierea formei de singular de aceea de plural: sg. *oaspet*, mai aproape de pl. *oaspeți* decât sg. *oaspe*, sau prin diferențiere: sg. *copac*, mai diferit de pl. *copaci* decât sg. v. *copaci*.

J. Byck et A. Graur, De l'influence du pluriel sur le singulier des noms en roumain, BL, I, 14 sq.

Declinarea I (nume în *a*-). In această categorie au intrat o serie de nume de decl. a III-a și a V-a: *față*, *frunză*, *ghindă*, *lindină*, *minciună*, *nea*, *nepoată*, *secară* < *facia*, *frondia*, **glanda*, *lendinem*, **mentitionem*, *nivem*, *nepota* (CIL, III, 3173; 3: Dalmatia), *secale* și a IV-a: *mînă*, *noră* (în sec. al XVI-lea: *mînu*, *noru*), *soacră* < *manus*, *norus*, *socra* (AP, 170; CIL,

VIII, 2906; 6: Numidia; XIV, 526; 4: Ostia; *nura*, CIL, VIII, 9065; 15: Aumale, Africa).

Prin dispariția lui *-s* și *-m*, nominativul și acuzativul singular au fost confundate. Forma de genitiv-dativ feminin singular este păstrată: *caprae* > *capre*. La plural s'a conservat forma de nominativ: *capre* < *caprae*.

Exemplele din textele secolului al XVI-lea, cu *-e* la genit.-dat. fem.: *ape(e)i*, *case(e)i*, *mume(e)i*, etc. (Densusianu, H.d.l.r., II, 148) și din istroromână: dat. *lu ratze*, *lu sore* (Pușcariu, Istr., II, 148) probează că trebue să plecăm dela o formă în *-e* de genit.-dat. fem., derivată din *-ae* lat., după cum susține cu dreptate Densusianu (op. cit., 165 sq.). Teoria lui Philippide (Ist. lb. rom., I, 56 sq.), care pornește dela declinarea cu un singur caz pentru a explica forma de genit.-dat. fem.: *-e* < *-ă* + art. *-ei*: **casă-ei* > *caseei* > *casei*, la care s'a raliat Capidan (Arom. 393), e bazată pe o lege fonetică închipuită: *ă* neaccentuat nu trece la *e* decât atunci când este asimilat de un *e* conținut într'o silabă dominantă, u r m ă t o a r e; exemplele date de Philippide (op. cit., 28): *blestema* < *blăstema*, *fermeca* < *fărmeca*, etc. nu confirmă deci această teorie: *casei* trebue explicat așa dar prin *case* (veche formă de genit.-dat.) + *ei*. Cf. *Anicăi*, *Lucăi*, etc., unde *ă* nu a fost schimbat în *e*. In privința păstrării formelor de dativ, cf. de altfel mai jos, p. 104, dativele de decl. a III-a în *-ani*: *mamani*, *tatani*: dr. (sec. al XVI-lea): *tătînelui*, *mumîniei*, etc. Ar. *casăl'ei* (î. l. de *casil'ei*) este o formă analogică, refăcută după nominativ, după cum a arătat Densusianu (op. cit., 166). Tot astfel gen.-dat. megl. *feată* și, cu articolul, *featăl'ă* (î. l. de *featel'ei*, Capidan, Megl. I, 148) arată aceeași influență analogică a formei de nomin.-ac. asupra formei de genit.-dat. sg.

Luni (< v. dr. *lune*, cu *-e* trecut ulterior la *-ĭ*) < *lunis diem* (*lunis*: CIL, V, 8603; 5: Aquileia; *die lunis*, CIL, IX, 6192; 5: Cannae, Italia), formă de genitiv refăcută după analogia lui *martis*, *jovis*, etc. (DE, 1019; REW, 5164; cf. Graur, BL, IV, 77).

Skok, ZRPh., LIV, 442, explică pe *luni* prin *lunaes*, genitiv analogic (cf. *Valeriaes*, CIL, III, 2583; 3: Salonae; *legionis secundes*, CIL, III, 12.799; 5-6: Dalmatia; *Octaviae secundes*, CIL, III, 14.946; 7-8: Dalmatia; *memoriaes*, CIL, III, 9555: Salonae). De fapt, forma aceasta de genitiv este imitată după genit. gr. în *-ης* (*Μούσης*): Ernout, Morphol. hist. du lat., 31.

Declinarea a II-a (masculine și neutre în *-o*, și anume: masculinele și neutrele dela declinarea a IV-a, neutrele în *-us* dela declinarea a III-a și femininele dela declinarea a II-a și a IV-a). Terminația în *-us*, la substantive și adjective, fiind foarte frecventă, numele în *-er* și-au schimbat terminația, prin analogie: dela ac. *aprum* s'a refăcut un nomin. *aprus*; cf. App. Pr.: *aper non aprus* (139), *teter non tetrus* (138), *aegrus* (= aeger, CGL, IV, 474, 26), *taetrus* (= taeter, CGL, II, 195, 47).

Pl. *degete* (sg. *deget*) se explică prin *digita* (fem. sau pl. neutru), asimilat cu neutrele în *-a*.

Forma de genitiv sg. e conservată în *miercuri* < *mercuri diem*.

Vocativul e conservat în *dumnezeu* < *domine deus*.

Skok, ZRPh., LIV, 440.

Declinarea a III-a (nume în *-ĭ*, *-ī*, *-ū*, vechi diftongi, consoane). *Munte* (n.-ac.), pl. *munți* (< n.-ac. *-ēs*); tot astfel: *om-oameni*, etc. Pluralele în *-ĭ*, în română și în italiană, au fost explicate în mai multe feluri: întrucât latina vulgară a cunoscut pluralele în *-is* (arhaice) pe lângă cele în *-es*, forma în *-is* ar explica pe *-i* din română și italiană.

S. Pușcariu, Une survivance du latin archaïque en roumain et en italien, în Ét. de ling. roum., 291 sq.

Acestei teorii i se opune constatarea că, atunci când pl. în *-is* mai e atestat (și e atestat rareori: n. pl.: *parentis* = pa-

rentes, CIL, VI, 26.849; 1: Roma; CIL, V, 1636; 8: Aquileia; CIL, V, 1686; 10: Aquileia; ac. pl.: *responsionis* = responsiones, CIL, XIII, 7554; 8-9: Kreuznach, Germania), *-s* dispăruse în limba vorbită iar *e* și *i* se confundase într'un singur sunet.

Explicația că pl. în *-i* a fost creat după analogia pluralului numelor dela declinarea a II-a, pentru a se evita confuzia dintre *canem* și *canes*, creându-se în felul acesta un pl. nou *cîni* (Densusianu, H.d.l.r., II, 166), nu satisface; o explicație mulțumitoare ar fi că pluralele în *-i* au fost create prin analogie cu pluralele adjectivelor de declinarea a II-a: *multus-multi*, etc.

In *nume* < *nomen*, *-n* a dispărut, ca în provansală și italiană. Nominativul latin e păstrat în dr. *împărat*, *jude*, *oaspe*, *om*, *preot*, *sor* (în secolul al XVI-lea e atestată și forma analogică, *soră*), etc. < *imperator*, *judex*, *homo*, *prebiter*, *soror*.

Forme de nominativ refăcute după forma de acuzativ: **bovus* (*bobum*, Mulom. Chiron., 974), *carnis* (= caro), *calcis* (= calx), *lentis*, etc.

Genitivul singular e reprezentat prin zilele săptămânii: *marți*, *joi*, *vineri* < *martis diem*, *jovis d.*, *veneris d.*

Gen.-dat. sg. *părți* reprezintă dativul lat. *partī*, după cum *case* (gen.-dat. sg. de decl. I) reproduce pe *casae*. In această privință, argumentele aduse de Densusianu (H.d.l.r., II, 165-166) sunt decisive (v. mai sus, p. 101).

Vocativul în *-e*: *împărate*, etc. (în secolul al XVI-lea: *domne*, *ome*, etc.) apare uneori în inscripții: *Alexandre* (Diehl, AI, 262[1]: Roma). Forma articulată: *omule*, reprezintă aceeași formă de vocativ, cu desinența așezată după articol: *-(u)l + e*; dar ea este, firește, o creație mai recentă.

Rosetti, RLiR, III, 253-254; Graur, Romania, LII, 499 sq. GS, V, 178-181. Aromâna întrebuințează vocativele în *-e* (Capidan

Arom., 386), pe când megleno-româna preferă vocativele în *-le* (Id., Megl., I, 146).

Unele adjective au trecut la declinarea I și a II-a; cf. în App. Pr.: *acre non acrum* (41), *tristis non tristus* (56), *pauper mulier non paupera mulier* (42).

Câteva nume în *-a* indicând gradul de rudenie apar cu flexiunea numelor în *-n*: *mamani* (CIL, X, 2965; 4: Puteoli), de unde dr. *mîni* (în expresii ca: *mîni-ta*, etc.), *barbane* (CIL, IX, 6402: Tarent), *tatani* (CIL, X, 3646; 6-7: Miseno, Italia; cf. *tătîne*, în secolul al XVI-lea, Rosetti, Lb. r. s. XVI, 85).

Formarea acestei flexiuni, după analogia numelor latine în *-o*, *-onis* (Meyer-Lübke, Gröber's Gr., I², 483; Einf.³, 188; cf. Pușcariu, Ét. de ling. roum., 53) nu este probabilă, întrucât e greu de admis ca analogia să fi pornit dela o categorie gramaticală reprezentată în mic număr în declinarea latină. De aceea, e mai probabil că avem deaface cu o influență germanică (W. v. Wartburg, Évolution et structure de la langue française, Leipzig-Berlin, 1934, p. 49), pornită dela analogia declinării latine în *-a* cu declinarea temelor germanice în *-n-*: franc. *flaskâ*, *flaskun* (f.), got. *guma* (*gumins*, *gumin*, *guman*; masc., E. Gamillscheg, Romania germanica, Berlin-Leipzig, 1934-1935, I, 54; II, 277); cf. lat. v. *scribanem* (it. *scrivano*, fr. *écrivain*, etc., REW, 7744), fr. *ante-antain*, *none-nonain*, *pute-putain*.

Declinarea numelor comune latine în *-a*, modelată după declinarea germanică, care a lăsat urme și în română, era deci pan-romană, și aceasta nu trebue să ne mire, când știm că relațiile dintre Germani și lumea romanică încep încă din secolul al II-lea în. d. C.

Flexiunea în *-a*, *-ane*, la n. de pers.: *Huga-Hugane*, paralelă aceleia în *-o*, *-one*: *Berto-Bertone*, e foarte răspândită în limbile romanice occidentale mai târziu, şi anume începând cu secolul al VII-lea d. C. Ea apare ca un împrumut germanic (cf. în langob. seria paralelă masc. şi fem.: *Anno-Annon*, *Anna-Annon*, de unde: *Anno-Annone* şi, prin analogie, *Anna-Annane*), în regiunile de contact dintre lumea germanică şi cea romană, şi dispare cu cât ne îndepărtăm de domeniul germanic. J. Jud, Recherches sur la genèse et la diffusion des accusatifs en *-ain* et en *-on*, Halle, 1907, p. 65 sq.

D e c l i n a r e a a I V - a (numele în *u*-). In regulă generală, numele de declinarea a IV-a au trecut la declinarea a II-a. Pentru *socrus* și *nurus*, cf. App. Pr.: *nurus non nura*, *socrus non socra* (169, 170). Dr. *soacră* este forma normală; dar *noră* și *nor* (în legătură cu adj. posesiv: *noru-mea*, etc.; cf. în secolul al XVI-lea, *nor(u)*, Densusianu, H.d.l.r., II, 147) nu reproduc pe *nora*, pentrucă *o* nu e diftongat, ci pe *norus*.

Pentru pl. *campora*, *jocora*, etc. > dr. *cîmpuri*, *jocuri*, etc., v. mai sus p. 97.

D e c l i n a r e a a V - a. Incă din epoca arhaică a latinei, o serie de nume de declinarea a V-a trec la declinarea I: nom. sg. *effigia* (Plaut. Rud., 421), nom. pl. *effigiae* (Lucr. IV, 105). In latina vulgară, afară de excepții, toate numele de declinarea a V-a au trecut la declinarea I: *facia*, *frondia*, etc., v. mai sus, p. 98.

Articolul

Intrebuințarea numelui întovărășit de articol (derivat din pronumele demonstrativ) interesează sintaxa; v. mai jos, p. 141 sq. Din punct de vedere formal, articolul, în română, reprezintă pe *ille*, după cum urmează:

	Sg.	Pl.
Masculin	N. Ac. *illum* > *lu* (ar. megl. *-l(u)*, Capidan, Arom., 383; Megl., I, 145)	*illi* > *i* (ar. *l'i*)
	G. *illui* > *lui*	*illorum* > *lor*
	D. *illo* > *lu* *illui* (CIL, X, 2564; 6: Puteoli) *illeius* (CIL, VI, 14.484; 14: Roma).	
Feminin	N. Ac. *illa* > *a* (v. mai sus, p. 79).	*illae* > *le*
	G. D. *illaei* > *ei*	*illorum* > *lor*

lu < dat. *illo*; aceeaşi construcţie ca în v. fr. *li fils le roi* (=*illo regi*), după cum a arătat W. Meyer-Lübke, Rum. u. rom., 7 sq. Meyer-Lübke a combătut cu argumente convingătoare teoria lui Puşcariu (Der *lu*-Genetiv im Rumänischen, ZRPh., XLI, 76 sq.), după care *lu* ar reprezenta pe *illum* (ulterior, Puşcariu a adoptat explicaţia lui Meyer-Lübke: ZRPh., LVII, 249 sq.). In megl., genit. articulat se formează cu *-lui* enclitic şi cu *lu* proclitic: *domnului*, *lu bărbatu* (Capidan, Megl., I, 145). In istroromână, cu *lu*: *fil'u lu iardińeru* (Puşcariu, Istr., II, 148).

Dinaintea numelui la genitiv-dativ, a pronumelui posesiv sau a numeralului ordinal, articolul proclitic, combinat cu prep. *ad*, are următoarele forme:

	Sg.	Pl.
Masculin	*ad* + *illo* > *al* (*a* în dr. dialectal și în aromână, primul element fiind separat de *-luĭ*: *a aušaticluĭ*: Capidan, Arom., 385).	*ad* + *illi* > *ai*
Feminin	*ad* + *illaei* > *a ei* (formă conservată încă în textele dacoromâne din sec. al XVI-lea > *ii*).	*ad* + *illae* > *ale*

al < *ad illo* (dat.), Meyer-Lübke, Rum. u. rom., 9; cf. în megl. *al* şi, mai vechi, *a lu*.

ar., megl. 1. *ali* < *ad illaei* neaccentuat: *ali mumă*.
2. *a....l'ei* < *ad... illaei* accentuat: *fẹatăl'ei*.

Cf. în dr. (Moţi): *Savina a li Bodă*, în care *li* < *illaei* neaccentuat. Tot astfel, *illaei* neaccentuat > *i* în dr., ca articol antepus (Rosetti, RLiR, III, 255-256). *Ali* nu reproduce deci pe *ad illae* (Meyer-Lübke, Rum. u. rom., 9; Capidan, Arom., 393). Dr., ar. *-le*, la numele masc. în *-e*: *cînele*, se explică de asemenea prin *illum*: *-lu*, cu *u* > *e*, după analogia numelor care au acelaşi timbru vocalic la finală, cu sau fără articol: *cînele*, ca *lupulu*; ar. (sec. XVIII) *birbeculu*, *părintile*, etc. (Capidan, Arom., 383-384).

ADJECTIVUL

Genul şi declinarea

Unele adjective terminate în *-is* trec în categoria celor în *-us*: dr. *ager* < **agilus* (= *agilis*), dr. *lin* < **lenus* (= *lenis*), cf. mai sus, p. 104.

Comparaţia adjectivelor

Dintre procedeele pentru comparaţia adjectivelor, româna nu a conservat decât perifraza cu *magis*, pentru comparativ, aceeaşi formă fiind întrebuinţată şi la superlativ, dar precedată de articol. Cf., în inscripţii:

longa magis (duxissent) fila (sorores) (CIL, III, 2628; 4: Salonae) şi *longa magis duxissent fila sorores* (CIL, III, 9259; 4: Salonae), *longa magis (nexissent) stamina Parcae* (CIL, III, 2183; 8-9: Salonae), *magis venerabile* (CIL, X, 7257; IV, 1: Sicilia).

NUMERALUL

m. *ūnus*, f. *ūna* > *un*, *o*. m. *duo* + *i* (marcă a pluralului, cf. *trei*) > *doi*. f. **doue* > *doaudă* (formă atestată în sec. al XVI-lea și dialectal, azi) > *două*. *trēs* > *trei*, cu *-i*, marcă a pluralului. *quat(t)or* (CIL, VIII, 5843; 5: Numidia; X, 5939; 7: Latium) > *patru*. *cinque* (CIL, X, 5939; 2: Latium) > *cinci*. *sex* > *șase*, cu *-e* după analogia lui *șapte*. *septe* (CIL, XIII, 2412; 5: Lyon) > *șapte*. *octo* > *opt*. *nouem* > *nouă*. *decem* > *zece*.

Procedeul numărătoarei prin adițiune, dela 11 la 19 (*unspre-zece*, etc.; *spre* = fr. «sur»), nu este latin, ci întrebuințează, numai, elemente de origine latină. El se regăsește în slavă și în albaneză. De asemenea nelatin este procedeul de a număra zecile, dela 20 în sus: *douăzeci*, *treizeci*, etc. *Sută* e slav. *Miie* < *mīlia*.

Adjective pronominale

ūnus > dr. *un*; *tot(t)us* > dr. *tot*, gen. pl. *tuturor* < *totorum* + *illorum*. m. *alter* > dr. *alt*, dat. **altrui* > dr. *altui* (it. *altrui*), f. dat. **altrei* > dr. *altei*, gen. pl. **altrōrum* > dr. *altor*. *neque unus* > dr. *nici un*. *nēminem* > *nimeni*, gen.-dat. *nimănui* (cf. *un-unui*).

PRONUMELE

Personal

Persoana I

Sg. N. *eu* < *ego*. *Eo* e atestat în latina vulgară (CIL, VIII, 13.134; 21: Carthagina).

G.-D. *mie* < *mī* (CIL, I², 1216; 6: Roma), cu *e* după analogia lui *ție* (v. mai jos).

Ac. *mine* < *mene*, formaţie analogică după *cine* < **quene* (*ce-cine*, deci *mă-mine*).

P l. N. Ac. *noi* < *nos* ; *-i*, semn al pluralului.

D. *nouă* < *nobis*, cu *ĭ*; *-ă* < **ö* < *e*, prin influenţa vocalei labiale precedente (Rosetti, BL, III, 102).

Persoana a II-a

S g. N. V. *tu* < *tū*.

D. *ţie* < **tībĭ* (*tibe*, C I L, I, 10; 5: Roma; VI, 7579; 11: Id.), cu *ī*, refăcut după analogia formei contrase *mi*.

Ac. *tine* (v. mai sus, *mine*).

P l. N. Ac. *voi* < *vos* (cu *-i*, ca la *noi*).

D. *vouă* < *vobis* (cu *ĭ*, v. *nouă*).

Persoana a III-a

S g. N. Ac. *el* < *illum*, *însul* < *ĭpsus ille*, cf. *ipsuius* (C I L, X, 5939; 5: Latium), *ipseius* (C I L, III, 2240; 4: Salonae; VI, 2734; 5-6: Roma) şi *inpsuius* (C I L, III, 2377; 5-6: Salonae), în legături sintactice; *n* provine din *con* (= *cum*) sau *in* + *ipso*. Ar. *năsu* are aceeaşi origine, printr'o separare silabică diferită, fără ca *n* să se fi propagat în silaba următoare (fenomenul acesta este necunoscut aromânei, cf. ar. *minut*, etc., faţă de dr. *mănunt*, Rosetti, Rhot., 23 sq.): *con ipso* > **cunăsu* > ar. *cu năsu*. *dîns* < *de* + *ins*.

G. D. *lui* < *illui*.

P l. N. Ac. *ei* < *illī*.

G. D. *lor* < *illorum*.

F e m i n i n. N. Ac. *ea* < *illa* (v. mai sus, p. 79), *însa* < *ipsa illa*.

G. D. *ei* < *illaei*.

Pl. N. Ac. *ele* < *ĭllae.*

G. D. *lor* < *illorum.*

Reflexiv. D. *șie* < *sibi*: *sibe* (CIL, III, 1808; 8: Narona; 12.749: Dalmatia; Dessau, 8376: Praeneste); v. *ție.*

Ac. *sine* (v. *mine*).

Forme neaccentuate

Formele neaccentuate sunt următoarele:

Dativ. Sg. Pers. I: *mi* < *mī.*

Pers. a II-a: *ți* < *tī.*

Pers. a III-a: *i* < *ĭllī.*

Pl. Pers. I: *nă* (azi *ne*, refăcut după analogia lui *le*) < *nos.*

Pers. a II-a: *vă* < *vos.*

Pers. a III-a: *le* < *ĭllīs.*

Reflexiv. Sg. *și* < *sibi.*

Acuzativ. Sg. Pers. I: *mă* < *me.*

Pers. a II-a: *te* < *te.*

Pers. a III-a: masc. *l* < *illum*; fem. *o* < *ĭllam*, v. mai sus, p. 79.

Pl. Pers. I: *ne*, refăcut după analogia lui *le.*

Pers. a II-a: *vă* < *vos.*

Pers. a III-a: *i* < *ĭllī*; fem. *le* < *ĭllae.*

Reflexiv. *se* < *se.*

Posesiv

Un singur posesor

Sg.	Persoana I	Pl.
m. *mieu* < *meus*		*miei* < *mei*
f. *mea* < *mea*		*mele*

Ar. *meauă* este refăcut după analogia lui *steale-steauă*, iar dr. *mele* după modelul lui *stea-stele* (Graur-Rosetti, BL, IV, 50).

Persoana a II-a

m. *tău* < **teus* (v. mai sus, p. 61)	*tăi* (analogic, cf. *mieu*-pl. *miei*).
f. *ta* < *tua*	*tale*
tale, ca *mele* (v. mai sus).	

Persoana a III-a

m. *său* < **seus*	*săi* (analogic, cf. *miei*, *tăi*).
f. *sa* < *sua* (v. *tău*).	*sale* (analogic, cf. *mele*).

m. *lui* < *illui* (CIL, X, 2564; 6: Puteoli).
f. *e̯i* < *illaei*.

Mai mulți posesori

Persoana I

m. *nostru* < *noster*	*noștri* < *nostri* (pentru trecerea lui *s* la *ś*, v. Byck, BL, IV, 203).
f. *noastră* < *nostra*	*noastre* < *nostrae*.

Persoana a II-a

vostru < *voster*	*voștri* < *vostri*; *voster* e refăcut după analogia lui *noster* (*vostrum*, CIL, VIII, 9081; 6: Aumale, Africa).

Persoana a III-a

m.-f. *lor* < *illorum.*

Demonstrativ

Is a fost înlocuit cu *iste, ipse, ille,* cu corpuri fonetice mai mari. *Ille* este întrebuințat în locul lui *hic, haec, hoc.*

Istum > **est* > *ăst* (cu *e* inițial neaccentuat trecut la *ă*, cf. DE, 102); pl. *isti* > *ești* > *iști* (prin asimilare).

Fem. *iastă* < *ĭstam*; *astă*, cu *ea* neaccentuat > *a*; *este* < *istae* (*aste*, refăcut după sg. *asta*).

Acest, acel, cestălalt, celălalt, ăstalalt, ălalalt (cf. Graur-Rosetti, BL, IV, 52) sunt compuși cu *eccum-*. Cf. la Apuleius: *libertus ecille ait* (Apol., 53), *socero eius eccilli Herennio Rufino* (Id., 74).

Relativ și interogativ

care < *qualis.*

cine < **quĕne* (*quĕm*, cu *m* > *n* la finală—cf. v. log. *ken*, campid. *kini*, sp. *quien*, port. *quem*, — ca la *cum* > *cun, con, tam* > *tan*, și *-e* analogic, cf. *mine, tine*, etc.).

ce < *quĭd.*

cît < *quantus* (cu dispariția nasalității, în silabă neaccentuată, și asimilarea oclusiunii lui *n* dental de către *t* inițial de silabă, în poziție dominantă; aromâna a păstrat pe *n*: *niscîntu*; cf. *atît* < *eccum tantus*, ar. *atîntu*).

Nedefinit

alt < *alter.*

dr. *atare*, ar. *ahtare*, megl. *tari* < *eccum talis.*

atît < *eccum tantus*, cu dispariția nasalității în aceleași condițiuni ca și la *cît* (v. mai sus), ar. *ahîntu*, megl. *tăntu*.

careva < *care* + *va* (= *vrea* > *vra*, cf. Graur, BL, III, 31, iar *vra* > *va* prin disimilare totală).

ceva < *ce* + *va*.

cineva < *cine* + *va*.

cîțiva < *cîți* + *va*.

cutare < *eccum* + *talis*.

fiecare < *fie* (subj. vb. *a fi*) + *care*.

fiecine < *fie* + *cine*.

mulți < *multi*.

dr. *neșkit* (sec. XVI), ar. *niscîntu*, megl. *niscăn* < *nescio quantum*.

neștine « cineva » (sec. XVI) < lat. *nescio quem*.

nimeni < *neminem*.

nimic < *nec* + *mica*.

nici unul < *neque unus*, f. *nici una*.

oare- (*oarecare*, *oarece*, *oarecine*) < lat. *volet* (Philippide, Orig. Rom., II, 625).

ori- (*oricare*, *orice*, *oricine*) < *oare*, cu *oa* neaccentuat trecut la *o*. Pentru *vare care*, cf. alb. *valë* « wohl, etwa », *vał* « oder ».

tot < lat. *totus*.

m. *unul*, f. *una* < lat. *unus*.

vare ce, v. *oare*.

m. *vre-un*, f. *vre-una*, ar. *vărunu*, *vărună*, *vărnu*, *văr̄u*, megl. *vrin*, *vrină* < lat. *vere* (Meyer-Lübke, REW, 9224).

ADVERBUL

Enumerarea de mai jos nu cuprinde formațiunile adverbiale românești alcătuite cu elemente din fondul tradițional al limbii, cum ar fi, de ex., *deplin*, *destul*, etc.

abia < lat. *ad-vix.*

acătare < lat. *eccum-tale*; v. *atare.*

aci < lat. *eccum-hic.*

acicea, acii, acie < lat. *eccum hicce.*

acmu < lat. *eccum mo(do).*

acole, acolo, acoloș < **aco-le* (< lat. *eccum hoc*), cf. ar. *aco.*

ar. *acși* < lat. *eccum-sic.*

adevăr (sec. XVI), *adeverit* (id.) < lat. *ad-de-verum* (cf. ar. *de-a-veru* « adevărat »).

adineaorea < lat. *de-in-illa-hora*, cu *a-* ca *acolo, aici*, etc.

ạdinte (Ț. Oașului, Sălaj; DE, 884) < lat. *ad-de-ante.*

dr. *afară*, ar. *afoară* < lat. *ad-foras* (cf. *faras*: *cum aria faras cinta cippis*, CIL, VI, 13.070; 6: Roma).

aice (sec. XVI), *aici* < lat. *ad-hicce.*

aimintre, aimintrea, aimintri < lat. *alia-mente* (cu *r* analogic; Pușcariu, DR, III, 829-830).

ainde, aindere(a), aindine < lat. *a-inde.*

ainte (sec. XVI) < lat. *ab ante* (CIL, XI, 147; 7: Ravenna).

aiurea < lat. *aliubi* + *re.*

altminteri < lat. *altera-*mente* (pentru *re*, v. *aimintre*).

amu < lat. *ad-modo.*

ar. *ao̯a* (*au̯a*) < lat. *ad-hac* (DE, 115), *aoațe*, dr. trans. *auace* (Id., 116) < lat. *ad-hacce*; cf. *încoace.*

aorea < lat. *ad-horam.*

apoi < lat. *ad-post.*

aproape < lat. *ad-prope.*

asemenea, asemenele < lat. *ad-similis.*

asupră < lat. *ad-supra.*

așa < lat. *ad-sic.*

atare < lat. *eccum-talis*; v. *acătare.*

dr. *atât*, ar. *ahtăntu*, *ahtîntu* < lat. *eccum tantum*.
atunci < lat. *ad-tuncce*.
azi < lat. *hac die*.
bine < lat. *bene*.
chiar < lat. *clarum*.
cînd < lat. *quando*.
decinde < lat. *de-ecce(eccum)-inde*.
departe < lat. *de-parte*.
ar. *dinde* < lat. *de-inde*.
ar. *dindine* < lat. *de-de-inde*, megl. *dindi* « dincolo ».
dinioară < lat. *de una hora*.
megl. *dințea* < lat. *de-hincce*.
foarte < lat. *forte*.
ieri < lat. *heri*.
înainte < lat. *in-abante*.
înapoi < lat. *in-ad-post*.
încă < lat. *unquam*.
încoace < lat. *in-eccum-hocce* (*încoa* < *încoace*).
încotro < lat. *in-contra-ubi*.
îndărăt < lat. *in-de-retro*.
dr. *iuo* (s. XVI), ar. *iu̯*, *iu̯o* < lat. *ubi* (DE, 900).
jos < lat. *deorsum*.
lăuntru < lat. *illac-intro*.
mai < lat. *magis*.
mîine < lat. *mane*.
ar. *naparte* < lat. *in-hac-parte*; v. *departe*.
nicăiurea < lat. *nec-aliubi-re*.
nimeni, *nimenea* < lat. *neminem*.
nimic(a) < lat. *nec mica*.
ar. *ntardu* » târziu » < lat. *tarde* (? Capidan, Arom., 503).
nu < lat. *non*.

poi < lat. *post.*
pretutindinea, v. *tutinderea.*
pururea < lat. *purus-re.*
sus < lat. *susum.*
tutinderea < lat. *tot-inde* + suf. adv. *-re.*
ar. *unӑ* < lat. *una.*
unde < lat. *unde.*

PREPOZIŢIA

a < lat. *ad.*

dr. *adin* (sec. XVI, Densusianu, H.d.l.r., II, 276) < lat. *ad-de-in.*

dr. *adins* (sec. XVI, Densusianu, H.d.l.r., II, 276) < lat. *ipsus* (DE, 869).

asupra < lat. *ad-supra.*

cӑtre < lat. *contra.*

cîte < *cata* (*î* î. l. de *ӑ*, prin confuziunea cu *cît*).

cu < lat. *cum.*

de < lat. *de.*

despre < lat. *de-super.*

dr. *din*, megl. *di* < lat. *de-in.*

dr. *dintre*, ar. *detru*, *ditru*, *ditu*, *dintru*, megl. *dintru* < lat. *de-inter.*

dr. *drept* < lat. *directus.*

dr. *dupӑ*, ar. *dipӑ*, *dipu*, megl. *dupu* < lat. *de-post.*

dr. *fӑrӑ*, ar. *fӑrӑ*, megl. *fӑr(ӑ)* < lat. *foras.*

dr. *în*, ar. *n*, megl. *ӑn* < lat. *in.*

dr. *între*[1], ar. *ntrӑ*[1], megl. *antri* < lat. *inter.*

dr. *între*[2], ar. *ntrӑ*[2] < *ante* + *între.*

dr. *întru*, ar. *ntru*, *tu*, *t(r)u*, megl. *tru* < lat. *intro*.
la < lat. *ĭllac-ad*.
dr. *lîngă*, ar. *ningă*, megl. *lăngă* < lat. *longo*.
dr. *pe*, ar. *pre*, *pi*, megl. *pri* < lat. *per*.
pentru < lat. *per-intro*.
dr. *peste* (sec. XVI: *preste*, *pestre*), megl. *pristi* < lat. *per-extra*.
dr. *pînă*, ar. *păn(ă)*, *pănu*, *pîn*, megl. *păn(ă)* < lat. *paene-ad* (cf. Rosetti, GS, II, 356).
dr. *prespre*, *prespe*, *pespre* (sec. XVI) < lat. *per-super*.
prin < lat. *per-in*.
printre < lat. *per-inter*.
spre < lat. *super*.
ar. *stră*, megl. *stră*, *stri* < lat. *extra*.
dr. *subt*, ar. *sum*, *sun*, *suptu*, *suntu* < lat. *subtus*.
ar. *tră*, *tra*, megl. *tri*, *tă*, *tru* < lat. *trans*.

CONJUNCȚIA

dr. *au*, ar. *a* < lat. *aut*.
ca[1] < lat. *quam*.
ca[2] < lat. *quia*.
că < lat. *quod*.
ci (< *ce*) < lat. *quid*.
dr. *cînd*, ar. *cîndu*, *cîn* < lat. *quando*.
cum < lat. *quomodo*.
dr. *e* (sec. XVI), ar. *e* < lat. *et*.
însă < pron. pers. *însă* (DE, 869; Pușcariu, Istr., II, 164).
ni < lat. *nec*.
nici < lat. *neque*.

dr. *să* (*se*, sec. XVI), ar. *se*, *si* < lat. *se* (Meyer-Lübke, REW, 7889).

și < lat. *sic*.

dr. *unde* < lat. *unde*.

DERIVAȚIA

cu prefixe

lat. *ad-*: dr. *abate*, *afuma*, ar. *afumari*, *alăpta*.

lat. *cum-*: dr. *cumpăra*, *cumpli* (v. mai sus, p. 52).

lat. *de-*: dr. *degera*, *despica*, ar. *dispînticari*, megl. *dipărtez*, *dijules*.

lat. *dis-*: dr. *descălța*, *descărca*, *descoperi*, *deslega*, ar. *discîltsari*, *discîrcari*, *discupiriri*, *disligari*, megl. *dizgrop*, *distorn*, *distup*.

lat. *ecce-*: dr. *acie*, *acii*, *acicea*.

lat. *eccum-*: dr. *aci*, *acmu*, *acolo*, *acși*.

lat. *ex-*: dr. *sbate*, *scădea*, *schimba*, *scurta*, ar. *scurtari*.

lat. *extra-*: dr. *străbate*, *străbun*, *străvechi*.

lat. *in-*: dr. *încălța*, *încuia*, *îndulci*, *înghiți*, ar. *ndultsiri*, megl. *ạmplin*, *ạncalic*, *ạncap*, *ạncurun*.

cu sufixe

Prin adăugirea unui sufix, româna obține adjective sau substantive din verbe (*luptător*, *fugar*, etc.), acolo unde latina avea substantive nume de agent (*vĕnator* « acel care îndeplinește acțiunea de a vâna » < *venari*, *aurarius* « acel care se ocupă cu aurul » < *aurum*). Numele de agent devine deci adjectiv, în română: *luptător*, *aurar*, etc. Româna posedă un mare număr de sufixe care răspund necesității în care s'a găsit limba de a crea noțiuni abstracte.

-aie < lat. *-alia*, pl. lui *-alis* (*amicalis*, *genialis*): formează, în dr., substantive colective: *apăraie*, *fumăraie*; n. de animale: *lunaie*, *mărțaie*, *murgai*, *murgaie*, *roșcaie*, *plevaie*, etc. (la boi și vaci), *lăpădai* (la câini). Pluralului *-aie* i s'a refăcut un singular *-ai*: *fumegai*, *putregai* (Pușcariu, Contrib. gr. ist. lb. rom., I, 7 sq.). In ar., *-al'e*, *-al'u* au aceleași funcțiuni ca și în dr.: *minutsal'e* « bani mărunți » < *minut* « mărunt », *fital'u* « epoca în care fată oile, fătat ».

ar. *-al'e*, *-al'u*, v. *-aie*.

-ame < lat. *-amen* (*fundamen*, *ligamen*, *moderamen*): formează nume colective și substantive derivate din adjective: ar. *Armîname* « mulți Aromâni », *aušame* « mulți bătrâni » < *auš*, *bărbătame* « mulți bărbați »; *amărame* « amărăciune », *dultseame* « dulceață »; dr. (Băn.) *haiducame*, *voinicame*.

-ar < lat. *-arius* (*albarius*, *aurarius*, *caldarius*, etc.), formează, în dr., nume de agent rămase substantive: *brînzar*, *bucătar*, *lingurar*, *strungar*, etc.; nume de meșteșugari, cu tendința de a deveni adjective: *coțcar*, *flecar*, *ștrengar*, etc. (Graur, N. d'ag. et adj., 90-91); n. de animale: *clonțar*, *mărăcinar*, etc. Aceeași funcțiune o are acest sufix în ar. și megl.: ar. *cășar* « care face cașul », *nutinar* « păstor de noateni », megl. *căndil'ar* « acel care stinge candelele, țârcovnic », *stirpar* « păstor de oi » (substantivele derivate din verbe sunt formate cu ajutorul lui *-ar* de origine slavă: *gudil'ar*, *gîdil'ar* « care gâdilă », *plăńar* « care plânge »: Graur, op. cit., 66 sq.).

-ăreț < lat. *-aricius* (Graur, N. d'ag. et adj., 91 sq.): formează la origine, în dr., substantive nume de agent, devenite mai târziu adjective: *cîntăreț*, *lungăreț*, *săltăreț*, etc.

-at < lat. *-atus* (*amoratus*, *argentatus*, *delicatus*, *inviolatus*, *marmoratus*) formează, în dr., adjective derivate din substantive: *buzat*, *dințat*, *îmbelșugat* (n. de loc.: *Adîncatul*, *Albinata*,

Căciulata, *Fundata*, Iordan, Rum. Top., 175); adjective derivate din adjective: *adîncat*, *fericat*; n. de animale: *gușată* «pelican», *buzată*, *cordelată* «n. de oi»; adjective derivate din verbe: ar. *arcurat* «răcit», *musticat* «mustăcios»; substantive derivate din substantive: *flucat* «Flocke, Haar, Wolle», *sk'inărat* «Rückgrat» (Capidan, Nom. Suff. Ar., 27). In megl.: adjective derivate din substantive: *crielat* «cu minte, înțelept», *fărinat* «făinos» și substantive din substantive: *uricl'at* «măgar».

-ătate < lat. *-itas* (*acerbitas*, *aetas*, *frugalitas*): substantive din adjective: dr. *eftinătate*, *meserătate* (sec. XVI), *singurătate*; ar. *ğumitate*, *singurătate*; megl. *iftińătati*, *pustińătati*.

-atec, *-atic* < lat. *-aticus* (*aviaticus*, *fanaticus*): derivă, în dr., adjective din substantive: *bătrînatec*, *fluturatec*, *nebunatec*, *singuratec*. In ar., substantive din verbe sau substantive: *avinatic* «vânat», *džunatic* «bravură, voinicie» (Dal.). In megl., substantive și adjective derivate din verbe și substantive: *ancurunatic* «plata cuvenită preotului pentru serviciul cununiei», *tumnatic* «tomnăresc».

-cios < lat. *-ti-osus* (*gratiosus*, *vitiosus*): sufix adjectival: dr. *bolnăvicios*, *negricios* etc. (Löwe, WJb., XVII, 34 sq.).

-ciune < *-a-tio*,*-i-ti-onis* (*degustatio*, *definitio*): substantive derivate verbale și adjectivale: dr. *desmerdăciune*, *iertăciune*, *slăbiciune*; ar.: *alăvdăčune*, *dištiptăčune*; megl.: *diștităčuni*, *l'irtăčuni* «iertare».

-easă < lat. *-issa* (< gr. *-ισσα*; *βασίλισσα*; *prophetissa*, *Germanissa*, Grandgent, 27): substantive feminine din masculine: dr. *boereasă*, *crăiasă*, *împărătească*; ar. *prifteasă*, *văcăreasă*; megl. *ampirătească*, *picurăreasă*.

-eață < lat. *-itia* (*avaritia*, *blanditia*, *scabritia*, *tristitia*): formează, în dr., substantive derivate din adjective: *dulceață*,

greață. In ar., substantive derivate din substantive: *fičureatsă*, *rušuniatsă* sau din adjective: *frunimeatsă*, *ǵineatsă*. In megl., substantive dela adjective: *bitărneatsă* « bătrânețe », *juneatsă* « vitejie ».

-el, *-eauă* < lat. *-ellus*, *-ella* (*camella*, *capella*, *capistellum*, *fiscella*): în dr. și megl., sufix diminutival: *băiețel*, *degețel*, *scăunel*, n. top. *Argeșelul*, *Buzăielul*, *Făgețelul*, *Glîmbocelul* (Iordan, Rum. Top., 167 sq.); megl. *cumătsol* « bucățică », *fičurel*; *-eauă* formează substantive: *butseauă* « butoiaș », *buiauă* « vopsea ».

-et [1] < lat. *-itus* (*gemitus*, *habitus*): în dr., derivate dela verbe: *răget*, *țipăt*, *umblet*.

-et [2] < lat. *-etum* (cf. în toponimia Pen. Balcanice: *Lovret* < *Lauretum*, *Bruškit* < *bruscetum*, etc., Skok, ZRPh., LIV, 447-448): în dr., substantive colective derivate din adjective: *deset* < *des*, n. top.: *Brădetul*, *Bungetul*, *Clăbucetul*, *Făgetul*, *Nucetul* (Iordan, Rum. Top., 153 sq.); în ar., sufixul nu este productiv: *arburet*, *k'inet*; în megl., colective din substantive: *bărdet* « locul unde au fost brazi », *curnet* (< *corn*) « n. de loc. ».

-ez < lat. *-izo*, *-izare* (< gr.-*ίζω*): verbe: *cutez-cuteza*, *ńechez-necheza*, *rînchez-rîncheza*, etc.

-ie < lat. *-ia* (gr. *-ία*; *monarchia*, *philosophia*): substantive din adjective: dr. *avuție*, *bucurie*, *datorie*, *gelozie*, *tărie*; substantive din substantive n. de agent: *fierărie*, *pescărie*.

-ime < lat. *-imen* (*amicimen*, *farcimen*, *molimen*): derivă, în dr., substantive din adjective: *acrime*, *asprime*, *înălțime*; nume colective din substantive: *bărbățime*, *țărănime*; în ar. nu derivă colective, ci substantive din substantive și adjective: *cuscrime*, *sucrime*; *lărdzime*, *năltsime*; în megl., substantive din adjective: *acrimi* « acreală », *dultsimi* « dulceață ».

-ință < lat. *-ent-ia* (*absentia*, *conscientia*, *patientia*): substantive din verbe: *biruință*, *dorință*, *ușurință*, etc.

-ior < lat. *-eolus*, *-iolus* (Cohn, 243 sq., Olcott, 255 sq.: *equiliolus*, *filiolus*, *memoriola*, *peculiolium*): diminutive din adjective: dr. *albior*, *bolnăvior*, *repejor*, *rumeior*, etc., și din substantive: *aripioară*, etc. După monosilabe, s'a recurs la o « lărgire » a lui *-ior*, combinat cu *-ș* (cf. sufixul dim. alb. *-š*, Jokl, Ling. kult. Unters., 23, n.1): *-șor*, care, la rândul lui, după natura consoanei precedente, a fost lărgit în *-ișor* (*pătișor*, *podișor*, *merișor*, *vinișor*) și *-ușor*: *lupușor*, *vîrfușor* (Graur, Articole și recenzii, București, 1931, p. 3 sq.; Skok, ZRPh., LIV, 450-451: istr., ins. Krk: *Petršorić* « der kleine Peter », n. top. *Lašor*).

-mînt < *-mentum* (*adiumentum*, *calciamentum*): substantive din verbe: dr. *apărămînt*, *așezămînt*, etc., ar. *acupirimintu*, *aštirnimintu*, megl. *ancălzimint* « încălzire », *cupirimint*.

-oi, *-oaie* nu continuă pe lat. *-o*, *-onis*. Se explică prin fem. *-oaie* < *-onea* (sau *-onia*), derivat fem. în *-ia* a unei teme consonantice; dr. *-oi* e refăcut după forma feminină. Formează augmentative: *buboi*, *nemțoi*, derivate verbale n. de instrument: *urzoi*, n. de animale fem.: *cerboaică*, *lupoaică* (*-oaie* + suf. sl. *-că*), n. generice: *Bulgăroaică*, n. fem. de meșteșugari: *zarzavagioaică*, n. pr. fem. derivate dela n. soțului: *Rădoaia*, n. de localități: *Aricioaia* (Vâlcea), *Brăzoaia*, *Corboaia*, *Ghenoaia*, n. de animale masc. derivate dela n. fem. al animalului: *mierloi*, *rățoi*, adjective foste substantive n. de agent: *greoi*, *vioi*. In ar., derivă substantive din verbe: *mușcoñu* « țînțar » < *mușcu* « înțep » (în dr., substantivele au devenit adjective: *lucroi* « activ, căruia îi place să lucreze »), formează numele soției după al soțului: *Năsoañe* < *Nasi* și substantive fem. derivate din forma masc.: *picurăroañe* < *picurar* (cf. în dr., Bănat: *unguroañe*, etc.), megl. *lupoańă*, *ursoańă* (în megl., mai formează

substantive: *cucušǫńă* « păduche de găină », *măndăloańă* « zăvor » şi augmentative: *fitoańă* « fetişcană »).

Iordan, Rum. Top., 142 sq. Graur, N. d'ag. et adj., 94 sq. Capidan, Nom. Suff. Ar., 66 sq. Puşcariu, DR, VII, 465.

-os < lat. *-osus* (*formosus*, *gratiosus*, *numerosus*, *studiosus*): n. de loc. derivate din substantive: *Aninoasa*, *Băioasa*, *Căsoasa* (Iordan, Rum. Top., 177 sq.), adjective derivate din substantive: dr. *bălos*, *deluros*, *gustos*, *mustos*, *păcătos*, megl. *bălos*, *bărbos*, *fricos*; adjective derivate din verbe: megl. *ardos* « iute, care usturǎ », *luricos* « alunecos ».

-tor. In română, *-tor* formează nume de agent şi adjective derivate deasemenea din teme verbale: *ascultător*, *ascuţitor*, *cumpărător*, *strecurător*, etc. Sufixul românesc nu reprezintă pe lat. *-torius*, pentrucă *-tor*, în română, formează nume de agent: dr. *cîntător*, *făcător*, ar. *avinător* « vânător », *lucrător*, megl. *căntător*, *cumpărător*. Plecând dela *-*torea* (î. l. de *-toria*), formă fem. refăcută după masc. *-tore*, putem explica pe *-toare*, căreia i s'a refăcut un masc. *-toriu* (sec. al XVI-lea; Graur N. d'ag. et adj., 105 sq.).

-tură < lat. *-t-ura* (*apertura*, *armatura*, *calculatura*): substantive din verbe: dr. *amăgitură*, *furătură*, *întăritură*, *săritură*, ar. *arsăritură*, *cumnicătură*, *ncătsătură*, *ńirătură*; megl. *ąncărcătură*, *căntătură* « cântare ».

Despre următoarele sufixe nu se ştie cu siguranţă dacă sunt latineşti sau străine:

-iu: în dr., substantive derivate din substantive: *arămiu*, *castaniu*, *ruginiu*, *stacojiu*, adjective derivate din adjective: *albăstriu*, *albiu*. In ar., colective: *armîniu* « aromânime », *limniu* « mulţime de lemne », *pîrnîriu* « mulţime de ilice (pomişori ghimpoşi) »; adjective: *lărguriu* « prea larg ».

-uc: sufix diminutival, la substantive: dr. *Răducu, mămucă*, rar la adjective: *tineruc, uituc*.

-ui: formează, în dr., diminutive: din substantive: *brădui, cetățue, păsărue*, din adjective: *amărui, verzui*. In ar., substantive derivate din substantive: *bărbul'u* (< *barbă*) « legătură de gât din pânză neagră cu care femeile își învelesc partea de jos a feței ». Existența sufixului în megl. e dubioasă (Capidan, Megl., I, 194).

-uț: sufix diminutival: la substantive: dr. *căluț, fiuț, căsuță, furculiță*, la adjective: *bunuț, grăsuț*; ar. *ńikuts*; megl. *drăcuts, pălmutsă*.

COMPOZIȚIA

Adjectiv și substantiv:

dr. *amiazi*, ar. *ńadză*, megl. *ńazăts* < lat. *ad-mediam-diem*.

dr. *miază-noapte*, ar. *ńadză-noapti*, megl. *ńază-noapti* < lat. *mediam noctem*.

dr. *miază-zi*, ar. *ńadză-dzuă* < lat. *mediam diem*.

dr. *mijloc*, ar. *ńolğuc*, megl. *mejluc* < lat. *medius locus*.

dr. *primăvară*, ar. *primăveară*, *primuveară*, megl. *primăveară* < lat. *primavera*.

Substantiv și substantiv, adjectiv sau verb:

dr. *cîrneleagă*, pl. *cîrnelegi*, ar. *cîrleagă* < lat. *carnem-ligat*.

dr. *cîșlegi*, ar. *cășleadze*, *cășleagă* < lat. *caseum-ligat*.

dr. *codalb*, ar. *cudalbă* < lat. *coda-albus*.

dr. *codobatură*, ar. *cudubatură*, *coadabatură* < lat. **coda-battula*.

dr. *dumnezeu*, ar. *dumnidză* < lat. *domine-deus*.

Pronume: vezi mai sus, p. 112, compusele cu *eccum-*.

Adverbe: vezi mai sus, p. 113 sq., compusele cu *ab-*, *ad-*, etc.

VERBUL

Verbul latin, care exprima, la origine, gradul de desăvârșire al procesului, desvoltă, încă din epoca preistorică a limbii, expresia timpului.

Sistemul verbal latin e compus din două categorii de forme: categoria i n f e c t u m, care exprimă procesul nedesăvârșit încă, și categoria p e r f e c t u m, care exprimă un proces desăvârșit.

Flexiunile, în aceste două categorii, denumite și verbum i n f i n i t u m (proces nedesăvârșit) și verbum f i n i t u m (proces desăvârșit) sunt următoarele:

		Infectum	Perfectum
Indicativ	Prez.	*dīcō*	*dīxī*
	Trecut	*dīcēbam*	*dīxeram*
	Viitor	*dīcam* (*dīcēs*)	*dīxerō*
Subj.	Prez.-viitor	*dīcam* (*dīcās*)	*dīxerim*
	Trecut	*dīcerem*	*dīxissem*
Inf.		*dīcere*	*dīxisse*
Imperat.		*dīc*	
Part. și gerunziu		*dīcens*	
		dīcendum	
		etc.	

Defectele acestui sistem, de a exprima mai de grabă gradul de desăvârșire al acțiunii, punând pe primul plan exprimarea unor nuanțe de sens ce nu pot fi definite cu preciziune, precum și marele număr de forme, au avut drept urmare, în cursul evoluției istorice a limbii, desvoltarea expresiei timpului.

Sistemul perfectului a fost dislocat. Latina dispunea de un aorist, care exprima începutul unei acțiuni în trecut, și de perfectul propriu zis, care exprima o acțiune desăvârșită. *Dixi* a fost simțit ca un preterit, iar *dixerim*, *dixeram*, *dixero*, *dixisse* au fost eliminați. Pentru a se exprima o acțiune desăvârșită, s'au întrebuințat formațiuni cu *habere* + participiul în *-tus*: *habeo scriptum* (v. mai jos, p. 146).

Incă la Plaut (Löfstedt, Peregr. Aeth., 209, n. 1) apare construcția *velle* + infinitivul pentru a se exprima viitorul; o regăsim în latina târzie: *id enim nobis semper consuetudinis erat, ut ubicumque ad loca desiderata accedere volebamus, primum ibi fieret oratio* (Peregr. Aeth., X, 7). (Tot astfel, *possum* + infinitivul, care exprimă prezentul, poate reda și viitorul: *posse oboedire* = *oboediturum esse*, Löfstedt, Ibid., 208.)

Această construcție apare, dialectal, în limbile romanice de vest (retoromană, italiană, meridională, franceză de est) și în română, ca formă normală de viitor: *voi cânta*. Același procedeu este întrebuințat în neo-greacă, albaneza de sud, bulgară și sârbă, astfel încât inovația, în română, a putut fi considerată ca un balcanism, cu toate că faptele nu îngăduie o astfel de explicație (cf. Graur, BL, IV, 42).

Verbele deponente nu s'au păstrat; ele sunt active în latina vulgară: *morire* > dr. *muri*, *ordire* > dr. *urzi*, *patire* > dr. *păți*, *impraeco* (= *imprecor*, CIL, X, 2645; 4: Puteoli), *querunt* (CIL, VI, 34.025; 6: Roma), *funxit* (CIL, XII, 1381; 4: Gallia Narb.), *egredere* (Peregr. Aeth., XII, 3), *labo* (*labunt*: Mulom. Chiron., 121), *scruto* (*scrutant*: Ibid., 120), *vesco* (*vescat*: Ibid., 448).

Conjugări

Cele 4 conjugări au fost conservate: I *cantāre* > dr. *cînta*, II *vidēre* > dr. *vedea*, III *vendĕre* > dr. *vinde*, IV *dormīre* > dr. *dormi*.

Trecerile verbelor dela o conjugare la alta, prin analogie, în epoca latină vulgară și mai târziu:

dela conj. a II-a la a III-a: *augēre* > *augĕre* (dr. *adauge*), *ardēre* > *ardĕre* (dr. *arde*), *mulgēre* > *mulgĕre* (dr. *mulge*), *respondēre* > *respondĕre* (dr. *răspunde*), *ridēre* > *ridĕre* (dr. *rîde*), *sorbēre* > *sorbĕre* (dr. *soarbe*), etc.

dela conj. a II-a la a IV-a: *lucēre* > *lucire* (dr. *luci*), etc.

dela conj. a III-a la a II-a: *cadĕre* > *cadēre* (dr. *cădea*).

dela conj. a III-a la a IV-a: *fugĕre* > *fugire* (dr. *fugi*; *fugere et non fugire*, Probus, GL, IV, 185, 20).

Posse și *velle* apar lungiți în *potēre* (*poterent*, Gr. de Tours, H. F., p. 250, 27), *volēre* (dr. *putea*, *vrea*), după analogia lui *habēre: habui-habēre*, deci *potui-potēre*, *volui-volēre*.

Valoarea incoativă a sufixului *-sc-* pierzându-se, un verb ca *floresco* nu mai are sensul de « încep să înfloresc », noțiunea aceasta urmând să fie exprimată într'altfel. Formele incoative pierzându-și valoarea specială, se amestecă cu celelalte. Verbele de conjugarea a IV-a capătă, la singular și la plural, sufixul *-īsc-*: *finisco*, *finiscis*, *finiscit*, *finimus*, *finitis*, *finiscunt*.

Printre verbele românești formate cu acest sufix, sunt de amintit: *albesc*, *amărăsc*, *îndulcesc*, *înfloresc*, *amuțesc*, *implinesc*, *asurzesc*, *umbresc*, *unesc*, *înverzesc*, etc.

Verbele în *-izare* (< gr. *-ίζειν*), frecvente în terminologia medicală și răspândite de creștinism (*baptizare*, *exorcizare*, etc.), au căpătat o mare desvoltare. Verbele în *-are* își formează o

nouă paradigmă, prin adoptarea acestui sufix: dr. *lucrez* (pe lângă *lucru*, sec. al XVI-lea), etc.

Trago-tragere î. l. de *traho-trahere*, potrivit proporției *figo-fixi*: *trago-traxi*, dr. *trag-trage*.

Stingo (Priscian, GL, II, 525, 31), î. l. de *stinguo*, dr. *sting*.

Coco, *cocere* (*coqus non cocus*, *coquens non cocens*, *coqui non coci*, App. Pr., 38, 39, 40), î. l. de *coquo*, *coquere*, dr. *coc-coace*, poate refăcut după pf. *coxi* sau prin evoluție fonetică normală (v. mai sus, p. 76).

Tot astfel, **torco-torcere*, dr. *torc-toarce*.

Ar. *avdu*, megl. *ud*, istr. *åvdu*, cu *d* analogic, după proporția *lauzi-laud*, deci *auzi-aud* (Pușcariu, Ét. de ling. roum., 29 sq.).

Forme de conjugare

I n d. p r. 1 sg. *deștingu*, *ucigu* (cu *g* î. l. de *d* etimologic: *deștind*, *ucid*), din secolul al XVI-lea, se explică prin analogia cu verbele în care *g* e etimologic la 1 sg.: *incingo* > dr. *încingu*; analogia a pornit dela participiu: *incins-deștins-ucis*, deci 1 sg. *deșting*, *ucig*, ca 1 sg. *încing*.

1 sg.: *dormo*, *faco* (î. l. de *dormio*, *facio*), cu eliminarea lui *y* (*dormiŏ*, *faciŏ*), sunt formele normale în română, ca și în italiană și în spaniolă; de asemenea, **moro* (î. l. de *morio* < *morior*), în română și în spaniolă. Dar *y* a fost conservat în 1 sg. *audio*, *venio* > dr. *auz*, *viu* (< *viñu*). *y* a fost introdus în desinența unor verbe trecute la conjugarea a II-a: *cadēre-cadeo*, dr. *caz*, și chiar la verbe de conjugarea a III-a: **credo*, dr. *crez*, **ponio* (cf. *poniret*, CIL, X, 825; 8: Pompei), dr. *pui* (< *puñu*).

Vendĭs, 2 sg., a căpătat un *ī*: *vendīs* (dr. *vinzi*) care se explică prin proporția *vendĭt*(3 sg.)-*dormĭt* (3 sg.): *vendīs* (2 sg.)-*dormīs* (2 sg.).

Pornindu-se dela 1 sg. *dormo-canto-vendo*, 2 sg. *cantas* a fost înlocuit cu *cantīs* (dr. *cînți*), prin analogie cu *dormīs*, etc.

1 pl. *cîntăm*, î. l. de *cîntam* (păstrat în istr.) e refăcut după analogia verbelor de conj. I (*tace-tăcem*, etc.).

Morariu, II, 8-9.

Mînca se explică prin formele cu accentul pe terminație, de ex.: *manducamus* > **măndu̧căm*, apoi, prin sincoparea lui *u*, **măndcăm* > **măncăm* > *mîncăm* (pentru *ă* > *î*, Rosetti, BL, III, 105-106). Formele scurte de 1 și 2 sg.: *mînc*, *mînci* au fost refăcute după aceste forme de plural. *Mănînc*, *mănînci*, *mănîncă* provin din 1 sg. **mănduc* > **mănduṅc* (cu propagarea nasalității, cf. *genuchi* > *genunchi*) > **măndînc* (dela **mănducăm*, cu *u* neaccentuat > *î*, Candrea, BSF, I, 28) + forma scurtă *mînc*.

Mînc este forma sincopată (Morariu, II, 16). Alte explicații la Pușcariu, Ét. de ling. roum., 107, n. 1 (*manducare* > *mînca*; *mănînc*, cu reduplicare, în vorbirea copiilor) și Meyer-Lübke, Mitteil. d. rum. Inst. Wien, I, 3, n. 1.

Potēre (î. l. de *posse*): 1 sg. *poteo* > *pocĭu* (prin asibilarea lui *t* + *e*; sec. XVI: Densusianu, H.d.l.r., II, 205); cf. Virgilius gram.: *est poteo secundae coniugationis* (p. 59, 16).

Morariu (II, 22-23) exclude posibilitatea existenței unui * *potio*. Totuși *poteo* e atestat și explică în mod mulțumitor forma din dacoromână.

1 sg. **dao*, *stao* explică pe dr. *dau*, *stau*, iar **vao*, refăcut după *stao* (Meyer-Lübke, Gr., II, § 228), pe ar. 2 sg. *vaĭ* (1 sg. conj. pr. *se vaĭ*, 2 sg. imper. *vaĭ*, cf. dr. *va*, Pușcariu, EW, 1847). 2 sg. *dai*, *stai* < *das*, *stas*, cu *i* după analogia pers. 2 sg. *ai* < *habes*. 3 sg. *dă*, *stă* (ar. *da*, cu *a* conservat), după analogia verbelor de conjugarea I: *cîntă*, *laudă*, etc. 3 pl. *dau*, *stau*, după analogia lui *au* (3 pl.).

Şiadbei (Romania, LVI, 339, n. 1) consideră pe *ă* normal la 2 sg. imperat. şi 3 sg. ind. pr.: *dă, fă,* etc. Formele cu *a* ar fi analogice, după *dau, dai,* etc.

Existenţa lui **faco* (dr. *fac*) e confirmată de 3 pl. *facunt* (CIL, III, 3551: Pannonia infer.); tot astfel, fac 3 pl. în *-unt,* î. l. de *-ent*: *cad(u), pot(u), şed(u).*

I m p e r f. i n d. Paradigmele româneşti se explică prin *-ābam, -ēbam, -ībam,* (sau *-ēam, -īam,* cu dispariţia lui *-b-*); *cînta, cîntai,* etc., *tăcea, auzea,* etc. *-m* dela 1 sg. este analogic (în sec. al XVI-lea, analogia nu se produsese încă: Densusianu, H.d.l.r., II, 213); el provine dela 1 pl., unde *m* interior se păstrase, în silabă accentuată. *i̯* dela 2 sg. este analogic, după celelalte timpuri (*-ĭ*).

Desinenţa pers. 3 pl., în secolul al XVI-lea, era *-a* (Densusianu, H.d.l.r., II, 214), ca şi în aromână, megleno- şi istroromână: *cînta* (Capidan, Arom., 453); *-au* din limba literară de astăzi este analogic: *ei au-ei aveau-ei cîntau* (Densusianu, l. c.).

Puşcariu, DR, III, 773, pleacă dela inversiunile: *el cîntat-a, ei cîntat-au.*

P e r f e c t u l i n d i c a t i v u l u i. Formele cu reduplicare dispar. Numai 1 sg. *dedi* şi *steti* sunt păstraţi în limbile romanice; în dr. (sec. al XVI-lea): *dediu* (Densusianu, H.d.l.r., II, 242-243).

Formele cu *-v-* dispărut şi acele contrase ale perfectului ind. la conj. I: *-ai* (< *avi*), *-asti, -aut* (*-ait, -at*), *-amus, -astis, -arunt* (forma în *-ere* nu e întrebuinţată în textele care conţin vulgarisme, Löfstedt, Peregr. Aeth., 36-39, H. Hagendahl, Die Perfektformen auf *-ere* u. *-erunt,* Uppsala, 1923, p. 2 sq.) sunt atestate în limba vorbită: 1 sg.: *probavi non probai* (Probus, GL, IV, 160, 14), *calcavi et non calcai* (Id., 182, 11); în inscrip-

ții: 3 sg.: *exmuccaut* (CIL, IV, 1391; 4: Pompei), *donaut* (CIL, VI, 6870, 2: Roma), *educaut* (CIL, XI, 1074; 5-6: Parma), *dedicait* (CIL, VIII, 5667; 4: Numidia), *laborait* (CIL, X, 216; 5: Grumentum, Lucania, Italia).

Perfectele în *-ui*, în locul perfectelor radicale sau cu reduplicație, sunt frecvente: *fecuit* (CIL, III, 6010; 137: Pannonia, Noricum, Raetia), *bibui*, *cadui*, *credui*, *nascui*, *stetui* > dr. *băui*, *căzui*, *crezui*, *născui*, *stătui*. *Dedī* și *vīdī* trec la perfectele slabe în *-ui*: dr. *dădui*, *văzui* (dar *dedĭu* < *dedi* s'a păstrat și el).

Absconsi (Caper, GL, VII, 94, 16) explică pe dr. *ascunse*; *deștinse*, *încinse*, *prinse*, *răspunse* pot fi refăcute în română, prin analogie.

Formele analogice *posit* (CIL, I², 1780; 4: Sulmo, Italia centrală; III, 1742; 4: Dalmatia; 1969: Salonae; 2202, 5: Salonae), *poserunt* (CIL, III, 7572; 6: Tomis; 12.598; 4-5: Mehadia) explică pe dr. 3 sg. *puse*, 3 pl. *puseră*.

Perfectele în *-si*. La 1 sg., forma originară este păstrată încă, în sec. al XVI-lea: *aduș(u)*, *plînș(u)*, *puș(u)*, etc. (Densusianu, H. d. l. r., II, 218); ea a fost înlocuită, mai târziu, de forma analogică *adusei*, etc.

Conj. 1. 2 sg. *cîntași* reproduce probabil pers. 2 sg. a m.-m.-ca-pf.: *cantasses* (A. Procopovici, RF, II, 8 sq.). 3 sg. *cîntă*, cu *-ă* neexplicat, ca și *ă* dela 1 pl. *cîntăm*. 2 pl. *cîntat* (sec. al XVI-lea), conj. a II-a: *-ut* (*văzut*), conj. a III-a: *-et* (*ziset*), conj. a IV-a: *-it* (*venit*), după cum urmează: *dixistis* > **ziseste* > **ziste* (prin sincopa lui *e*); **ziste* > *zisetu*, prin analogie cu *zisemu*. 3 pl. *-ară*, î. l. de *-aru*, reproduce desinența pers. 3 pl. a m.-m.-ca-pf.: *cantarant*.

Procopovici, RF, II, 11 sq. Șiadbei, Romania, LVI, 343 sq. A. Procopovici, l. c., a combătut explicația lui Pușcariu (DR, I, 330), după care *cîntași* ar reproduce pe *cantasti*, cu *-ști* redus

la *-şi* în legături sintactice, când pronumele personal se aşeza după verb: *cîntaşti tu, lăudaşti te* (cf. şi Şiadbei, Romania, LVI, 339 sq.). Densusianu, H.d.l.r., II, 221-222 explică desinenţa pers. 3 sg. *-ară* prin *-aru* (< *-arunt*), după analogia pers. 3 sg. cu desinenţa *-ă*.

Conj. a III-a: 1 sg. *feci(u)*, 2 sg. *feceşi* (sec. al XVI-lea; ar.); 1 sg. *făcui*, 2 sg. *făcuşi* sunt analogice: ind. pr. *fac*, inf. *facere*. In privinţa schimbării de accent la perfectele în *-ui* (*potu'i* î. l. de *po'tui*), ea a fost explicată prin analogie cu *fui*, etc. (cf. E. Herzog, DR, II, 883), deşi această schimbare se poate explica mai bine prin influenţa perfectului de conjugarea I şi a IV-a: *cînta'i, dormi'i*, sau chiar prin uniformizarea accentului în paradigmă: *putu'şi, putu'm, putu't, putu'ră* atrag pe *putu'i, putu'*.

Discuţia la Densusianu, H.d.l.r., II, 232 şi Morariu, I, 1, p. 28 sq.

Perf. compus cu *habere* apare la Gr. de Tours: *promissum enim habemus... nihil sine ejus consilio agere* (H. F., p. 372, 9-10).

P r e z. c o n j u n c t i v u l u i. S'au păstrat numai formele de 3 sg. şi pl.: *să cînte* < *cantet, cantent, să vază* < *vidiat, vidiant, să cură* < *currat, currant*. Celelalte persoane sunt luate dela indicativul prezent. Verbele conţinând pe *y* în desinenţă prezintă la pers. 3 sg. sau pl. un *-ă*, provenit în mod normal din evoluţia lui *y* + *e*: *să cază* (sec. XVI), *să vază*; acest *ă* trece la *e* când e precedat de *n* + *y*: *se vinie* (sec. al XVI-lea).

Densusianu, H.d.l.r., II, 208 sq.; Morariu II, 2, p. 3 sq.

C o n d i ţ i o n a l u l p r e z. Perf. conjunctivului latin, confundat cu viitorul II ind. (*intraverim* + *intravero*) este întrebuinţat în secolul al XVI-lea ca condiţional prezent:

Conj. I: *într-are* (și *într-aru*), *-ari*, *-are*, *-arem*, *-aret*, *-are*. Conj. a II-a: *tăc-ure*. Conj. a III-a: *zis-ere*. Conj. a IV-a: *auz-ire*. Ex.: 1 sg. *întraru*, 2 sg. *ascultari*, 3 sg. *lucrare*, 1 pl. *arătarem*, 2 pl. *ascultaret*, 3 pl. *ascultare*.

Forma compusă cu condiționalul prez. al verbului *a avea* (v. mai jos, p. 136) își are originea în construcții de felul acesta, atestate în latina târzie: *sanare te habebat Deus per indulgentiam, si fatereris* (Migne, Patrol. lat., XXXIX, t. V, col. 2214, 4).

Mai-mult-ca-pf. subjonctivului e trecut la indicativ, în limba română, și aceasta constitue o trăsătură caracteristică a românei, față de celelalte limbi romanice (Gamillscheg, Roman. Tempuslehre, 82). Conj. I: 1 sg. *cîntase* (sec. al XVI-lea), 2 sg. *cîntași* (> *cîntaseși*), cu *ĭ* desinență a pers. a 2-a (< *cantavisses*); după analogia verbelor de conjugarea I și a IV-a: (proporția *cîntai-cîntase*, *dormii-dormise*: *vîndui-vînduse*, *tăcui-tăcuse*), s'a alcătuit paradigma verbelor dela celelalte conjugări.

Participiul trecut. Formele în *-atus* și *-itus* (*laudatus*, *finitus*) sunt normale. După analogia acestor participii, s'a răspândit un tip nou în *-utus*, restrâns în mod normal la câteva verbe în *-u*: *habui-habutus*, *placui-placutus*, etc., pe lângă forma obișnuită în *-ĭtu: habitus*, *placitum*. In felul acesta se explică extinderea formelor în *-utu* la verbele de conj. a III-a: *credutus*, *perdutus*, *vendutus*, etc.; cf. în inscripții: *venutus* (CIL, VIII, 9212; 2: Mauretania), *Redduta* (n. pr., CIL, VIII, 1700; 2-3: Numidia, Africa).

Numărul participiilor trecute în *-s* a fost sporit prin crearea unor forme nouă, în dacoromână, derivate din perfectele în *-si*: *adaos* (dar ar. *adaptu*), *ascuns* (ar. *ascumtu*), *încins* (ar. *tsimtu*), *răspuns*, *strîns* (ar. *strimtu*), etc.

Participiile dr. în *-t*: *frînt*, etc. presupun forme cu *n*, după analogia formelor de prezent *frango*, etc.

Imperativul latin e păstrat și apare normal în secolul al XVI-lea: *dĭc* > *zi*, *fac* > dr. *fă*, *sta* > *stă*, etc. La pl., e întrebuințat încă în secolul al XVI-lea conjunctivul pr. 1 și 2 pl.: *blem* < *ambulemus*, *bleți* < *ambuletis*, *păsați* (istr. *pasets*); cf. astăzi: 2 pl. *iubiți*, *osîndiți*, etc. (< *să iubiți*, *să osîndiți*, î. l. de *cantate*, *facite*, etc.).

Morariu, I, 1, p. 42-43. Densusianu, H.d.l.r., II, 233-234.

Imperativul negativ nu reproduce imperfectul conjunctivului latin (*non diceretis*, Morariu, I, 1, p. 39 sq.; II, 2, p. 66), ci o formă a imperativului negativ refăcută după analogia construcției negative cu infinitivul, la care s'a adăogat desinența pers. 2 pl. (Densusianu, H.d.l.r., II, 235-236; Byck, BL, III, 58):

	2 sg.	2 pl.
sec. al XVI-lea	*nu zicere*	*nu zicereți*
modern	*nu zice*	*nu ziceți*

Verbele auxiliare

Studiu de ansamblu: Fr. Streller, Das Hilfsverbum im rumänischen, WJb., IX, 1 sq.

Dr. *a avea*, întrebuințat ca auxiliar, prezintă la pers. 1 sg. și pl. pe *am*; forma de 1 pl. se explică ținându-se seamă de faptul că *habeo*, ca auxiliar, nu era accentuat în frază. Deci: *habemus* > dr. *am*, ca și *habetis* > dr. *ați*. 1 pl. *am* a înlocuit pe 1 sg. *aibu* (< *habeo*). Inlocuirea formei de pers. 1 sg. cu forma de pers. 1 pl. e atestată deseori, în diverse limbi: individualul (1 sg.) e înlocuit de colectiv; cf. în fr. pop.: *je n'avons pas*, *je parlons* (Spitzer, DR, V, 498 sq.); în scrisori particulare românești

dela începutul secolului al XVII-lea, se întrebuințează pers. 1 pl., subiectul fiind la singular: *(eu)... scriem multă închinăčiune...*; *eu, vornec Torčiul de Cîmpulung, scriem...* (LB, n-le 3, 9, 12, 13, etc.).

Exemplele din Palia dela Orăştie (1582), în care se întrebuinţează 1 pl. î. l. de 1 sg. sunt desigur erori (Densusianu, H.d.l.r., II, 229): *mă voiu turna la tine să custarem* (XVIII, 10), *să mâ întramъ* (XXX, 3), şi nu pot fi luate în consideraţie pentru a exemplifica teoria de mai sus (Gamillscheg, Roman. Tempuslehre, 101).

Influența formei de 1 pl. asupra aceleia de 1 sg. e frecventă, în istoria paradigmelor verbale (de ex., la imperf. ind., 1 sg. *cînta* > *cîntam* sub influența lui 1 pl. *cîntam*). Celelalte forme se explică după cum urmează: 2. sg. *habes* > **aes* > **as* > dr. *a* + *i* caracteristic al pers. 2 (cf. *dai*, *stai* < *das*, *stas*). 3 sg. *habet* > **haet* > **hat* > dr. *a*. 1 pl. dr. *am*, 2 pl. dr. *ați* < *habemus*, *habetis* neaccentuați. 3 pl. *habunt* (> **haunt*, **haut*; cf. *daut*) > dr., megl. *au*.

Dintre explicaţiile ce s'au dat, trebue eliminată aceea care admite influenţa paradigmei alb. 1 sg. *kam* - 3 sg. *ka* asupra paradigmei româneşti: 1 sg. *aib* - 3 sg. *a*, sau a bg. *iměti* « a avea » (1 sg. *imam*, Capidan, Megl., I, 175), întrucât o astfel de influenţă din partea limbii bulgare nu a fost observată decât în sudul Dunării, unde condiţii de viaţă particulare au îngăduit un contact intim între populaţiile de limbă română şi bulgară (cf. megl. *săm* < bg.). Influenţa unei forme autohtone, al cărei fonetism ar fi fost apropiat de alb. *kam* « am » (Schuchardt, Vok., III, 49; cf. dr. *avut* « bogat » - alb. *kamëš* « id. », G. Meyer, Et. Wb. d. alb. Spr., 171) nu poate fi exclusă, deşi această presupunere apare inutilă, în urma explicaţiei de mai sus.

Paradigma lui « avea », atunci când nu era întrebuințat ca auxiliar și era, deci, accentuat, prezintă următoarele modificări:

3 sg. *are* (î. l. de *a*), dela *haberet* (sau *habuerit*) neaccentuat > *are*.

Incercarea lui Skok (ZRPh., L, 490 sq.) de a explica pe *are* prin *habet*, cu *r* introdus pentru evitarea hiatului, nu are şanse de a fi admisă, pentrucă, atunci când fenomenul acesta se produce, consoana intercalată este determinată de natura vocalelor respective.

1 pl. *avem* < *habemus*. 2 pl. *aveţi* < *habetis*, cu *v* analogic, după part. tr. *avut* (ar. *avută*); aromâna a păstrat forme normale fără *-v-* (v. mai jos). Paradigma conjunctivului se explică fără dificultate din *habeam*, *-as*, *-at*, etc., neaccentuat: 1 sg. *să aibu*, 2 sg. *să aibi* (ar. *să aģĭ*, reprezentant normal al lui *habeas*, Capidan, Arom., 493), 3 sg. *să aibă* (sec. al XVI-lea; formele de astăzi, 1 sg. *să am*, 2 sg. *să ai*, vin dela ind. pr.); 1 pl. *să avem*, 2 pl. *să aveţi* (î. l. de **aem*, **aeţi*, fonetisme conservate în aromână, Capidan, Arom., 490), sunt refăcute de asemenea după part. tr. *avut* şi au fost atrase de 1 şi 2 pl. dela ind. pr.

Arom. 1 pl. *aem* (şi *avem*), 2 pl. *aetsĭ* (şi *avetsĭ*), Capidan, Arom., 490 şi 493.

Imperf. ind. *-v-* din paradigma imperfectului ind. (*aveam*, *aveai*, *avea*, *aveam*, *aveaţi*, *aveau*) se explică prin analogia cu part. tr. *avut* sau cu perf. simplu: *avui*, etc. (Streller, WJb., IX, 45). Cond. pr. 1 sg. *aş* prezintă dificultăţi pentru a fi explicat prin *habuissem* (> **aeş* > **aş*; cf. 3 sg. ind. pr. *a* < *habet*), dar totuşi altă derivaţie nu pare plauzibilă. 2 sg. *ai* (cf. 2 sg. *ai* ind. pr.). 3 sg. *ar* (sec. XVI: *are* şi *ară*). 1 pl. *am*. 2 pl. *aţi* (cf. 1 pl. *am*, 2 pl. *aţi*, ind. pr.). 3 pl. *ar*.

2 sg. *habias*, CIL, III, p. 961; 16: Tragurium, Dalmatia. Teoria lui Weigand, reluată de Philippide (Orig. Rom., II, 202, sq.; cf. Id., Ist. lb. rom., I, 69 sq.), care explică pe *aş* < *volebam sic*, a fost combătută în mod convingător de Tiktin, ZRPh.,

XXVIII, 691 sq. In formele auxiliarului din istroromână este evident amestecul lui *vrea*, după cum a arătat Tiktin (l. c.) cu bună dreptate: cf. Gamillscheg, Roman. Tempuslehre, 145. « Ebenso ist die Herleitung von *habuissem* zu verwerfen, das, wie Weigand ([WJb., III], 154) mit recht bemerkt, bestenfalls *ase* ergeben hätte » (Tiktin, ZRPh., XXVIII, 703).

Paradigma auxiliarului **fire* prezintă inovațiile următoare: 1 sg. *sum* > *su* și *s*; 2 sg. *ești*, refăcut după 3 sg. *este* (cf. *crește*-*crești*; alb. 3 sg. *ëštë* « este »). 1 pl. *sem* < *simus*, introdus în flexiunea ind. pr., ca și în Italia de sud (Meyer-Lübke, Gr., II, § 210; *simus* la Suet. Aug., 87, în CIL, IX, 3473; 14: Italia centrală și la Marius Victorinus, GL, VI, 9, 5-6: «*Messala*, *Brutus*, *Agrippa pro* sumus simus *scripserunt*»). 2 pl. *seți* < **sĭtīs*, adus de *simus* (*setis*: Pârvan, Ulmetum, II, AAR, XXXVI, ist., 333; Daicoviciu, A.I.St.Cl., I, 2, 63-64). 3 pl. *sint* > *sînt* (formă normală în sec. al XVI-lea; *sunt* e o formă savantă, introdusă de școala latinistă în secolul al XIX-lea).

Meyer-Lübke, Gr., § 208: *seți* refăcut după *sem*. 1 pl. *semŭ*, 2 pl. *setsĭ* în aromână (Siracu: Capidan, Arom., 484 și 488). Asupra lui *simus*, *sitis*, cf. Skok, Časopis pro moderni filologi, XV, 152 sq.

In aromână și megl., 1 și 2 pl. sunt trecute dela conjunctiv la indicativ (*fimus*, *fitis*): ar. *h'im*, *h'itsĭ* (Capidan, Arom., 484), megl. *im*, *its*, (Id., Megl., I, 173).

Subj. *fiam*, etc.: dr. *fiu*, *fii*, *fie*, *fim*, *fiți*, *fie*.

Perf. ind. Formele atestate în secolul al XVI-lea: 1 sg. *fuiu*, 2 sg. *fuseși*, 3 sg. *fu*, 1 pl. *fumu*, 2 pl. *fusetu*, 3 pl. *fură* sunt normale, afară de 2 sg. și pl. Intr'adevăr, ne-am fi așteptat la *fuși* (formă normală în ar. și megl., Capidan, Arom., 485; Megl., I, 172) și *fuți* (formă normală în megl., Capidan, Megl., I, 172); *fuseși* și *fusetu* se explică prin introducerea paradigmei mai-m.-caperfectului conjunctivului în paradigma perfectului indicativu-

lui, fapt care se poate observa și în latina târzie, când m.-m.-ca-pf. conj. e întrebuințat cu valoare de imperfect: *utque sibi equitatus, qui ex provincia fuisset, praesidio esset; existimant* [*prope*] *magna pars hominum, qui in his castris fuissent, se prope captos esse* (Bellum Hisp., II, 2; III, 9). Aromâna a rămas fidelă paradigmei perfectului latin: 1 sg. *fuĭ*, 2 sg. *fuşĭ*, 3 sg. *fu*, 1 pl. *fum*, 2 pl. *fut*, 3 pl. *fură*. După analogia lui *avui-avut*, *văzui-văzut*, ea și-a format un participiu trecut, care lipsea: *fui-fut* (*fută*; Pușcariu, ZRPh., XXVIII, 689). Dacoromâna și meglenoromâna, pornind dela 1 sg. **fuş* (< *fuissem*), și-au creat un part. tr. *fost*, după analogia lui *puş* -**post* (Gamillscheg, Rom. Tempuslehre, 133; Capidan, Arom., 485 și 489).

Streller, WJb., IX, 27 sq., Pancratz, B.-A., I, 77 sq.

Volēre (î. l. de *velle*). Ind. pr. 1 sg. *voĭu* (ar. *voĭ*) < *voleo*. 2 sg. *veri* (megl. *ver*) > *vei* (prin disimilare totală, în legături ca: *veri ruga*) < *velis*. 3 sg. *va* < **voare* (cu *oa* neaccentuat monoftongat: *vare*, *va*, prin scurtare) < *volet*. 1 pl. dr., ar., megl. *vrem* (istr. *ren* < *vrem*) > *vem*, *văm*, *vom* (sec. al XVI-lea; dispariția lui *r*, ca mai sus, la *vei* < *veri*; *e* > *ă*, în *văm* < *vem*, sub acțiunea oclusivei labiale precedente, Rosetti, BL, III, 102; *ă* > *o*: *vom*, sub acțiunea oclusivelor labiale înconjurătoare, cf. Graur, I et V en lat., 76; BL, III, 50) < *volemus*. 2 pl. *vreți*, ar. megl. *vrets(ĭ)*, *veți* (istr.) < *voletis* (v. *vrem*). 3 pl. *vor* < *volunt*.

Formele *vem*, *văm* atestate în secolul al XVI-lea probează, după cum a observat Densusianu, H.d.l.r., II, 228, că *vom* și *veți* nu trebue explicați prin *volumus*, **velitis* (Philippide, Orig. Rom., II, 202). Pușcariu, DR, VI, 387 sq. a căutat să explice pe *va* 3 sg. și *vom* 1 pl. prin *vadere*. Cf. critica lui L. Preda, GS, VI, 306 sq. *oa* > *a* când era precedat de o oclusivă labială: *afară* < *afoară*, *povară* < *povoară*, etc. (Graur, BL, III, 47). Deci *voare* > *va* e un fenomen normal.

SINTAXA

NUMELE

Intrebuințarea participiului trecut, format cu ajutorul sufixului *_-to-_ (_-tus_, _-sus_), ca adjectiv verbal: _apīscor-aptus_, _nancīscor-nactus_, _amō-amātus_, _rīdeō-rīsus_ (< *_rīd-tos_), _mitto-missus_, etc., e comună tuturor limbilor romanice: dr. _adormit_, _băut_, _mîncat_, etc.

Prin tendința latinei vulgare de a nu mai întrebuința flexiunile cazurilor pentru a exprima raporturile dintre cuvinte, flexiunile sunt întrebuințate uneori fără nici o distincție; se pot cita exemple de acorduri greșite, în inscripții, de ex.: _D. M. et memoriae aeternae Vitalini felicis homini sapientissimo et fidelissimo_ (CIL, XIII, 1906: Lyon).

Cazuri

Prin dispariția desinențelor, întrebuințarea prepozițiilor a fost extinsă pentru a exprima, în frază, raporturile dintre diferitele părți ale discursului. Tendința aceasta se desvoltă în latina vulgară și este pe deplin realizată în limbile romanice.

G e n i t i v u l. Construcția _fiul regelui_, în care substantivul întrebuințat ca atribut este pus la cazul genitiv, reproduce

construcția latină *filius regis*. Tot astfel, raportul de posesiune este exprimat prin genitiv: *casa regelui*: *domus regis* (în aromână, construcția — azi arhaică — cu *de*: *hil'e di Evă*, etc., Capidan, Arom., 386). Construcția ablativul cu prep. *de*, în locul genitivului partitiv, apare în latină încă din epoca arhaică, dar este reprezentată de numeroase ori în latina vulgară: *qui... et sacrificarent de animalibus* (Augustin, Conf., III, VII), *nescio quando dicitur quidam furasse de sancto ligno* (Peregr. Aeth., XXXVII, 2). Cf. în dacoromână (sec. al XVI-lea): *ca urul de ğiudeți, întru ura de săѫbăte, îmbucă de trupul lu* (Rosetti, L.r.s. XVI, 120) și în istroromână: *pitsorle de om* « picioarele omului », *zidu de căsę* « zidul casei », etc. (Pușcariu, Istr., II, 243).

In aromână și megleno-română, genitivul numelor proprii se construește cu *de*: ar. *niposl'i di Sim*, *la guva di lamnee*, megl. *Asan di Goga*, *Musa di Cristu* (Capidan, Arom., 526-527; Megl. I, 203).

Ca o inovație românească apare întrebuințarea prep. *de* + acuzativul, î. l. genitivului latin, pentru a lega obiectul de verbe cu sensul de « a-și aminti, a uita »: *mi-aduc aminte de...*, *am uitat de...*; tot astfel, după verbe care exprimă percepțiunea: « a vedea, a auzi, a ști » sau « a spune, a întreba »: *am auzit de toate acestea*, *am ascultat de sfaturile tale*, *am aflat de fuga lui*, *am uitat de toate vorbele rele*, etc.

Construcții de tipul acelor care urmează: *cetatea Brașovului*, *Tîrgoviștei*, *ținutul Vrancei*, *țara Severinului*, etc., în care numele de localitate este la genitiv, reproduc construcția latină cu genitivul « definitivus »: *terra Egypti* (Peregr. Aeth., V, 9), etc.

D a t i v u l. Construcția de tipul *dă apă calului*, în care complementul indirect este la dativ, reproduce construcția

latină cu dativul adverbal: *dat equo aquam, do vestem pauperi*. Româna, ca şi limbile romanice, cunoaşte construcţia cu prep. *ad* + acuzativul: *dă apă la vite*, etc., care a înlocuit cealaltă construcţie şi e întrebuinţată şi în latina târzie (cf. în Vulgata: *dicere ad*, î. l. dativului: *clamare ad Dominum, quia haec dicit Dominus ad me*, Isa., 18, 14; *voce mea ad Dominum clamavi*, Ps., 3,5, etc.). Dar o construcţie ca *flamma fumo est proxuma* (Plaut. Curc., 53) e redată în româneşte cu ajutorul prep. *de*: *flacăra e aproape de fum*.

A c u z a t i v u l. Aromâna a păstrat vechea construcţie latină, acuzativul direcţiei: *mi duc Bitule, ai s-ńiardzim Tricolu*, etc. (Capidan, Arom., 531; cf. la Plaut, Mil., 975: *venit Ephesum*; Merc., 937: *Cyprum veni*), pe când dacoromâna reproduce construcţia latină inovată, cu prepoziţie: *mă duc la Tîrgovişte*; cf. la Plaut (Bacch., 171): *postquam hinc in Ephesum abii*.

Româna — ca şi spaniola — a rămas fidelă construcţiei latine *bibere aquam* (dr. *bea apă*), pe când celelalte limbi romanice întrebuinţează în acest caz construcţia cu *de* partitiv: fr. *boire de l'eau*, etc.

A b l a t i v u l este cazul local sau adverbial. Il găsim întrebuinţat ca un veritabil locativ, fără prepoziţie, de Plaut (Amph., 272): *hac noctu*, şi în latina târzie: *noctu una* (CIL, VIII, 12.794; 6: Carthagina). Construcţia aceasta a fost conservată în română: *noaptea, ziua, seara, dumineca*, etc., adică « în timpul nopţii, zilei, etc. ».

ARTICOLUL

I l l e. Limba latină nu cunoştea întrebuinţarea articolului definit, ca limba greacă. Ea şi l-a creat în cursul desvoltării sale istorice, din pronumele demonstrativ (în traducerile din

grecește dela sfârșitul secolului al III-lea și începutul secolului al IV-lea d. C., articolul din versiunea grecească este redat prin *ille*, *ipse*, *hic*, *iste* sau *idem*). Româna întrebuințează ca articol forme derivate din pron. *ille*. Trecerea dela demonstrativ la articol s'a făcut treptat. Valoarea demonstrativă a adjectivului slăbise; pentru întărirea numelui sau adjectivului, s'a recurs la *ille*, întrebuințat, prin urmare, ca o întărire morfologică sau sintactică. Procesul a fost lent și lung; de abia cu începere din sec. al VII-lea se poate vorbi de crearea unui articol propriu zis. Aceasta e data când articolul apare cu o fizionomie bine determinată în texte. In limba vorbită, el era întrebuințat însă mai de mult.

V. expunerea generală a lui G. Guillaume, Le problème de l'article et sa solution dans la langue française, Paris, 1919, care a arătat că rolul articolului este de a reduce ideea generală a numelui la o idee strict particulară; procedeul articolului permite numelui să treacă dela o generalitate mai mare la una mai mică și dela o reprezentare obiectivă la o reprezentare subiectivă: *om - un om - omul*. Pentru latină: G. Wolterstorff, Historia pronominis *ille* exemplis demonstrata, Marburg, 1907. G. L. Trager, The use of the latin demonstratives (especially *ille* and *ipse*) up to 600 A. D., as the source of the romance article, New-York, 1932. Thesaurus linguae latinae, VII, 1, fasc. 3, col. 359, 38 sq.

In textele anterioare secolului al VII-lea, *ille* are numai rolul de întărire morfologică sau sintactică, nu acel de articol. *Ille* cu valoare de demonstrativ (= « acel ») apare în exemple ca: *toti illi montes*, *ad puteum illum*, *attendimus locum illum* (Peregr. Aeth., II, 6; XX, 4; 8). El nu are încă funcție de articol, ci numai aceea de a atrage atenția asupra cuvântului pe care îl determină, în exemplele următoare: *illum reliquit alterum apud matrem domi* (Plaut. Men., 28), *minorem illam Italiam*

captam (Gr. de Tours, H. F., p. 136, 8). Sunt însă linguiști care susțin că *ille* funcționează ca articol în exemple ca: *cum autem pervenissent ad illum seniorem alium* (Vitae patr., III, 5, p. 741 D), *morbum digerant, dum varietatem barbarum per suam voluntatem illi morbo* (Mulom. Chiron., 181), *si quod jumentum ab utrisque musculis vexabitur... si dexteriores fuerint, nihil mali est. sed si sinisteriorem partem cadens subcumbet, optimum est non movere illum jumentum de loco* (Id., 470), *haec ergo vallis ipsa est, in cuius capite ille locus est, ubi sanctus Moyses.... iterum locutus est*; *sero autem illi dies paschales sic attenduntur* (Peregr. Aeth., II, 2; XXXIX, 1).

In privința postpunerii articolului, în română (*omul bun, casa bună*), A. Graur (Romania, LV, 475 sq.) a arătat că ea a fost determinată de așezarea adjectivului după nume: *ille* din construcția *homo ille bonus* a fost rataşat la nume, deși la origine *ille* determina adjectivul.

Cf. obiecțiunile lui Pușcariu, ZRPh., LVII, 143 sq. E. Gamillscheg, Zum romanischen Artikel und Possessivpronomen, Berlin, 1936 (Sitzungsb. d. preussisch. Akad. d. Wissenschaften, phil.-hist. Kl., 1936, XXVII) explică postpunerea articolului, în română, prin ritmul frazei, plecând dela constatarea că în fraza negativă, accentul e așezat în română la începutul frazei, spre deosebire de franceză: *nu' vreau*, fr. *je ne veux pa's* (p. 20).

PRONUMELE

Qui (< *quis*) «care», de ex.: *Johanna... qui bixit* (CIL, III, 9551; 1-2: Salonae), *Alexandria gemit decepta marito qui est putita* (CIL, III, 9623; 4-5: Salonae), *Julianae puelle infelicissime qui vixit* (CIL, III, 8563; 1-2: Salonae); cf. *tu ești če tocmit-ai uricul mieu mie* (sec. al XVI-lea), *aflămu o corabie ce trecea întru Finichia* (DA, s. v., p. 244 sq.).

U n u s. Intrebuințarea lui *unus*, *una* ca articol nehotărît (cf., în română, masc. *un om*, fem. *o femeie*) apare numai în latina târzie. Dar evoluția lui *unus*, *una*, prin stadii intermediare, se poate observa pornindu-se dela latina arhaică. Cf., în Plaut (Pseud., 948): *ibidem una aderit mulier lepida* (= « o femeie »), în care *unus* are valoarea articolului nehotărît de mai târziu: *et dictus unus psalmus* (Peregr. Aeth., IV, 4).

Pronumele posesiv

In gruparea numelui posesorului cu pronumele posesiv de pers. a III-a, când posesorul este despărțit de pronume, indiferent dacă face parte din propoziția principală sau subordinată — deci, în afară de cazurile de așezare enclitică a pronumelui posesiv: *soru-mea, frate-său*, etc.—româna urmează o cale care își are originea în latina vulgară. Intrucât *suus* nu avea corespondent expresiv în latina vorbită, potrivit tabloului următor:

meus	*tuus*	*illius*	*ejus*	*suus*
|	|	|	|	
ego	*tu*	*ille*	*is*	

ille a fost generalizat în latina vulgară ca pron. de pers. a III-a, căpătând valoarea posesivă a lui *eius* și a lui *suus*. Deci:

suus	*illius*	(*ejus*)
	ille	

In română, *său* e întrebuințat pentru a exprima raportul de posesiune, pe când *lui* are toate celelalte funcțiuni:

obiectul respectiv: *treaba lui*; genit. obiectiv: *laudele lui*; posesiv accentuat: *pălăria lui*.

In textele populare, întrebuințarea lui *său* e mult mai restrânsă ca în limba scrisă: statistica arată cum usajul lui *său* crește, în limba scrisă, începând cu textele din secolul al XVI-lea. « Cu cât tonul este mai popular, cu atât întrebuințarea lui *său* este mai rară și aceea a formei 2 a lui *el* mai deasă... compară următoarele locuri... din Ispirescu: *a doua zi se sculară și porniră amîndoi, mai întîi la împăratul, tatăl lui... apoi merse și la împăratul, tatăl femeii lui... Fata cum îl văzu că adormi bine, luă o căpățînă de cal uscată, îi puse capul binișor pe dînsa, îi varsă urcioarele lui, ia pe ale ei și o pleacă la sănătoasa.* Cf. la Negruzzi: *apartamentele nevestei lui se așternură cu covoare, dar* și *îndată strămoșescul său palat luă o nouă formă* » (Al. Philippide, Gr. elem. a lb. rom., 1897, p. 238-240). Cf. în texte populare orale, notate de dialectologi: *da o dzis cătă tată-său să-l îmbrece cu haine albe și cotunii lui șî pe iel* (Candrea, Oaș., 34, XXXIII), *și m'am dus pe brațele lui... și l-o prins noaptea în coliba lui* (Papahagi, M-ții Apuseni, 62, XXII; 63, XXIII), *y-o făcut în chipu lui* (Șandru, BL, I, 96, 3), *tata lui o trimis* (Id., BL, IV, 160, 11).

Meyer-Lübke, Gr., III, § 73. E. Richter, Zur Syntax des rumänischen Possesiv-Pronomens 3. Person, ZRPh., XXV, 424 sq. *Său* și *lui* prezintă, fiecare, inconveniente; *său* este echivoc în ce privește genul: *urciorul său* (*al lui* sau *al ei*?); *lui* este echivoc când, în afară de subiect, propoziția cuprinde încă un substantiv: *Ion și cu tatăl lui* (*tatăl* ar putea fi al altcuiva decât al lui Ion; în acest caz, *său* ar înlătura echivocul).

VERBUL

Perfectul. Perfectul latin exprima îndeplinirea acțiunii: *dixit* « a îndeplinit acțiunea de a vorbi », deci: « a sfârșit de a vorbi ». Dela ideea de acțiune îndeplinită, s'a trecut la

aceea de acțiune trecută: *dixit* « spuse », cu valoarea, deci, a aoristului grec și a perfectului nostru simplu. Ideea de acțiune îndeplinită în trecut era exprimată, în latină, de m.-m.-ca-pf.: *dixeram*.

Româna a rămas fidelă acestui sistem; dar, ca și alte limbi romanice (v. mai sus, p. 126), ea a întrebuințat o formă compusă pentru a exprima preteritul (acțiunea îndeplinită în trecut): *habere* + participiul în *-tus*: *habeo scriptum*.

Originea întrebuințării acestei construcții trebue căutată în construcțiile în care *habeo* indică posesiunea, de ex.: *in ea provincia pecunias magnas collocatas habent* (Cic. De imp. Pomp., 18), *multa bona bene parta habemus* (Plaut. Trin., 347). Construcția vulgară *habeo factum*, numai în latina târzie, după sec. al IV-lea, capătă valoare de perfect: *ecce episcopum cum duce et civibus invitatum habes* « ai invitat... pe episcop » (Gr. de Tours, s. VI d. C., Vit. patr. III, 1, p. 673, 3-4).

J. Kuryłowicz (Les temps composés du roman, Prace filologiczne, XV, 448-453) a arătat că originea acestei construcțiuni trebue căutată în forma pasivă (dativ + *esse*), obișnuită în latină: *mihi factum est*, al cărei echivalent exact este *habeo factum*, în care *habere* are încă sensul primitiv de a « ținea, a poseda ». Cf. M. Nicolau, BL, IV, 24 sq., A. Meillet, Ling. hist. et ling. gén., II, Paris, 1937, p. 120 și expunerea lui J. Vendryes, Sur l'emploi de l'auxiliaire «avoir», Mélanges... Jaq. van Ginneken, Paris, 1937, p. 85 sq.

Intrebuințarea formei compuse nu e generalizată pe întreg domeniul românesc, întrucât aromâna, rămânând fidelă sistemului latin, uzează de aorist (perf. simplu) acolo unde dacoromâna, care a inovat, întrebuințează forma compusă (Capidan, Arom., 541-542). In dacoromână, perf. simplu (*venii*) are, în genere, valoare de aorist, și exprimă deci o acțiune, indiferent de data când a fost făcută, pe când forma

compusă (*am venit*) exprimă o acțiune îndeplinită, ajunsă la termen. Diferențele acestea de aspect, exprimate în dacoromână prin două forme diferite, sunt redate, în aromână, prin o formă unică. In arom.: *căpitanlu di cărave strigă s-easă tuțĭ oaminĭli nafoară, că pînă aoațe plătiră* (Papahagi, Basme, I, 11-12), dacoromâna ar înlocui forma de pf. simplu a lui *plăti* prin forma compusă: *au plătit*. Tot astfel, în fraza: *lo calea cîtră acasă-l'*, *hărios, că vru dumnidză, di ağumse sînătos* (Id., I, 14), dacoromâna ar întrebuința formele de pf. compus: *a vrut*, *a ajuns*.

Dar nu întreg teritoriul linguistic dacoromân a inovat. Intr'adevăr, găsim conservat până în zilele noastre, în Oltenia, un stadiu linguistic asemănător aceluia din aromână; în această privință, Weigand afirmă următoarele, în baza cercetărilor sale la fața locului: «in der Kleinen Walachei, im Gegensatz zum Banat, mit ganz besonderer Vorliebe, selbst für das Perfectum Praesens sind schwache Formen üblich» (WJb., VII, 55-56). In Bănat, Weigand a observat regresiunea formelor de pf. simplu, față de cele compuse (op. cit., III, 241). Gamillscheg (Olt. Mdt., 103) a înregistrat, în regulă generală, în nordul jud. Gorj, întrebuințarea formelor de pf. simplu, la verbele incoative, pe când verbele durative întrebuințează și formele compuse.

Stadiul acesta linguistic nu e oglindit de textele publicate în *Graiul nostru*, I (Mehedinți, Gorj, Vâlcea, Dolj, Romanați), unde perfectul simplu și compus este întrebuințat după normele limbii comune. De asemenea, nici în textele publicate de Vârcol (Graiul din Vâlcea, București, 1910) cu toată afirmația editorului (op. cit., p. 16: «perfectul simplu este foarte răspândit în comparație cu perfectul compus»!). Sunt însă texte populare din Oltenia care oglindesc starea de lucruri descrisă mai sus; v., de ex., N. Plopșor, Amintiri, Craiova, 1934, p. 31 sq.

M a i - m u l t - c a - p e r f e c t u l c o n j u n c t i v u l u i latin e trecut în română la indicativ. Originile acestei întrebuințări apar în texte târzii, de ex.: *suo loco praeteritum est, quod equites ex Italia cum Asprenate ad Caesarem venissent* «... de oarece călăreții venise la Caesar» (Bellum. Hisp., X, 2; Gamillscheg, Roman. Tempuslehre, 31 sq., 95 sq., 160 sq.).

G e r u n z i u l. In română, ca și în latină, gerunziul e întrebuințat ca substantiv verbal: *cetind cartea*, lat. *legendo librum*. Cf., la dativ: *Epidicum operam quaerendo dabo* (Plaut. Epid., 605); la acuzativ (cu *ad*): *quaedam loca eadem alia ad serendum idonea* (Varro, R. R., I, 23, 6); la ablativ: *addendo diem* (Cicero, Phil., II, 110).

I n f i n i t i v u l. Intrebuințarea infinitivului în funcție de complement drept, după unele verbe, apare și în română, cu toate că în română tendința este de a înlocui infinitivul cu subjonctivul: *califul.... se vedea a fi un bărbat de seamă* (Caragiale, II, 257, 13), *se arăta a fi mulțumit* (Ispirescu, Leg., 199), *neavând unde fugi, intră intr'o bute seacă* (Gaster, Chrest., I, 171, 32), *nu ai de ce fi supărat* (Creangă; Dimand, 117); cf. *știu lucra*, *pot vorbi*, *îmi vine a striga*, *începu a cânta*, etc.

E s s e. Pentru exprimarea ideei posesive, *esse* a fost înlocuit în limbile romanice cu *habere*, dar nu și în română, care a rămas fidelă construcției uzitate în latină: dr. *mi-e frică*; cf. Diomed: *non dicimus opus habeo... sed opus est mihi* (GL, I, 316, 33).

ADVERBUL

Originea funcțiunii adverbiale a unor particule apare în texte vulgare, care întrebuințează compuse de felul celor ce urmează: *visa itaque turba de retro et ab ante adorantes* (Baruch,

6, 5, Itala, apud Rönsch, It. u. Vulg., 234), *accessit de retro* (Luc. 8, 44, Id., apud Rönsch, It. u. Vulg., 232), *deintus et deforis non dicimus* (Cledonius, GL, V, 21, 22), *de post cujus morte* (CIL, VIII, 9162; 7-8: Mauretania), *nemo enim dicit « de post forum »*, *nemo enim ab ante* (Sergius, GL, IV, 517, 24), *qui male loquuntur modo ita dicunt « depost illum ambulat »* (Pompeius, GL, V, 273, 26-27), *desubtus pedes* (Mulom. Chiron., 455).

PARTICULELE

A d. Construcția lui *ad* cu valoare finală apare în română în exemple ca: *mᴧrsâ în pădure a lᴧmne, eşind a vânat vădzu un čerb* (Dosoftei, V. Sf., 26, v.; 22, v.; cf. Drăganu, DR, VI, 255, n. 1). Construcția aceasta apare în latină, în exemple ca: *flagellis ad mortem caesus* (Hor. Sat., I, 2, 41-42), *in patinam compones ad surcellum* (Apicius, IV, II, 8), *haec res et ad febricitantes prosunt* (Mulom. Chiron., 379), frază redată de Vegetius în modul următor: *quae potio etiam febricitantibus prodest.*

C u m. *Cum* instrumental apare în construcții ca: *cum lacte conspersa* (= Vegetius: *lacte conspersa*), *cum medicamento ungeto* (Mulom. Chiron., 411; 487. Grevander, 104, n. 3); cf. în dr.: *tăiat cu sabia*, *uns cu lapte*, etc.

D e. Din toate construcțiile cu prep. *de*, pot fi explicate prin latină construcțiile următoare:

cauza imediată (în locul vechiului ablativ instrumental): *plînge de durere*, pentru care cf. *deque tuis lacrimis umida serta* (Ov. Trist., 3, 3, 82), *fatigati de vigiliis et jejuniis cotidianis lassi* (Peregr. Aeth., XXXVI, 2),

de după un comparativ: *mai mult de trei kilometri*, în lat.: *plus de XXX pedibus* (Grom. vet., 11, 19-20),

construcția cu *de* pentru a indica materia: dr. *o casă de lemn*, apare de vreme (cf. la Verg. Georg., III, 13: *templum de marmore*) și e obișnuită în limba vulgară: *et ibi ostendit michi archiotepam ipsius ingens simillimam ut ipsi dicebant, marmoream, tanti nitoris ac si de margarita esset... Nam erat et iuxta archiotipa similiter de tali marmore facta* (Peregr. Aeth., XIX, 6).

Complementul de relațiune e redat prin *de* (în locul genitivului sau ablativului): *cur de sua virtute... desperarent* (Caes. B.G., I, 40); cf. dr.: *mă îndoiam de curajul său.*

In celelalte construcții, *de* este o inovație proprie românei.

E t. Intrebuințarea lui *e*, în secolul al XVI-lea, pentru a lega două propoziții cu subiecte diferite, ca în exemplul următor: *început făcu dumnedzeu čerĭul și pământul, e pământul era pustiĭu și în deșert* (PO, Gen., I, 1-2), s'ar putea explica prin rolul adversativ al lui *et* (= *sed*), în fraze ca: *si tuus servus nullus fuerit et omnes alieni ac mercenarii* (Cic. Caecin., 58).

P e r. Funcțiunile lat. *per* se regăsesc în rom. *pre (pe)*, și anume:

spațiul: *abii illa per angiportum ad hortum nostrum clanculum* (Plaut. Most., 1045), în română: *cineva trece pe drum*,

spațiul, în totalitatea lui: *per urbem totam hominem quaesiveris* (Plaut. Epid., 195), *fabulantur per vias* (Id., Cist., 774), în rom.: *mă intîlnii cu ea pe drum; pe Dunăre, in jos*,

timpul: *per Dionysia* (Plaut. Curc., 644), *nulla enim abs te per hos dies epistola... venerat* (Cic. Att., II, VIII, 1), în rom.: *ieri, pe seară; pe cînd mînca, intră cineva în casă*,

momentul când se petrece acțiunea, pornindu-se dela funcțiunea temporală de mai sus: *per ver* (Cato, Agr., XL, 1), în rom.: *pe o noapte cu lună*,

instrumentul: *per epistulam* (Plaut. Mil., 1225), în rom.: *adecă eu Ivul însumi pri mene mărturisăscu; pre čine-și dĕde domnezeu zĕče cuvintele sale afară* (Frățilă, 28). La fel în: *ita ted obtestor per senectutem tuam* (Plaut. Asin., 18), rom.: *și mă jur pe viul dumnezeu și pe stema mea de împărat* (Frățilă, 30),

per distributiv: *praeda per participes aequiter partita est* (Liv. Andr. Trag., 2), în rom.: *pre tot čiasul să se roağe lui dumnezeu* (Frățilă, 32).

Pornind dela funcțiunea locală a lui *pre* și dela întrebuințarea cu verbele reflexive, se explică construcția acuzativului cu *pe* (Frățilă, 36 sq.). V. și Pușcariu, DR, II, 565 sq., Spitzer, ZRPh., XLVIII, 423 sq.

Q u o d. Construcția lui *quod* după verba sentiendi și declarandi este populară și foarte răspândită în latina vulgară: *vides quod aliis leporem excitavi* (Petronius, CXXXI, 7); ea explică construcția românească cu *că*, de ex.: *ziceau că plecase acasă.*

S i. Intrebarea indirectă se construește, în latină, cu subjonctivul; construcția aceasta e atestată și în limba vorbită, la o epocă târzie. Construcția cu subjonctivul precedat de o particulă este cunoscută încă din epoca veche: *exspecto, siquid dicas* (Plaut. Trin., 98), *iamdudum, si des, porrexi manum* (Plaut. Pseud., 1148). Construcția aceasta cu conjunctivul precedat de *si*, ieșită învingătoare din concurența cu alte particule, este foarte răspândită în latina târzie, de ex.: *petiit a Domino, ut sibi ostenderet, si hoc verum esset* (Vitae patr., III, 43), *de ipsa autem testa, si sit optima seu vitiosa ad structuram, nemo potest iudicare* (Vitr., 2, 8, 19). Dar limba vorbită întrebuința și construcția cu indicativul, după *si*: *neque animadvertunt, si quid eorum fieri potest necne* (Id., 7, 5, 4), *et sic singulariter interrogat episcopus vicinos ejus, qui intravit, dicens:* « *si*

bonae vitae est hic, si parentibus deferet, si ebriacus non est » (Peregr. Aeth., XLV, 3). Ea se regăsește în română, unde o frază interogativă ca *dic mihi si tu Romanus es?* (Act. Ap., 22, 27 Vulg.) este redată, în secolul al XVI-lea, prin: *spu.re-mi se Rimlĕnu ești* (Rosetti, L.r.s. XVI, 126).

In secolul al XVI-lea, *se* (*să*) este înlocuit, în fraze ipotetice, prin *de*, iar *de*, la rândul lui, prin *dacă*, particulă care avusese, până atunci, valoare temporală (M. Roques, Recherches sur les conjonctions conditionnelles *să*, *de*, *dacă* en ancien roumain, Romanische Forschungen, XXIII, 825-839; N. Drăganu, DR, III, 251-284; Rosetti, GS, II, 183).

Super. Cu sensul de « peste, deasupra », ca în latină (Lucr., V, 951: *super viridi stillantia musco*; Ennius, Ann., 386: *volat super impetus undas*), apare *spre* în textele românești din sec. al XVI-lea: *și-ș puse Pavelu mărule spre ei; călcă cu pičorul spre falca zmeului; șede sprĕ scaunul; și intunĕrec era spre adânc, și duhul domnului se purta spre apâ* (Rosetti, L.r.s. XVI, 121). Intrebuințarea lui *spre* pentru a exprima ideea de dominațiune asupra cuiva, ca, de ex., în frazele: *că spre toată avuțiia lui pune-l-va el; și spre nălții face-mă-va a sta* (Frățilă, 14) își are de asemenea originile în construcții latine ca: *itaque non ultra interpellandum ratus nobili juveni... super armamentarium posito* (Curt., VI, 7, 21-22), *et super excelsa statuens me* (Ps. XVII, 34 Vulg.). Tot prin latină se explică funcțiunea lui *spre*, derivată din aceea de mai sus, de ex.: *de acii se rădică Baiazit cu Turcii spre Rumîni; că năvăliră vrăjmași mulți cu oști spre țara Rîmului* (Frățilă, 15), frază care poate fi comparată cu următoarea construcție (latina târzie): *et si illo tempore rex Philippus super regem Henricum in Normaniam intraverit*, în care *super* exprimă o acțiune ce se săvârșește împotriva cuiva. *Super* cu ablativul (înlocuește pe

de) e întrebuinţat în latina vorbită şi apare deseori la Plaut, de ex.: *super his rebus nostris te loqui* (Most., 728), *mecum rem tenes super Euclionis filia* (Aul., 682-683); această funcţiune o îndeplineşte *super* şi în română, dar în compunere cu *de*: *şi despre alţi domnedzei să nu nici pomeniţi; şi-l întreabă despre fapte* (Frăţilă, 66).

Super exprimă relaţiuni de spaţiu într'o frază ca aceasta: *ossa super recubans antro semesa cruento* (Virg. Aen., VIII, 297); în română, se întrebuinţează, în astfel de cazuri, un compus cu *super* (*prespre*) sau prep. *peste*: *če să te-arâ lovi cineva preste faţa obrazului; če au întrat preste sĕmne şi preste hotare; şi văzuĭu un nuoru de focu pre(s)prĕ totu pământul; în zilele ačestuia fu foamete mare prespre toată lumea* (Frăţilă, 50). De asemenea, relaţiuni de timp: *de huius nequitia sanguinariisque sententiis in commune omnes super cenam loquebantur* (Plin. Ep., IV, XXII, 6), în rom.: *prespre toate zilele era cu voi în besĕrecă; peste zi* (Frăţilă, 51).

Super urmat de cuvântul repetat, pentru a exprima îngrămădirea, acumularea: *una aderit mulier lepida, tibi savia super savia quae det* (Plaut. Pseud., 948), în rom.: *răutate peste răutate; cetate peste cetate; biruri peste biruri* (Frăţilă, 53).

Dimand, 226 sq.

NEGAŢIUNEA

Fraza negativă, cu indicarea unei singure excepţii, este construită cu ajutorul lui *numai*: *aş veni, numai să nu-mi ceri nimic*; originile acestei construcţii apar în fraze ca: *nos ..... qui nihil magis, quam justum Dei judicium praedicamus* (Hieronim, In Ep. ad. Rom., III, Migne, Patrol. lat., XXX, 684, B).

DETERMINAREA

Fraza cu subiectul nedeterminat se construeşte ca şi în latină: *zic* = *dicunt* (3 pl.); cf. *plouă*, *tună*, etc. = *pluit*, *tonat*.

SUBORDINAREA

In fraza subordinată, după verbele « a cere, a şti, a vedea », etc., se întrebuinţează, în latina vulgară, indicativul, în locul subjonctivului din latina clasică; cf. Diomed: *imperitia lapsi cum dicunt nescio quid facis, nescio quid fecisti. Eruditus enim dicetur nescio quid facias, nescio quid feceris* (GL, I, 395, 16). Construcţia aceasta e întrebuinţată în limbile romanice: *nu ştiu cine vine*, etc.

ORDINEA CUVINTELOR

In fraza latină, flexiunile exprimă raportul obiectiv dintre diversele elemente ale frazei, pe când raportul subiectiv este exprimat de ordinea cuvintelor. *Navis longa* este « o corabie din speţa celor lungi », pe când *longa navis* este « o corabie lungă ». In limbile moderne, de asemenea, ordinea cuvintelor are o valoare subiectivă, dar spre deosebire de limbile clasice, aci ordinea cuvintelor exprimă şi raporturile sintactice, exprimate în limbile clasice de flexiuni. De aceea, ordinea cuvintelor, în limbile moderne, tinde să fie fixă, pe când în latină, ca şi în indo-europeană, ea era liberă. Dispariţia flexiunilor cazuale, în latină, a adus după sine o profundă modificare în valoarea atribuită ordinii cuvintelor şi a pregătit stadiul modern, înfăţişat de limbile romanice.

Intr'o frază ca *filius patrem amat*, verbul ocupă ultimul loc. In Caesar, de exemplu, verbul este aşezat la sfârşitul frazei

în 84% din cazuri, în fraza principală, și în 93% din cazuri, în fraza subordinată. Diferența de proporție dintre principală și subordinată se explică prin faptul că în subordinată ideea este exprimată în raport cu ideea din principală. De aceea se zice că propozițiunea principală afirmă (exprimă o judecată), pe când subordinata nu afirmă. Tendința verbului de a părăsi locul dela finală, realizată în limbile romanice (cf. fr. *le fils aime le père*), apare încă în latina târzie: în Peregrinatio Aetheriae, proporția întrebuințării verbului la sfârșitul frazei este de 25%, în primul caz, și de 37% în al doilea.

W. Kroll, Die wissenschaftliche Syntax im lateinischen Unterricht, Berlin, 1925, p. 88 sq.

Așezarea verbului la începutul frazei principale sau secundare, într'un scop afectiv, este o veche construcție, care apare atât în latina arhaică, cât și mai târziu: *fit in eos impetus; educuntur et ab illis gladii et a nostris* (Cic. Cat., III, 2), *dum titulos perlegimus, complosit Trimalchio manus* (Petronius, 34, 7), *emergo laetus... sumo sarcinulam* (Apuleius, Met., 1, 17).

Tot prin afectivitate se explică așezarea la începutul frazei a obiectului: *honce loucom nequis violatod* « această pădure sacră, nimeni să nu o profaneze » (CIL, XI, 4766: Spoleto). Ordinea aceasta, cu complementul în capul frazei, este cea obișnuită în latina arhaică; dar latina clasică preferă să așeze subiectul în capul frazei: *Petrus Paulum ferit*. Ordinea schimbată, cu verbul așezat înaintea complementului, din limbile romanice: *Petrus ferit Paulum*, nu s'a generalizat pretutindeni în același timp. Intr'adevăr, vechea franceză, păstrând încă distincția dintre flexiunea cazului subiect și flexiunea cazului obiect, poate întrebuința ordinea arhaică a cuvintelor: *Pol fiert Pierres*.

Ordinea: subiect-verb-complement apare și ea, începând cu cele mai vechi texte și până la textele cele mai târzii. Dela

această ordine se îndepărtează fraza manierată a scriitorilor sau fraza cu elementele așezate în altă ordine, din nevoi afective (v. mai sus, p. 155).

Iată câteva exemple din prima categorie: *Manios med fhefhaked Numasioi* (CIL, I², 3; XIV, 4123: ca. 600 în. d. C.: Praeneste; cf. *Manius m'a făcut pentru Numasius, M. m'a fait pour N., M. mi fece per N.*, etc.), *videtur tempus esse ut eamus ad forum* (Plaut. Mil., I, 72), *et ecce Simon introibat portam quaerens eos, quod tarde facerent: et videt turbam magnam venientem et illos legatos catenis* (Act. Ap. Apocr., p. 65, 15 = Act. Petr. cum Simone, 17), *haec est autem vallis ingens et planissima, in qua filii Israhel commorati sunt his diebus, quod sanctus Moyses ascendit in montem Domini et fuit ibi quadraginta diebus et quadraginta noctibus* (Peregr. Aeth., II, 2).

Exemple de frază manierată: *In nova fert animus mutatas dicere formas corpora* (Ov. Met., I, 1-2).

Pentru a explica ordinea schimbată, din limbile romanice, trebue deci să pornim dela texte care sunt cât mai aproape de limba vorbită și în care, după cum am văzut, regăsim, la epoci diferite, același procedeu de așezare a cuvintelor în frază; de asemenea, trebue să ținem seamă de modificarea profundă cauzată de dispariția flexiunilor cazuale: ordinii libere i s'a substituit atunci ordinea fixă; ordinea cuvintelor nu și-a putut păstra libertatea decât prin întrebuințarea unor elemente accesorii, care au venit să înlocuiască flexiunile și să lămurească rolul fiecărui element în frază. In această direcție, dacoromâna a mers mai departe decât celelalte limbi romanice, prin rolul dat prep. *pre*, care a făcut posibile inversiuni față de ordinea normală (*tatăl iubește pe copil*), ca, de ex.: *pe copil îl iubește tatăl; iubește tatăl pe copil* (v. mai sus, p. 151).

VOCABULARUL

Intenția noastră nu este de a înfățișa aci întreg vocabularul de origine latină al limbii române; fondul acesta de cuvinte stă astăzi la îndemâna cercetătorului, în dicționare speciale (Candrea-Densusianu, DE, Pușcariu, EW), iar dicționarul etimologic al lui W. Meyer-Lübke (REW, ed. a 3-a, 1935), înfățișează întreg vocabularul comun al limbilor romanice. Cercetările de amănunt nu lipsesc nici ele (H. Dumke, Die Terminologie des Ackerbaues im dakorumänischen, WJb., XIX-XX, 65 sq., W. Domaschke, Der lateinische Wortschatz des rumänischen, Id., XXI-XXV, 65 sq.; cf. și C. Diculescu, Die Gepiden, Halle, 1922, p. 196 sq.), astfel încât cercetătorul poate fi informat repede și cu preciziune asupra cuvintelor din acest fond.

M. Bartoli a arătat că repartiția termenilor de origine latină ai vocabularului limbilor romanice se explică prin configurația geografică a Romaniei și prin relațiile de natură economică și politică dintre provinciile romanizate, cuvintele fiind repartizate în « arii » izolate, laterale, mari sau mici. Astfel, de exemplu, ariile izolate (Sardinia, domeniul ladin, Portugalia, ins. Veglia) păstrează arhaisme, pe când celelalte regiuni inovează. Ariile laterale sunt de asemenea mai conservative, și aceasta explică de ce româna posedă unii termeni de origine latină ce lipsesc din celelalte limbi romanice.

Aplicând principiile geografiei linguistice, imaginate de J. Gilliéron (1854-1926), Bartoli a stabilit care au fost, în trecut, centrele romanice de iradiațiune de unde au pornit inovațiuni de vocabular. Un astfel de centru se găsea în Italia, și inovațiile pornite de aci au pătruns în Dacia atâta timp cât contactul dintre provincii nu a fost întrerupt.

Caracterul conservativ al vocabularului românesc de origine latină se explică deci prin criteriul ariei laterale, care a primit până la un moment dat inovațiile venite din Italia, și nu a mai participat la inovații după ruperea contactului dintre cele două lumi romanice (v. mai sus, p. 38).

M. Bartoli, Introd. Id., La spiccata individualitá della lingua rumena, Studi rumeni, I-II, 20 sq.

Unele substantive au căpătat, la plural, un înțeles special, diferit de al numelui la singular: *friguri* < *frigora*, ca și *irae*, *furores*, *odia*, etc. Româna, ca și celelalte limbi romanice, a păstrat o serie de nume întrebuințate în latină numai la plural (pluralia tantum): *foarfeci*, *ușă* < *ustia* (pl.).

Vom enumera mai jos termenii de origine latină păstrați numai în română (cf. observațiile lui Pușcariu, DR, IV, 1318 sq.), precum și pe acei care au, în română, un sens deosebit de al termenilor respectivi din celelalte limbi romanice.

I. Termeni păstrați numai în limba română

In această enumerare nu au intrat termenii care figurează în română sub formă de derivați, pe când celelalte limbi romanice au păstrat forma lor originară, sau vice-versa.

In enumerarea noastră nu au intrat: termenii înșirați de Pușcariu (Ét. de ling. roum., 35-36 n.), care se regăsesc și în

vreo altă limbă romanică, cum ar fi, de exemplu, *binati* (it.), *canistrum* (it.), *disfingere* (it.), *nutricare* (it., prov.), *subiliare* (calabr.), etc. Formaţiuni româneşti:

anota (dial.) vb. « nager » (*ad-notare*: DE, 1263) < *nuta*.

apar s. m. (arh.) « porteur d'eau » (*aquarius* « acelaşi sens ») este o formaţiune românească — cf. DA, cu ajutorul suf. *-ar*, care formează nume de meserie (Graur, N. d'ag. et adj., 90-91).

beştea (dial.) s. f. « bubuliţă dureroasă ce se face pe limbă » (**vessicella* < *vesica*; Densusianu, Gr. din Ţ. Haţegului, 53; REW, 9277 a); din *beşică, beşicea*.

dogar (ar. *dugar*) s. m. « tonnelier » (*dogarius* « tonnelier », CGL, II, 54, 30); fonetismul *o* (î. l. de *u*) probează că e vorba de un derivat românesc, în *-ar* (v. *apar*) < *doagă*.

Florar s. m. « mai, avril, juin » (*floralis* « fleuri », CGL, II, 227, 25; *mense Florali*; *Floralia* cădeau la 24 april). *Florii* s. f. « dimanche des Rameaux » (**Florilia*; *Floralia* « *Flora* ludos habet in urbe Roma; tempus florum », CGL, V, 201, 22; IV, 343, 42). Fonetismul aşteptat ar fi fost *u*, nu *o*; termenii sunt, prin urmare, de formaţiune românească.

hivriri (*hivrescu*, ar.) vb. « a fi prins de friguri, a avea friguri » (*febrescere* « prendre la fièvre » REW, 3229) < *hiavră* « friguri ».

îndemna (cf. *în de mînă*, DE, 1120).

înfoia vb. « rendre ample, bouffant » (**infolliare*, DE, 619) < *foaie*.

înnota vb. « nager; naviguer » (*innotare*, DE, 1262) < *nuta*.

mulsură s.f. « action de traire » (*mulsura* « acelaşi sens ») < *mulge*.

prădăciune s.f. « pillage » (*praedationem*) < *prăda*.

ramură s.f. « branche » (*ramulus*), sg. refăcut din pl. *ramuri* (Byck-Graur, BL, I, 29).

rămuros adj. « branchu, rameux » (*ramulosus*) < *ramură*.

sunet s.n. « son, ton, timbre, retentissement » explicat prin *sonitus* « bruit, son », poate fi o formaţiune românească, din *suna* (cf. *umblet*).

Cuvinte de origine nelatină:

adia vb. « toucher légèrement, caresser; souffler légèrement (en parl. du vent) »: *adulare* « flatter » (CGL, II, 8, 40; 10,14; 352, 7); ar. *adil'a* « a adia, a răsufla » şi dr. *aduia* (Munţii Apuseni) ar

presupune un **adūliare* (DA), dar *u* > *i* constitue o dificultate peste care nu se poate trece şi **adīliare* (DE, 817) impune trecerea lui *d* la *z*.

aret s. m. « garde militaire; avant-poste, défense » şi în expresia în *aretu vîntului* « obviam vento » (DA) nu reprezintă pe *halitus*, de ex. ~ *septentrionalis* « souffle du nord »; cf. *halitus* « aura ventus, flatus; aura venti vel tepor caloris » (CGL, V, 345, 11; IV, 348, 24) ci, după cum a arătat Drăganu (DR, VI, 251 sq.) acest termen trebue explicat prin slavă: **retĭ* « Rettung, Hilfe » (cf. v. bg. *retovati*), în construcţii ca: *a + ret*.

chelbe s. f. « teigne » (*calvia* < *calvus* « chauve »; Puşcariu, DR, IV, 720; REW, 1530) < *chelbaş* « râios » (< tc. ot., Şăineanu, Infl. orient., II, 1, p. 105).

copleşi vb. « couvrir entièrement, inonder, étouffer, accabler » nu poate reproduce pe **complexire* « prendre tout autour, entourer, embrasser » (CGL, II, 403, 18), pentrucă fonetismul aşteptat ar fi fost cu *u*, nu cu *o*.

crăblă, *cro̧blă* (megl.), nu trebue explicat prin *corbula* (REW, 2226), ci prin bg. *krъbla*.

curma (ar. *curmari*, megl. *curm*) vb. « briser, rompre, interrompre, couper (la parole), cesser, finir, mettre fin » nu poate fi explicat prin **corrimare* (*rimor* « fendre les entrailles pour les examiner; sonder, explorer, examiner, fouiller », Meillet-Ernout 286), pentru că *ĭ* s'ar fi păstrat: **curima*.

cutropi vb. « entourer complètement, cerner, envahir », explicat prin **contorpire* (*contorpere* « être tout engourdi » DE, 469) ar putea fi de altă origine (Puşcariu, DR, VIII, 292).

lepăda vb. « rejeter, ôter; avorter, faire une fausse couche » nu poate fi explicat prin **liquidare* (Herzog, DR, I, 220 sq., V, 483 sq.), pentrucă trecerea lui k^w la *p* nu este justificată (ne-am aştepta la *č* < *k*). Consideraţiile lui Herzog (l. c.) nu rezolvă această dificultate.

mîrced adj. « flétri, fané » nu poate fi explicat prin *marcidus* « languidus, ariditatis proximus » (CGL, IV, 536, 22; 113, 40), din cauza lui *î* (ne-am fi aşteptat la conservarea lui *a*). Explicarea prin influenţa analogică a lui *mîrcezi* (vb., DE, 1139) sau prin contaminarea cu *rînced* (REW, 5346) nu satisfac.

păstra vb. « garder, conserver, réserver » dacă ar reproduce pe **parsitare* (REW, 6255; < *parco*?) ar trebui să aibă un alt aspect fonetic: **părseta.*

pînză (ar. *pîndză*, megl. *pǫnză*) s. f. « toile, voile de navire, linceul, voile mortuaire »: **pandia* (< *pandere*, REW, 1323).

prunc s. m. « petit enfant, nourrisson » a fost explicat prin **pueruncus*, refăcut din **puerunculus* (Puşcariu, DR, II, 602-603), formă reconstituită, ce nu are şanse de a fi existat.

scîrk'esku (ar.), « iau pânza de pe război după ce a fost isprăvită de ţesut; isprăvesc pânza de ţesut; isprăvesc, sfârşesc, termin », a fost explicat de Capidan, DR, II, 628, prin **excarpere*; *carpo*: « détirer de la laine; diviser, partager; arracher, détacher ».

sfîrnar s. m. « negustor »; explicaţia prin *fenerarius* « usurier » (REW, 3241 b; **fenorarius*, Giuglea, DR, IV, 1553) prezintă dificultăţi fonetice şi semantice peste care nu se poate trece.

spuriu s.m. « enfant illégitime, bâtard » nu pare a fi un termen popular (a fost apropiat de *spurius* « bâtard, illégitime, naturel », Drăganu, DR, II, 612 sq.)

acumtinari (ar.) vb. « a se apropia, a se lipi de cineva » (Dalametra), « a se potoli, a se linişti, a se abţine » (Mihăileanu), « contenesc, adăpostesc » (Papahagi, Basme): **cunctinare* (*contineo* « toucher à, se tenir, s'arrêter »; REW, 2391 a).

adăpost s. n. « abri »: *ad-depositum* (Tiktin).

adînc (ar. *adîncos*) adj. « profond », adv. « profondément », s.n. « profondeur, abîme »: *adancus* (*ancus* « appellatur qui *aduncum* brachium habet, et exporrigi non potest », Festus, 17-18) explică în mod normal fonetismul termenului românesc, fără ca să fie necesar să admitem că fonetismul formei simple a fost refăcut după analogia derivatului: *adunc*, cu *u* > *î* după *adînca* (DE, 17; *aduncus* « crochu, recourbé » CGL, IV, 9, 15; 305, 37; pentru schimbarea de sens, v. DE, l. c.).

afreață (ar.) s. f. « sorte de pain » (« auf Kohlenfeuer gebackenes, ungesäuertes Brot », Papahagi, WJb., XII, 101): *africiae* « sorte de gâteau » (REW, 271).

ager adj. « vif, alerte, sagace »: *agilis* « velocissimus, audacissimus; actif, prompt; véhément, impétueux, ardent » (CGL, II, 264, 43; III, 130, 53, etc.).

agest s. n. « terre mêlée de pierres et de troncs d'arbres, chariée par l'eau et entravée dans sa marche; terrassement; grosse bûche »: *aggestus* (DE, 21) « fortification, rempart », *aggero* « amasser, accumuler, amonceler ».

ajutor (ar. *ağutor*, megl. *jutor*) s. n. « aide, secours »: *adjutor*, *adjutorium* « secours » (CGL, II, 258, 24; 502, 32, etc.).

albastru (ar. ~) adj. « bleu », ar. ~ « bleu; gris » (DA): **albaster* « de culoare albă » (< *albus* + *-aster*, Stolz-Schmalz [5], 853).

albină s. f. « abeille », ar. *alğină* « abeille, essaim »: **alvina*; cf. *alvaria* « vasa apium, praesepia » (CGL, V, 165, 32, 33; 165, 31), *alvearia* « vasa apium » (CGL, IV, 14, 24; 206, 20, etc.; *albearia*, IV, 429, 7) și *alvearia non alvinae* (GL, VII, 107, 12).

amindari (ar.; pl. f. *amintai*) vb. « a câștiga, a dobândi »: *augmentare* « augmenter, accroître » (REW, 783).

apare s. f. (arh.) « vase dans lequel on conserve de l'eau » (DA; cuvântul fiind atestat numai la Dosoftei, e suspect de a fi savant): *aqualis* « aiguière, pot à eau ».

apuca (ar. *apucari*) vb. « saisir, s'emparer de; prendre, être pris, attraper »: *aucupare* « chasser les oiseaux, les prendre dans un piège » (REW, 776).

arunca vb. « jeter »: *averruncare* « avertere, alienare, abstirpare » (*arruncat*, CGL, V, 169, 4; 562, 13).

arup, *rup*, pl. *-urĭ* (ar.) s. n. « escarpement, berge, ravin, précipice »: *rupes* « roche; abscissa pars montis; lieu escarpé,

précipice » (CGL, V, 329, 54; IV, 280, 52; 388, 5; 462, 44; 563, 34; 422, 32).

astîmpăra vb. « calmer, apaiser, modérer »: **extemperare* (în limbile romanice, reprezentanți ai lui *temperare*, REW, 8627).

astruca vb. « couvrir, enterrer »: **astruicare* (din *astruere* « aedificare, firmare », Meyer-Lübke, ZRPh., XXVII, 253).

asuda (ar. *asudari*, megl. *sud*) vb. « suer, transpirer »: *exsudare* « suer, transpirer » (CGL, II, 303, 32; în celelalte limbi romanice, reprezentanți ai lui *sudare*, REW, 8421).

ațipi vb. « s'assoupir »: **attĕpire* (< *adtepere* « languir, être languissant »; *tepeo* « s'abandonner à la mollesse », CGL, II, 477, 23).

aua (ar. ~) adv. « ici »: *ad-hac* (DE, 115).

auace (trans.) adv. « ici »: **ad-hacce* (DE, 116; **illace*, REW, 4265).

băiat s. m. « enfant mâle, garcon, fils »; cf. *băia* « nourrir, allaiter un enfant; accoucher de, mettre au monde, donner la vie ou le jour à » (prin Transilvania, Ungaria și Bănat, DA). *Băiat* ar fi, deci, part. tr. al lui *băia*: *baiulare* « a purta », *baiolatio* « action de porter, de tenir » (CGL, II, 256, 32; 494, 40); *baiolator* « onera fecens, sarcinarius » (CGL, II, 256, 35; 254, 25).

biserică (ar. *bisearică*, megl. *băsearică*) s. f. « église »; termenul *basilica*, după Bartoli, ar fi mai vechi decât *ecclesia* (it., fr., sp.), venit din Africa și care s'a oprit în Illyria și nu a mai pătruns în Dacia (Bartoli, Introd., 53-54; Daicoviciu, A.I.St.Cl., II, 209, n. 1). C. Mohrmann (I, 106): « daher liefern die augustinischen Sermones keine Argumente, weder für die These Kretschmers noch für diejenige Bartolis ». Meyer-Lübke (REW, 972) a arătat, însă, că teza lui Bartoli este cea justă.

blînd « doux, bénin, affable »; *blîndețe* « douceur, bénignité »: *blandus* « doux, agréable, aimable; dulcis et invitans ad familiaritatem sui », *blanditiae* (pl.) « affabilitas » (CGL, III, 440, 33; IV, 593, 20; 585, 15).

blîndur (ar.) s. m. « vocea, melodia desmierdătoare... a cavalului » (Per. Papahagi, Analele Dobrogei, IV, 374): *blandulus* « flatteur, adulateur » (REW, 1150 b).

buged adj. « bouffi »: **buccidus* (< *bucca*, Tiktin).

buiestru s. m. « amble »; explicarea prin **bovestris* (format ca *equestris*, *pedestris*, Spitzer, DR, IV, 662, n. 2; REW, 1245) prezintă dificultăți semantice peste care nu se poate trece. Părerea că *buiestrul* este o alură mai înceată decât trapul este greșită; *buiestrul* este un fel de trap nesăltat; călărețul nu resimte sguduiturile caracteristice trapului, și aceasta datorită mișcării picioarelor calului, deosebite de mișcările trapului. Calul *buiestraș* mișcă în același timp piciorul de dinainte și cel dinapoi; el execută deci deodată o singură mișcare cu picioarele din dreapta și apoi cu cele din stânga. De aceea, etimonul **bojester* < *boia* « lien; vincula lignea et ferri » (CGL, II, 350, 63; V, 493, 4) a merge « cu picioarele împiedicate » (Giuglea, DR, II, 372 sq.) e satisfăcător, pentru sens; cf., într'adevăr, Giuglea, l. c.: « pentru a fi învățați să meargă în buiestru, caii sunt băgați cu picioarele într'un anume fel de piedici, pentru a li se forma pasul cerut de acest mers special ». *Ambulester*, etimon propus de Pușcariu (DR, II, 683 sq.) nu satisface necesitățile fonetice (nesincoparea lui *u*) și morfologice (sufixul *-stris* formează adjective, cf. Stolz-Schmalz [5], 236).

că (ar., megl. ~) conj. « que, parce que »: *quod* (REW, 6970).

căscăund s. m., adj. « nigaud, niais, bénet »: **cascabundus* (< gr. *χάσκω* (« bailler »).

cerceta vb. « visiter, examiner, vérifier, s'informer, interroger »: *circitare* « décrire un cercle autour; entourer; aller et revenir d'un lieu dans un autre, faire le tour de; faire le tour pour examiner » (CGL, II, 356, 30; III, 149, 26; II, 403, 28).

cîntec (ar. *cîntec*, megl. *cọntic*) s. n. « chanson »: *canticum* « chant » (CGL, II, 481, 50; 502, 62; 529, 32, etc.).

corn (ar. *cornu*, megl. *corn*) s. m. « cornouiller »: *cornus* « cornouiller » (în celelalte limbi romanice, derivate).

cufuri (ar. *cufurescu*, megl. *cufăres*) vb. « foirer »: **conforire* (*forire* « ventrem purgare », CGL, V, 296, 12).

cuţit (ar. *cătsut*, megl. *cutsọt*) s. n. « couteau »: derivat din *cos*, *cotis* « pierre à aiguiser, queux » (CGL, II, 223, 10; 507, 7, etc.; cf. *cotio* « ad acuminandum » CGL, V, 186, 4).

dărăpăna vb. « délabrer, détruire, ruiner »: **derapinare* (EW, 484).

deda a (se) vb. « s'habituer »: *dedere* (*deda* după analogia lui *da*, DE, 472).

defaimă (arh.) s. f. « blâme, diffamation »: *diffamia* « perte de la réputation (DE, 476).

defăima vb. « diffamer, décrier, blâmer »: *diffamare* « faire connaître partout, divulguer; répandre un bruit, accréditer une rumeur » (CGL, II, 275, 34; 312, 42).

dejghieura, *dejghiora* (dial.) vb. « écosser, égrener »: *disglabrare* (*deglabrare* « dégarnir de cheveux, de poils; raser ou épiler la tête de qqn.; dégarnir de feuilles », CGL, II, 481, 5; DE, 739).

deprinde vb. « accoutumer, habituer »: *deprehendere* « saisir, empoigner, se tenir fortement à » (CGL, II, 309, 17).

despica (megl. *dispic*) vb. « fendre, séparer »: *despicare* « disrupere, incidere, dividere » (CGL, V, 451, 6; 355, 52; 353, 56).

despune (arh.) vb. « dominer, régner, gouverner »: *dispo-nere* « disposer, établir, instituer » (CGL, II, 335, 26).

desbăra (*a se*) vb. « se débarasser, se défaire »: **disvelare* (REW, 2697).

disicari (ar.) vb. « fendre, couper, déchirer »: *dissecare* « couper en deux ».

drepnea s. f. (Bucovina) « grand martinet » (zool.): **drepa-nella* (< *drepanis* « hirondelle des murailles », DE, 516, < gr. *δρεπανίς* « martinet »).

dumica (ar. *dińicari*) vb. « mettre en morceaux, émietter, briser »: *demicare*, *dimicare*: « lutter avec énergie, se battre à coups de poings; engager une escarmouche » (CGL, II, 42, 49; 272, 39; 50, 17).

farmec s. n. « sortilège, maléfice, charme, enchantement, attrait »: *pharmacum* « drogue ».

feri vb. cu sensul (arhaic și dialectal) de « fêter, respecter, se soumettre à, protéger, préserver » ar reproduce, după Pușcariu (DR, IV, 1319; cf. DA) un **ferīre* (< *feria*, REW, 3236) « a serba o zi ». Candrea (GS, III, 425), pornind dela înțelesul de « a apăra, a păzi (cu sfințenie) » explică termenul prin *auferre*, devenit, prin analogie, **auferīre* (cf. *sufferīre* < *suffere*). Acest etimon ar avea avantajul de a explica fone-tismul și sensul ar. *afirire* și megl. *firiṛi* (Candrea, GS, III, 393).

ferice adj. « heureux »: *felix* « favorisé des dieux, heu-reux ».

fiulare s. f. (dial.) « traverse de bois qui relie la partie supé-rieure à la partie inférieure du joug »: *fibularia* < *fibula* (Mu-lom. Chiron., 530: « subtilissima *fibularia* venas partes oculis subicies »), *fibulas* « inligamenta, ligamenta » (CGL, IV, 342, 37; 238, 53; V, 500, 61.)

flămînd (megl. *flămund*) adj. « qui a faim, affamé »: **flammabundus* (DE, 603).

flutura vb. « papillonner, s'agiter au vent, voltiger, folâtrer, faire voltiger »: **fluctulare* (< *fluctus* « courant, flot; agitation, tempête »).

forfeca vb. « couper avec des ciseaux »: *forficare* « id. » (CGL, II, 479, 59; III, 165, 20).

frămînta (ar. *frimintu*, megl. *frimint*) vb. « pétrir; agiter, tourmenter »: *fermentare* (Giuglea, DR, III, 576), care, față de **fragmentare* (Pușcariu, DR, III, 775-776) are avantajul de a explica vocalismul formei aromânești.

fuior (ar., megl. *ful'or*) s. n. « filasse de chanvre, touffe de chanvre »: **folliolus* (< *follis* « sac ou ballon de cuir gonflé d'air, ballon à jouer, soufflet de forge, bourse de cuir ». Pentru a explica sensul termenului românesc, trebue deci să plecăm dela ideea de « balon, tufă de formă rotundă »).

ghieura (dial.) vb. « écosser, égrener »: *glabrare* « dépouiller de poil » (DE, 738).

grangur s. m. « loriot », ar. adj. *gangur* « coloarea între verde și negru » (megl. *gaigur* « numele unei păsări de coloare galbenă și de mărimea mierlei, gangur » < bg. *gajgur*, Capidan, Megl., III, 135 s. v.): *galgulus* (*galbula* « loriot ou merle doré »; pentru sens: *galbinus* « vert pâle ou jaune »).

ierta (ar. *l'ertu*, megl. *l'ert*) vb. « pardonner, absoudre, permettre »: **libertare*.

îmbuiba vb. « gorger ». Etimonul propus de Giuglea (DR, II, 632 sq.): **imbuviare*, prezintă dificultăți fonetice: *-v-* păstrat și trecut la *b*. Foneticește, cuvântul ar putea fi apropiat de *bubio-īre* « bouffer ».

împătra vb. « avoir des mécomptes »: *impetrare* « obtenir de qqn. » (DA).

încări (arh.) vb. « chauffer »: *incalescere* « s'échauffer ».

începe vb. « commencer »: *incipere* (K. Jaberg, dimpreună cu J. Jud, au susținut că sprsl. *entscheiver* nu reprezintă pe *incipere*: RLiR, I, 120; 135, n. 8, împotriva lui Meyer-Lübke, REW, 4353).

încurca vb. « emmêler, brouiller, enchevêtrer »: **incolicare* (*colus* « quenouille; laine de la quenouille », DA).

întîi (ar. *ntîñŭ*) adj. « premier »: **antaneus* (cf. *ante annum* « deux ans auparavant », CGL, III, 427, 35; Pușcariu, DR, IV, 1370).

întîmpla vb. « se passer, arriver, survenir, advenir »: **intemplare* (*in templum* « in grande », CGL, IV, 414, 10; REW, 4482 a).

ințina (*ințîna*) vb. « placer une chose de telle manière qu'elle tienne à peine, qu'elle chancelle, qu'elle tremble; spéc. couper un arbre et le laisser légèrement attaché au tronc »: *intenuare*; *tenuare* « amincir, amoindrir, rendre ténu » (CGL, II, 359, 47; REW, 8654).

jugastru (ar. *ğugastru*, megl. *jugastru*) s. m. « érable »: **jugastrum* (*jugum* « joug ») « lemn din care se fac juguri » (DE, 917).

junghia (ar. *mi-ngungl'e*, megl. *jungl'u*) vb. « égorger »: *jugulare* (influența lui *jungo*; cf. *jungla* « hățuri », CGL, II, 94,5).

legăna (ar. *ligînari*, megl. *leagăn*) vb. « bercer »: **liginare* (EW, 957; cf. Drăganu, DR, III, 508 sq.).

leșina (ar. *lișinari*) vb. « être pris de faiblesse, défaillir, se trouver mal, s'évanouir, se pâmer; endommager (dial.) »: **laesionare* (< *laesionem*; pentru evoluția sensului, DE, 983; cf. *laesio* « dommage, tort », CGL, II, 257, 51).

lînged (ar. *lîndzit*) adj. « languissant, malade »: *languidus* « lent, nonchalant, paresseux » (CGL, II, 120, 48; III, 180, 51; 253, 4).

lîngoare (ar. *lăngoare*, megl. *lăngoari*) s. f. « fièvre chaude, typhus; maladie »: *languor* « faiblesse, maladie » (CGL, II, 247, 29; 490, 7; 377, 3).

lingură (ar., megl. ~) s. f. « cuiller, tarière, truelle, sorte de fourche » (dial.): *li(n)gula* « cuiller » (CGL, II, 123, 34; 497, 14; III, 93, 61, etc.).

mare (ar. ~, megl. *mari*) adj. « grand, gros »: *mas-marem* « mâle » (pentru evoluția sensului, v. DE, 1048, EW, 1027, Pușcariu, Ét. de ling. roum., 478, n. 1).

mărgea (ar. *mărdzeao*, megl. *mărdzeaua*) s. f. « perle »: *margella* « corail » (CGL, II, 353, 36).

mesteacăn s. m. « bouleau »: *mastichinus* « mastic; résine de lentisque » (DE, 1089).

mîneca (a se) vb. « se lever de grand matin; partir de grand matin »: *manicare* (*manicat* « mane surgit », CGL, IV, 257, 5).

mire s. m. « fiancé, marié »: *miles* « soldat » (REW, 5568).

neguțător s. m. « négociant, marchand »: *negotiator* « négociant, banquier, entrepreneur, spéculateur » (cf. Graur, N. d'ag. et adj., 113).

nescare pron. ned. « quelqu'un »: *nescio-qualis*.

neșkit (arh.; ar. *niscîntu*, megl. *niscăn*) pron. ned. « quelque »: *nescio-quantum*.

neștine pr. (arh.) « quelqu'un »: *nescio-quem*.

nici (ar., megl. *nitsi*) conj. « ni »: *neque*.

nuiarcă (ar.) s. f. « belle mère, marâtre »: *noverca* « matrea; id est matrinia; patris uxor secunda » (CGL, II, 134, 43, etc.; IV, 369, 21; 262, 46; V, 122, 17).

nutreț s. n. « fourrage »: **nŭtrĭcium* (*nutrīcium* « soins nourriciers »; *nutricius* « celui qui nourrit », CGL, II, 135, 33).

oaie (ar. *oaie*, megl. *uaie*) s. f. « brebis »: *ovis* « brebis » (pentru forma din fr., v. rezervele lui W. v. Wartburg, Zur

Benennung des Schafes in den romanischen Sprachen, Berlin, 1918, p. 9-10).

ospăț (ar. *uspets*) s. n. « repas, festin »: *hospitium* « hospitalité » (CGL, II, 377, 54, etc.).

păl'ur (ar.) s. m. « argalou, porte chapeau, plante qui pousse en Thessalie, Épire et (en) Macédonie » (Per. Papahagi, Notițe etimologice, An. Ac. Rom., XXIX liter., 40): *paliurus* « genus frutecti est; cardus genus herbae vel spinae; cardus spinosus vel radix herbae; herba spinosa » (CGL, IV, 135, 23; 373, 20; V, 472, 14; 509, 14; 230, 13).

pierseca vb. « rosser d'importance »: *persecare* « couper, disséquer, subdiviser » (Bogrea, DR, I, 249-250).

plăcintă (ar., megl. *plătsintă*) s. f. « pâté, galette feuilletée »: *placenta* « gâteau, galette; dulcia; eo quod placeat edenti, quae fit de simila et oleo vel adipe et melle; de farina et melle panes » (CGL, II, 151, 31; 408, 33, etc., IV, 268, 24; 377, 30; V, 321, 35).

plăpînd adj. « frêle, débile »: *palpabundus* (< *palpo* « foveo aut blandio aut pertracto; blanditur », CGL, IV, 135, 21; 548,3; V, 128, 33; IV, 135, 22; 548, 4; *palpabunda* « blandiens », CGL, V, 636, 21).

plăsa vb. (arh.) « frapper des mains, applaudir »: **plausare* (Pușcariu, DR, I, 411; cf. *plausus* « claquement, applaudissement »: *plausor*; *plausio*).

plimba (ar. *priimnu*) vb. « promener »: *perambulare* « aller à travers, traverser » (CGL, II, 270, 4; 273, 39; 403, 34).

purcede vb. « se mettre en route, partir »: *procedere* « aller en avant, s'avancer » (CGL, II, 418, 5; 424, 46; 417, 35; III, 152, 57, etc.)

puroi (ar. *proñu*) s. n. « pus »: **puronium* (*pus-ris*).

puță (ar., megl. *putsă*) s. f.: **putium* « männliches Glied » (*praeputium*; REW, 6881).

putred (ar., megl. *putrid*) adj. « pourri »: *putridus* « pourri ».

reteza vb. « couper, trancher »: **retundiare* (Candrea, GS, III, 427; **recaediare*, Pușcariu, DR, I, 325; REW, 7106).

scoare s. f. (M-ții Apuseni) « scorie de fer »: *scoria* « sordes metallorum, scuria quod de ferro cadit » (CGL, IV, 168, 30; 569, 36; V, 243, 21, 22).

scula (ar., megl. *scol*) vb. « lever, ressusciter, réveiller »: **excubulare* (EW, 1559; REW, 2990).

șilia (ar.) « fulguleț, un ce foarte mic din orișice obiect, cât e negru sub unghie »: **exilia* (Giuglea, DR, V, 897; *exilis* « menu, mince, petit »).

sîmcea s. f. « tranchant, pointe »: **senticella* (< *sentus* « épineux », *sentes*, pl. « buisson, épines, ronces »; cf. *senticeta* « veprosa, spinosa », CGL, V, 481, 55; 513, 40) sau *summicella* (< *summus*, Candrea, BSF, I, 28).

soarti (ar.) s. f. « placenta »: *exorta* « nata, procreata ».

spăla (ar., megl. *spel*) vb. « laver, blanchir du linge »: **experlavare*.

streche s. f. « taon »: **oestriculus* (Giuglea, DR, II, 824-825); *oestrum* și *oestrus*, gr. *οἶστρος* « taon, mouche dont la piqûre rend les bestiaux furieux; genus tavani, quod boves habent » (CGL, IV, 264, 25).

subțioară, *supțioară*, *subsuară* s. f., adv. « aisselle; sous le bras, à l'aisselle »: *subala* « aisselle » (CGL, II, 364, 33).

sufleca vb. «retrousser»: **suffollicare* (EW, 1677; REW, 8432).

surpa (*surup*, arh.; ar. *surpari*; megl. *sărup*) vb. « écrouler, renverser »: **subrupare* (EW, 1702).

trepăda vb. « trotter, courir çà et là »: *trepidare* « festinare; suivre la trace tout autour » (CGL, IV, 467, 24; II, 201, 18, etc.).

urca vb. « monter, gravir, élever, hausser »: **orīcāre* < *orior* « se lever, s'élever » (EW, 1824).

vînăt (ar. *vinit*, megl. *vinăt*) adj. « violet, bleu foncé »: *venetus* « bleu azuré ».

veșted (ar. *veaștid*) adj. « fané, flétri »: **vescidus* (*vescus* « maigre, chétif, grêle, faible »).

II. Termeni care au în română alt sens decât în celelalte limbi romanice

O serie de termeni au, în română, alt sens decât în celelalte limbi romanice (Pușcariu, Ét. de ling. roum., 37 sq.). Iată enumerarea câtorva dintre acești termeni, printre cei mai interesanți:

bărbat (ar., megl. ~) s. m., cu sensul special de « homme, mari » derivat din *barbatus* « barbu, qui a la barbe, qui porte barbe » (cf. *barbati* « legitimi », CGL, V, 492, 36), pe când celelalte limbi romanice au păstrat sensul originar (cf. Meyer-Lübke, REW, 946: « der Bart gilt im Orient als Zeichen voller Männlichkeit im Gegensatz zu den bartlosen Eunuchen »).

bucă (ar. ~ « pulpă, but », megl. ~ « scoc, lăptoc, uluc ») s. f. cu sensul izolat, în română, de « joue, fesse » (REW, 1357); în latină, *bucca* este atestat cu sensul general de « bouche, intérieur de la bouche » (« mâchoire », CGL, II, 263, 51; III, 247, 43; 350, 52, etc.; « trachée-artère, gorgée », Id., II, 517, 37), iar în latina vulgară și cu acel de « joues » (CGL, III, 175, 7), ca în română.

custa vb. (arh., dial.) cu sensul de « vivre, maintenir en vie » (în celelalte limbi romanice, cu înțelesul de « coûter », REW, 2170) se explică pornindu-se dela sensurile de « être en per-

manence, durer; persévérer; être, exister, subsister » ai lui *constare*.

împuta vb. cu înțelesul de « imputer, reprocher » și *a se împuta* (arh.) cu sensul de « se disputer » reproduc bine sensurile lui *imputare* « imputer, attribuer » (în celelalte limbi romanice, cu sensul de « boucher, tamponner, bourrer; greffer », REW, 4325).

inimă (ar. ~, megl. *inămă*, numai în unele expresii) s. f. cu sensul concret de « coeur; estomac, ventre » (în celelalte limbi romanice, « suflet », REW, 475): *anima* « souffle, vent, air, exhalaison; âme ».

însemna vb. cu înțelesul fundamental de « marquer d'un signe » (în celelalte limbi romanice, cu sensul de « enseigner », REW, 4462), stă aproape de sensul etimologic al lui *insignare* « entailler, graver » (CGL, II, 284, 17).

întinde vb. cu înțelesul de « étendre » (în celelalte limbi romanice cu sensul de « a înțelege, a auzi », REW, 4483), care este sensul etimologic al lui *intendere* « étendre » (CGL, II, 311, 42),

picior (ar. *cicior*) s. n. cu sensul de « pied » (în celelalte limbi romanice, cu înțelesul general de « queue, tige », REW, 6324 a) reproduce sensul lui *petiolus* « diminutivum a pede » (CGL, V, 646, 17; cf. *pacciolus*, CGL, II, 144, 1).

scălda vb. (ar. *ascaldu*) cu înțelesul de « baigner, tremper » (în celelalte limbi romanice, cu înțelesul de « chauffer », REW, 2946): *excaldare* « mettre dans l'eau chaude, échauder ».

tare (megl. *tari*) adj., adv. cu înțelesul de « fort, puissant » ne duce departe de sensul din latină: « de telle manière, de telle espèce, de telle nature », reprezentat în celelalte limbi romanice (sensul general de « tel », REW, 8543). Pentru a explica sensul românesc, trebue să pornim dela întrebuințarea

emfatică a lui *talis*, în construcţii ca: *talis vir*, adică cineva « mare, important, considerabil » (cf. Şăineanu, Semasiol., 184).

tînăr (ar., megl. *tinir*) s. m. cu sensul de « jeune », pe când celelalte limbi romanice au păstrat sensul etimologic al lui *tĕnĕrum* « tendre » (REW, 8645).

urgie (ar. *urjiă*) s. f. « colère, courroux, haine, exécration »: *orgia* « mistere dionisiace » (CGL, II, 278, 22; 374, 31, etc).

vindeca (ar. *vindicari*) vb. cu sensul de « a scăpa de boală, a lecui » (Şăineanu, Semasiol., 185) se explică prin sensul figurat al lui *vindicare* « libérer, délivrer » (*vindex*, Meillet-Ernout, s. v.), pe când celelalte limbi romanice au păstrat sensul de « venger » (REW, 9347), care se explică de asemenea prin acel de « qui tire vengeance de » al lui *vindex*.

vîrtute (arh.; ar.) s. f. cu înţelesul de « force » reproduce sensul concret al lui *virtus* « force (du corps), vigueur », pe când sensul abstract « valeur, courage » e reprezentat în celelalte limbi romanice (REW, 9371).

cale s. f. « chemin, route »: *callis* « piste de troupeau, sentier tracé par les animaux; toute espèce de sentier ou de route » (« route étroite, chemin fréquenté, sentier, chemin étroit, via in silvis vel semita trita », CGL, II, 379, 24; 96, 47; 250, 25; III, 165, 59; IV, 320, 22). Explicaţia dată de Puşcariu (Ét. de ling. roum., 40), că sensul de « via » al lui *callis* s'ar explica prin traiul în munţi al strămoşilor Românilor, nu este justificată, întrucât sensul de « via » este atestat în latină, precum şi în italiană (REW, 1520).

cărare s. f. « sentier »: *carraria* « Karrenweg » (< *carrus* « chariot à quatre roues »), cf. *carrarius* « ἁμαξοποιός ». Sensul din română (cf. REW, 1718) nu implică traiul la munte al strămoşilor Românilor (Puşcariu, Ét. de ling. roum., 40): căruţele umblă la munte, ca şi la şes, şi sensul de « sentier » s'a putut desvolta în orice regiune, odată ce *carraria* a fost înlocuit prin *drum*, în accepţiunea de « drum de care ».

merge vb. « aller, marcher »: *mergere* « plonger, enfoncer dans l'eau; submerger » (« enfoncer, plonger jusqu'au fond », CGL, II, 260, 40; III, 410, 17, etc.). Sensul din română, ca şi din albaneză (*mergoń* « entferne, schiebe auf ») se explică foarte bine, după cum a arătat Daicoviciu (DR, V, 477-478), plecând dela acel general al lui *mergor* de « a se cufunda », şi este exemplificat de o inscripţie din Bulgaria: *ipso immargebam..... in quartum decimum annum*, pasaj tradus de Daicoviciu (l. c.) prin « mergeam în (pe) anul al 14-lea ». Explicaţia modificării de sens prin traiul la munte al strămoşilor Românilor, pentru care acel care « mergea » se scufunda « în vale şi dispărea dela orizont » (DE, 1080; Puşcariu, Ét. de ling. roum., 41) este deci inutilă (cf. REW, 5525).

răbda vb. « endurer, supporter, tolérer; souffrir; patienter » nu poate fi explicat prin *rigidare* « rendre raide, dur, raidir, durcir », cum propune Herzog (DR, I, 222 sq.; V, 495 sq.), pentrucă trecerea lui *gd* la *bd* nu poate fi justificată (cf. Graur-Rosetti, BL, III, 64 sq., IV, 182 sq., pentru *ct* > *pt*).

punte s. f. « pont, passerelle »: *pons* « pont, passerelle ». (Părerea lui Puşcariu, Ét. de ling. roum., 41, că sensul de « passerelle » s'a desvoltat în română şi se explică prin traiul la munte al strămoşilor Românilor, nu e confirmată de fapte, întru cât sensul din română îl are şi termenul latin).

INCHEIERE

Ajunși la capătul expunerii noastre, ne mai rămâne, în chip de concluzie, să aruncăm o privire de ansamblu asupra caracteristicelor latinei ce stă la baza limbei române, în primele secole ale erei creștine, până în secolul al V-lea.

Graiurile ce erau să alcătuiască mai târziu limba română fac parte din grupul oriental al limbilor romanice, care cuprindea latina vorbită în Peninsula Balcanică, în părțile romanizate ale Daciei și în Italia (dela sud la nord, până la linia unind La Spezzia cu Rimini); gruparea aceasta a dăinuit până către jumătatea a doua a secolului al III-lea d. C., când, prin invaziile populațiilor germanice, contactul dintre cele două provincii a fost rupt.

Inovațiile care caracterizează grupul oriental pot fi opuse, în bloc, inovațiilor din grupul occidental și în special gallo-romanei, care a urmat căi de evoluție cu totul diferite. Caracterul popular al latinei din grupul oriental se opune caracterului savant al latinei din Gallia. Caracterul acesta popular este mai accentuat în limba română, și el constitue trăsătura esențială a latinei ce stă la baza românei, unde nu se semnalează nicio influență savantă sigură (Meyer-Lübke, Rum. u. rom., 35; v. mai sus, nota la p. 40).

In domeniul foneticei, trebue relevat faptul că în română, ca și în italiană, vocalele sunt distinse prin calitatea timbrului

lor; cantitatea nu are niciun rol fonologic, adică nu este întrebuințată de limbă ca factor diferențial. Spre deosebire de celelalte limbi romanice, care le-au confundat într'un singur timbru *ǫ*, în română și în italiană vocalele de timbru *ŭ* și *ō* au rămas distincte (v. mai sus, p. 56). Diftongul *au*, în silabă accentuată, a fost conservat în română, iar în silabă neaccentuată a fost redus la *a*, pe când în italiana centrală și de nord, ca și în grupul occidental, *au* a trecut la *o* (*aur*: it. *oro*, v. p. 66).

In privința consoanelor, trăsătura caracteristică a grupului oriental, față de gallo-romană, este conservarea scheletului consonantic al cuvintelor. In această privință, italiana și româna au inovat numai atunci când schimbarea era pregătită încă din latină: tratamentul lui *-b-* și *-v-*, *ti̯* > *ts*, *di̯* > *dz*: *adjutare* > dr. *ajuta*, log. *adzudare*, *ci̯* > *č*, k^w > *p*, log. *b*, g^w > *b*, *cs* > *ss* (v. mai sus, p. 67 sq). In română ca și în italiană, surditatea lui *-s-* a fost menținută (*casă*, it. *casa*), pe când în celelalte limbi romanice (și în italiana de sud), *-s-* este sonorizat: *-z-*. (v. mai sus, p. 81).

Româna, spre deosebire de italiană, nu cunoaște fenomenul protezei unei vocale, la inițiala consonantică a cuvântului: it. *la scuola* dar *in iscuola*, etc., ceea ce denotă un alt regim al sfârșitului de cuvânt, în fraza vorbită. Consoanele finale (*-m*, *-s*, *-t*), dispărute în latina vulgară și reintroduse în Gallia, prin influența savantă, nu apar în română și în italiană (v. mai sus, p. 90 sq.). Această trăsătură constitue o diferență tranșantă între latina occidentală și cea orientală. In felul acesta, intrăm în domeniul morfologiei și, plecând dela observația privitoare la dispariția consoanelor finale, în română și în italiană, ajungem la una din trăsăturile caracteristice ale grupului oriental: marca *-i* a pluralului la numele mas-

culine, pe când grupul occidental a păstrat pe *-s*: *oameni*, it. *uomini*, dar fr. *hommes*, sp. *hombres*, etc. (v. mai sus, p. 102).

Româna, singură printre celelalte limbi romanice, a întărit categoria neutrului latin (v. mai sus, p. 95). Ea a păstrat vocativul în *-e* al numelor masculine și forma de genitiv-dativ a numelor feminine de declinarea I și a III-a (v. mai sus, p. 99).

In domeniul sintaxei, nu găsim, în română, construcțiuni de origine savantă (cf. Meyer-Lübke, Rum. u. rom., 28). Româna, ca și italiana, continuă procedeul latin de indicare a persoanei prin forma verbală (*dorm*, *vin*, etc.), iar nu prin pronumele așezat dinaintea verbului (tipul din franceză: *je dors*, *je viens*, etc.).

In domeniul sintaxei și al vocabularului, româna și italiana au în comun o serie de expresii și de termeni (v. mai sus, p. 37). In sfârșit, vocabularul limbii române cuprinde termeni pătrunși în limbă la o epocă veche și care nu au mai fost înlocuiți cu termeni noui, veniți din Italia, după ruperea contactului dintre cele două lumi romanice.

Caracaterul esențial popular al latinei ce stă la baza românei și evoluția ulterioară a limbii, în aceeași direcție, constitue trăsătura caracteristică a limbii române, singura supraviețuitoare a latinei vorbite odinioară în Peninsula Balcanică și în provinciile dunărene ale imperiului roman.

W. von Wartburg, Évolution et structure de la langue française, Leipzig-Berlin, 1934, p. 42 sq. Id., La posizione della lingua italiana nel mondo neo-latino, Leipzig, 1936. Id., Die Ausgliederung der romanischen Sprachräume, ZRPh., LVI, 1 sq.

SFÂRȘITUL VOLUMULUI I

B. CUVINTE

D. ABRUZZEZ

ALBANEZĂ

ANGLO-SAX.

D. AROMÂN

D. BEARNEZ

BULGARĂ

D. CALABREZ

D. CAMPIDANEZ

CATALANĂ

D. COSENTIN

D. DACOROMÂN

D. ENGADIN

D. FLORENTIN

FRANCĂ

FRANCEZĂ

D. LANDEZ

LANGOBARDĂ

LATINĂ

D. PISAN

PORTUGHEZĂ

PROVANSALĂ

D. din PUSCHLAV

D. ROMAGNOL

D. din SAINTONGE

SARDĂ

V. SAXONĂ

SERBĂ

D. SICILIAN

SLAVĂ

SPANIOLĂ

TABLA DE MATERII

Pag.